

ALESSANDRA CHIERA

Language in Interaction: The Role of Conscious Processes in Conversation / 7

KATARZYNA KLIMKOWSKA

Entrepreneurial Potential of the Students of Applied Linguistics Programme, Majoring in Translation / 17

MARIOLA MAJNUSZ-STADNIK

Zu Funktionen von Phraseologismen und phraseologischen Modifikationen
in deutschen und polnischen Werbeanzeigen / 27

TERESA MIĄŻEK

Terminy *nīras*, *nīrastā* w opowiadaniach Agjeja. Ślady sanskryckiej teorii estetyki *rasa*
we współczesnej literaturze hindi / 43

SZYMON NAPIERAŁA

A Hypothesis on the Catastrophic Emergence of Syntax and Phonetics / 55

SERENA NICCHIARELLI

Formulaic Language: A Living Linguistic Fossil for a Holistic Protolanguage / 67

CARMEN FLORINA SAVU

More on the Rhotic Tap and the Implications of Its Structure / 75

MICHAŁ SZAWERNA

Metaphorical Underpinnings of Panels in Comics / 89

KAMILA TUREWICZ

Języki i kultury etniczne w Zjednoczonej Europie z historią Dyrbala w tle. Rozważania
językoznawcy kognitywnego / 109

MACIEJ WIDAWSKI

Lexical Creation in African American Slang / 119

MARCIN ZABAWA

Language Contact in the Semantic Field of Computers and the Internet: The Newest English
Lexical Loans in Polish / 127

PIOTR ZAZULA

Neoarystoteliczna wizja natury ludzkiej w ekopoezji i eseistyce Gary'ego Snydera / 137

REVIEWS AND POLEMICS

AGATA DRAUS-KŁOBUCKA / 157

MAKSYMILIAN DROZDOWICZ / 163

DENNIS SCHELLER-BOLTZ / 169

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

e-ISSN 2353-3218

ISSN 2299-7164

Vol. 3 (2014)

Academic Journal of Modern Philology

ACADEMIC JOURNAL OF MODERN PHILOLOGY

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

*Polish Academy of Sciences
Wrocław Branch*

*Philological School of Higher Education
in Wrocław*

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

e-ISSN 2353-3218

ISSN 2299-7164

VOL. 3 (2014)

EDITOR-IN-CHIEF

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

HONORARY EDITORS

FRANCISZEK GRUZA

STANISŁAW PRĘDOTA

ASSOCIATE EDITORS

KATARZYNA BUCZEK

ALEKSANDRA R. KNAPIK

JACEK MIANOWSKI

WROCLAW

2014

ACADEMIC JOURNAL OF MODERN PHILOLOGY

EDITOR-IN-CHIEF

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

HONORARY EDITORS

FRANCISZEK GRUCZA

STANISŁAW PRĘDOTA

ASSOCIATE EDITORS

KATARZYNA BUCZEK, ALEKSANDRA R. KNAPIK, JACEK MIANOWSKI

SCIENTIFIC BOARD OF THE COMMITTEE FOR PHILOLOGY OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES, WROCLAW BRANCH:

Piotr Cap (Łódź), Camelia M. Cmeciu (Galati, Romania), Piotr P. Chruszczewski (Wrocław), Józef Darski (Poznań), Marta Degani (Verona, Italy), Robin Dunbar (Oxford, UK), Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk (Poznań), Francesco Ferretti (Rome, Italy), Jacek Fisiak (Poznań), James A. Fox (Stanford, USA), Stanisław Gajda (Opole), Piotr Gąsiorowski (Poznań), Franciszek Grucza (Warszawa), Philippe Hilgsmann (Louvain-la-Neuve, Belgium), Rafael Jiménez Cataño (Rome, Italy), Henryk Kardela (Lublin), Ewa Kębłowska-Ławniczak (Wrocław), Tomasz P. Krzeszowski (Warszawa), Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Łódź), Ryszard Lipczuk (Szczecin), Lorenzo Magnani (Pavia, Italy), Witold Mańczak (Kraków), Marek Paryż (Warszawa), Michał Post (Wrocław), Stanisław Prędotą (Wrocław), John R. Rickford (Stanford, USA), Hans Sauer (Munich, Germany), Aleksander Szwedek (Poznań), Elżbieta Tabakowska (Kraków), Marco Tamburelli (Bangor, Wales), Kamila Turewicz (Łódź), Zdzisław Wąsik (Wrocław), Jerzy Welna (Warszawa), Roland Willems (Brussels, Belgium), Donald Winford (Columbus, USA), Tadeusz Zabrocki (Poznań)

BOARD OF REVIEWERS

Andrei Avram (Bucharest, Romania), Justyna Bajda (Wrocław), Tommaso Bertolotti (Pavia, Italy), Władysław Chłopicki (Kraków), C. Jac Conradie (Johannesburg, South Africa), Anna Dąbrowska (Wrocław), Tomasz P. Górski (Wrocław), Adam Jaworski (Hong-Kong), Ronald Kim (Poznań), Konrad Klimkowski (Lublin), Richard L. Lanigan (Washington, D.C., USA), Maria Katarzyna Lasatowicz (Opole), Elżbieta Mańczak-Wohlfeld (Kraków), Piotr Sawicki (Wrocław), Dennis Scheller-Boltz (Innsbruck, Austria), Wojciech Soliński (Wrocław), Marek Stachowski (Kraków), Dieter Stellmacher (Göttingen, Germany), Agnieszka Stępkowska (Warszawa), Waldemar Skrzypczak (Toruń), Magdalena Wolf (Wrocław), Przemysław Żywicznyński (Toruń)

PROOFREADING

GRAHAM CRAWFORD

RONALD KIM

CHRISTIAN DUMAIS

PETER CHMIEL

Editorial reading / korekta wydawnicza: Barbara Woldan

Cover design / opracowanie graficzne okładki: Małgorzata Tyc-Klekot, Konstancja Górny

DTP: Dorota Bazan

© Copyright by Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu & Wyższa Szkoła Filologiczna we Wrocławiu, Wrocław 2014

All rights reserved

e-ISSN 2353-3218

ISSN 2299-7164

Published by / adres wydawcy:

Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu

50-449 Wrocław, ul. Podwale 75

www.pan.wroc.pl

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu

50-335 Wrocław, ul. Sienkiewicza 32

tel. (+48 71) 328 14 14, fax (+48 71) 322 10 06

<http://www.wsf.edu.pl>, e-mail: wsf@wsf.edu.pl

Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch /

Komisja Nauk Filologicznych PAN, Oddział we Wrocławiu

Chairperson / przewodniczący: prof. dr hab. Piotr P. Chruszczewski

Secretary / sekretarz: dr Jacek Mianowski, dr Aleksandra R. Knapik

TABLE OF CONTENTS

ALESSANDRA CHERA	
Language in Interaction: The Role of Conscious Processes in Conversation	7
KATARZYNA KLIMKOWSKA	
Entrepreneurial Potential of the Students of Applied Linguistics Programme, Majoring in Translation	17
MARIOLA MAJNUSZ-STADNIK	
Zu Funktionen von Phraseologismen und phraseologischen Modifikationen in deutschen und polnischen Werbeanzeigen	27
TERESA MIĄŻEK	
Terminy <i>niras</i> , <i>nirastā</i> w opowiadaniach Agjeja. Ślady sanskryckiej teorii estetyki <i>rasa</i> we współczesnej literaturze hindi	43
SZYMON NAPIERAŁA	
A Hypothesis on the Catastrophic Emergence of Syntax and Phonetics	55
SERENA NICCHIARELLI	
Formulaic Language: A Living Linguistic Fossil for a Holistic Protolanguage	67
CARMEN FLORINA SAVU	
More on the Rhotic Tap and the Implications of Its Structure	75
MICHAŁ SZAWERNA	
Metaphorical Underpinnings of Panels in Comics	89
KAMILA TUREWICZ	
Języki i kultury etniczne w Zjednoczonej Europie z historią Dyrbala w tle. Rozważania językoznawcy kognitywnego	109
MACIEJ WIDAWSKI	
Lexical Creation in African American Slang	119
MARCIN ZABAWA	
Language Contact in the Semantic Field of Computers and the Internet: The Newest English Lexical Loans in Polish	127
PIOTR ZAZULA	
Neoarystoteliczna wizja natury ludzkiej w ekopoezji i eseistyce Gary'ego Snydera	137

REVIEWS AND POLEMICS

AGATA DRAUS-KŁOBUCKA

Recenzja książki Roberto Mansbergera Amorosa pt. *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte por el arte»*. Barcelona, 2013: Laertes.

ISBN 978-84-7584-916-4, 466 stron

157

MAKSYMILIAN DROZDOWICZ

Recenzja książki Piotra Sawickiego i Jitki Smičekovej pt. *Srovnávací frazeologie a paremiografie. Vybrané studie ze slovanských a románských jazyků / Frazeologia i paremiografia porównawcza. Wybrane studia z zakresu języków słowiańskich i romańskich*. Ostrava, 2010: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-851-6, 198 stron

163

DENNIS SCHELLER-BOLTZ

Barbara Alicja Jańczak *Deutsch-polnische Familien: Ihre Sprachen und Familienkulturen in Deutschland und in Polen* (Sprache – Kultur – Gesellschaft, Beiträge zu einer anwendungsbezogenen Sozio- und Ethnolinguistik, Bd. 11). Frankfurt am Main u. a., 2013: Peter Lang Verlag. ISBN: 978-3-631-62525-5, 270 Seiten

169

ALESSANDRA CHIERA

Doctoral School in Cognitive Science, Messina, Italy

Language in Interaction: The Role of Conscious Processes in Conversation

Abstract

Consistent with the well-established tradition of cognitive pragmatics, this work hinges on the idea that human communication has to be considered inferential in nature. Starting from the empirically-based insights of Relevance Theory, I will focus on the role of pragmatic inference processes in real language use, specifically in conversation. In order to address this question, I pursue a twofold goal. On the one hand, I intend to characterize the nature of conversational exchanges, by identifying the main features that underlie their elaboration. On the other hand, my goal is to provide some indications about the cognitive underpinnings of such conversational properties. Relevance account states that language in context can be described as a matter of *expressing and recognizing intentions and that this procedure is driven by the expectations of relevance automatically processed*. In accordance with the claim that the core of conversations lies in conveying and catching each other's intentions, I will take into account the strategies employed by interlocutors and the cognitive mechanisms involved in this kind of process. Although Relevance theorists account for some important features of language in use, my hypothesis is that they falter in explaining some non-marginal aspects of real-time conversation because of two problematic issues: a) the propensity to emphasize the comprehension process omitting to account for the production process; b) the idea that it all comes down to processing relevance by means of a modular automatic device. Against these claims, I will argue that: a) conversation is a joint activity performed in coordination and requires complex abilities as on the side of the hearer as on the side of the speaker; b) automatic mechanisms cannot underlie some essential aspects inherent in conversation which are better explained by the role of conscious processes. Although the relation between language and consciousness has been traditionally neglected, the idea of putting consciousness back into the reflection on language in context has important theoretical and empirical implications.

Keywords: pragmatic inference, communicative intentions, conversation, miscommunication, consciousness.

1. “What do you mean?”

8

Consider the following conversation between Paul and Frank:

Paul: “*Would you come to the beach with us?*”

Frank: “I’m finishing an article about pragmatics”

Why are everyday human communicative interactions deeply characterized by such indirect forms of sentences? Actually, Frank should have replied

(A): “No, I can’t”

which is a kind of answer more related to the type of question made by Paul. But people usually do not talk with each other making use of statements like (A). Not too often, at least! People use to converse in everyday life as Paul and Frank do. They convey meanings without specifying too much details and by saying ambiguous and incomplete expressions combined with gestures and other nonverbal elements. In other words, people widely communicate in implicit terms much more than in literal sense. And usually interlocutors comprehend the implicatures conveyed by a speaker looking beyond the conventional form assigned to an utterance.

So the point at issue is why humans do not simply use language applying literal meanings and how it is possible to communicate without the “safe” unambiguousness of conventional codes. Cognitive pragmatics is the research program that deals with these specific questions in a cognitive perspective. Looking at the ways speakers use words to say much more than they literally mean, cognitive pragmatics investigate the endless ambiguities of language and outlines an uncommon theory of meaning. This approach relies on the assumption that meaning coincides with the way people use linguistic sentences and not with linguistic sentences as such. It would appear that Humpty-Dumpty¹ has been right! Consulted by Alice about the meaning of “glory,” Carroll’s big egg replies that he means “there’s a nice knock-down argument for you!”. Netted in the unpredictability and unstableness of speech, Alice answers back that this is not the meaning of “glory” but Humpty-Dumpty offers a clear reply: “Meaning? When I use a word it means just what I choose it to mean – neither more nor less”. Obviously, this is not exactly how we always use language, but Carroll’s wordplays catch how open-ended the creativity of communication could be. More specifically, Humpty-Dumpty manages to get the key feature of human communicative processes: the basic gap between language use and conventional language (Willems *et al.* 2010). According to the pragmatics perspective, it is precisely because of this dissociation between real-time communication and “ideal” literal language – more exactly, between the semantic structure a sentence may encode and the actual sense a speaker intends to communicate by using that sentence in a certain situation – that meaning is considered to be presumptive in nature (Levinson 2000). To this extent, explaining how people really communicate with each other involves explaining how they fill the gap.

Relevance Theory (Sperber & Wilson [1986] 1995, 2002) represents one of the most empirically reliable approaches to human communication. It offers valuable insights about how people infer the interpretation of sentences on the basis of informative stimulus. In developing an inferential model of communication, relevance theorists call the classical ‘code model’ or the ‘conduit metaphor’ of communication into serious question. According to the code model, a communicative interaction could be described in terms of strict coding and decoding processes: a speaker encodes her thoughts and

---

¹ We are referring to the fictional character of *Through the Looking-Glass* (1871) by Lewis Carroll.

transmits them to the recipient; the recipient decodes the message and reconstructs the intended meaning using an identical copy of the code. Namely, communication is a matter of *information transfer*: it all comes down to the coding and decoding of meanings that are taken for granted. In fact, a key idea behind this account is that interpretative processes have a stable nature due to the symmetry between the speaker and hearer because of the common code. By stressing on the ambiguous nature of the linguistic code and on the great number of implicatures conveyed by utterances, Relevance Theory (RT) shows the weakness of an approach that considers meaning as a propositional truth-conditional. Take the following example:

John: "I would never be unfaithful to you, honey"

Sarah: "Who is she?"

This ordinary piece of conversation illustrates how the implicit content we can convey without actually saying it – in other words, we convey contents providing no contribution to the truth-conditions of the proposition expressed by what is said (Bianchi 2013). Carrying on such conversation requires *drawing inferences* in order to yield an interpretation of the speaker's meaning. And the inferential process is driven by expectations of a different nature. Given that speakers and hearers do not generally share the same premises and inference rules, the inferential process cannot qualify as a coding and decoding process. Namely, people generate implicatures on the basis of elements that are not linguistic in itself but deal with the pragmatic context characterized by any information that can be used to manage the conversational situation. In this sense, implicating is a pragmatic phenomenon rather than a linguistic one includable in coded expressions.

It looks like hearers, to achieve understanding, are more likely to be engaged in constructing hypotheses about the speaker's communicative intentions on the basis of the explicit and implicated aspects of content. From this point of view, the decoding process is just one of the steps involved in comprehension, and not the most crucial one. What really matters is shifting from what is said to what is implicated (Grice 1957). Implicatures just provide evidence of what a speaker might intend by producing an utterance; thereby in the relevance-theoretic account the focus is on the cognitive non-linguistic mechanisms that achieve the speaker's intention starting from the contextual clues and the expectations about the agent's behaviors. Specifically, relevance theorists point out that relevance expectations guide the procedure to the more acceptable interpretation providing the balance between cognitive effects and processing effort (Sperber & Wilson [1986] 1995).

Such considerations come out in favor of the claim that accounting for the language comprehension and production processes involves describing how agents convey and recognize evidence in order to catch communicative intentions. In accordance with this hypothesis, it is my contention that the dialectics between expressing and recognizing intentions represents the core of human communication. Specifically, I would argue that the distinctive ability to adjust and repair utterances in order to better communicate and interpret intentions marks the level of conversation. Conversation is widely a matter of processing intentions and, in order to process intentions, people need to elaborate the content that is enriched with pragmatic elements that do not match with any literal constituents of the "said."

Before delving into the processes underlying conversation, I make a clarification about the topic. The analysis of a specific phenomenon of language like conversation is justified by the idea that conversational exchanges represent the most natural way through which humans make use of language (Ferretti & Adornetti 2012; Pickering & Garrod 2004). In this methodological move there is a shift from the study of language in abstract terms to the analysis of language in interaction: language in interaction

matches with conversation. Despite that, the study of natural dialogue is in a very preliminary stage. First of all, it is considered to be too hard to investigate conversation with the controlled experimental tools. The practical problem concerns how to evaluate the given elements in participants engaged in a natural interactional exchange.

Another reason why psycholinguistics have put aside conversation is that the prevalent approach in cognitive science has been computational for a long time. In this account, explaining the production and comprehension processes means describing the mechanisms underlying the production and comprehension of isolated and decontextualized sentences. In fact, according to this traditional perspective – deeply embraced with the code model – the essence of communication lies in processing abstract sentences whereas contextual components represent a secondary question. It follows that conversation is viewed as being a marginal phenomenon.

In light of the critiques introduced by RT, the thesis of a decontextualized nature of communication is unfounded. Language is always constrained by its use and language use always involves non-linguistic phenomena, strategies, hypotheses and activities that concern the interlocutors' interactions. For this reason in this paper I assume that we should provide an account of conversation as the dimension *par excellence* in which the classical model of communication as a straightforward process does not work and has to be overcome.

Emphasizing the inference processes involved in conversation, the key question becomes: is there anything like full propositional truth-conditional meaning? In view of the above, the pragmatic inferential process constrains referential ambiguity resolution and drives the recovery of intentions during actual conversation. There is never a one-to-one correspondence between what is said and what is communicated (Carston (ed.) 2002). In other words, the boundaries of meaning are veiled and variable on the basis of the conversational context: “no proposition could be expressed without some unarticulated constituent being contextually provided” (Récanati 1993: 260).

These considerations suggest that the classical distinction between semantics and pragmatics has to be rethought (Bianchi 2004; Jaszczolt 2010). Traditionally, semantics deals with the compositionally construed sentence meaning given by the truth conditions of the sentence independently of its context; then pragmatics intervenes in the case of ambiguous or indexical expressions that need to be interpreted in context. On the contrary, according to the pragmatic inferential model of language, the entire communicative process is characterized by the phenomenon of semantic under determination: a sentence is not semantically associated with a truth-evaluable proposition independently of the broad context. Hence, there is anything like a full truth-conditional representation before the contribution of pragmatic inference. To this extent the boundary between semantics and pragmatics is hardly blurred and, more in particular, the role of pragmatics has to be widely expanded. In this perspective meaning is grounded in interaction and built in language use.

In accordance with this view, the starting point for analyzing how people actually found meaning in conversation is to focus on the strategies employed in order to express and recognize intentions beyond the linguistic information. Let us take on the challenge!

2. The nature of conversation

The key point to be tackled is how humans actually interact in conversation. Some scholars (de Ruiter *et al.* 2010; Noordzij *et al.* 2010; Newman-Norlund *et al.* 2009) have tried to explore the “interactional intelligence” (Levinson 1995) underlying the capacity of conveying and recognizing each other’s intention by isolating it from the linguistic signs system. In this way, it is possible to investigate the strategies employed by people in order to get across meaning when they do not have a common code. For this end, they have developed an experimental study known as Tacit Communication Game (TCG). In the task two subjects (the sender and the receiver) are engaged in an activity of dialogic coordination using a three by three grid and some geometrical shapes. In the communicative trial, the sender but not the receiver sees a goal configuration composed of the sender and receiver shapes both placed at specific positions in a certain orientation in the grid. The sender’s tasks are to move his shape to the right location and, at the same time, to communicate to the receiver the position and orientation of her shape by means of moving his own shape in order to realize the goal configuration together. The subjects show to achieve a high success in spite of the sub-optimal circumstances. In particular, the results reveal some interesting data concerning the achievement of the task.

First of all, there is no evidence of a trade-off in the planning time between the sender and receiver, rather the difficulty of the communication problem weighs on both senders and receivers. And secondly, feedback from receiver to sender heavily enhances the success of communication. In the light of the outcomes, it seems that the hallmark of human dialogue relies on the interrelated ability to design the communicative intention and to recognize that intention. More specifically, the complexity of the conversation resides in two intertwined problems: the hearer has to face the problem of *intention recognition* so that he has to be able to deduce the intention that motivated the speaker’s act; on the sender’s side, the problem is a matter of *recipient design*, namely the ability to produce tailored messages for specific addressees in order to modify his mental states. According to these findings, a sender generates an intentional communicative action on the basis of a prediction of the intentions that the receiver is most likely to confer to that action; and the intention recognition process is driven by the listener’s awareness that the sender has built a conceptual model of himself.

Such a hypothesis is confirmed by the neurophysiological analysis that compares cerebral responses underlying both the production and comprehension of communicative actions: the supporting infrastructure of “recipient design” appears to be cerebrally implemented within the “intention recognition” system of the listener. In fact, there is a cerebral overlap of brain activity in the sender during the planning of the communicative action and in the listener during the recognition of that action. Specifically, both the production and the comprehension of communicative acts rely on the activity of the right posterior superior temporal sulcus (pSTS), an area associated with joint attention and the attribution of others’ general intentions.

Here the main aspect to be taken into account is the interactional character showed by the conversational exchanges. Some works on ordinary verbal conversation (*e.g.* Brennan & Clark 1996) – that is, in situations wherein people share the same code – have revealed that the kind of interactive intelligence analyzed above is required to overcome the pervasive haziness of communication. To this extent, the sharing of a linguistic code makes no difference. Conversation remains an interactional activity whose explanation requires an account of the interrelation between the production and

comprehension of intentions and the simultaneous effort to build this exchange together. By stressing the dialectics between the expression and interpretation of intentions – namely, by stressing on the collaborative dimension of conversation – my claim is that some critical considerations towards RT must be moved.

Theoretically, RT states that communication is a matter of generating and recognizing intentions:

As speakers, we intend our hearers to recognize our intention to inform them of some state of affairs. As hearers, we try to recognize what it is that the speaker intends to inform us of. Hearers are interested in the meaning of the sentence uttered only insofar as it provides evidence about what the speaker means. Communication is successful not when hearers recognize the linguistic meaning of the utterance, but when they infer the speaker's 'meaning' from it. (Sperber & Wilson [1986] 1995: 23)

On the side of the hearer, the interpretation process consists on choosing the most relevant stimuli; on the side of the speaker, in order to address the message you just need to attract the attention and prompt contextual assumptions trying to be optimally relevant. In spite of the fact that relevance theorists admit the importance of both the production and comprehension processes, they are not committed to account for the mechanisms involved in the speaker's side. According to RT, the processes to be explained in communication are the comprehension ones (Wilson 1998). In this way, the focus is on the speaker's intention that represents a phenomenon already given rather than a process to be constructed. To this extent, the role of the speaker is strictly presumed.

The TCG results suggest that the problem of the sender to modulate his utterances on the basis of the receiver's feedbacks represents a complex process. Hence, the communicative intention is not a given entity but it is continuously constructed in the dialectics between the speaker and listener. In light of this fact, RT may offer a limited explanation of the interrelated mechanisms that underlie language processing at the conversational level. The hallmark of communication resides in how people adjust, repair and monitor their expressions in conversation. Each interlocutor both speaks and comprehends and changes his role by taking into account the beliefs, purposes and knowledge of the conversational participants (Coates 1990). This is the reason why communication is inherently cooperative and meaning is constructed by each and every participant engaged in the shared task of attending to the others' intentions. Centering on the speaker or hearer alone entails fragmenting a phenomenon whose identity lies in being global and collective.

To this first critique to RT follows another critical consideration about the mechanisms involved in the pragmatic processes elaboration. Around this issue I will suggest some reasons that justify the introduction of consciousness in the study of conversation.

3. Get lost in conversation

In this section we will focus on the psychological mechanisms that make conversation possible. In other words, we will take a standpoint within the mind of the interlocutors in order to account for the processes implicated in mentally generating the communication acts.

How does the inference process of production and comprehension work? Traditionally, in cognitive science, language processing has been framed in an automatic, and more specifically modular,

account (e.g. Chomsky 1988; Fodor 1983). RT agrees on the modularization of inference procedures at the computational level: to this extent, high-order aspects of inferential reasoning should be reducible to cognitive unconscious processes. In fact, from the relevance perspective pragmatic interpretation is the result of the operation of an intuitive dedicated system (Sperber & Wilson 2002) pertaining to the ability of mindreading; hence, comprehension is basically a variety of mindreading. In this view, conversational elaboration maximizes information by employing spontaneous inferences because of the automatic relevance principle that drives the entire human cognition:

Our perceptual mechanisms tend automatically to pick out potentially relevant stimuli, our memory retrieval mechanisms tend automatically to activate potentially relevant assumptions, and our inferential mechanisms tend spontaneously to process them in the most productive way. (Wilson & Sperber 2004: 254)

The idea that the theory of mind reasoning has a central role in pragmatic comprehension is certainly shared among scholars (e.g. Tomasello 1999). Nevertheless, the debate around the modularity of the communicative intentions reading is controversial. As we have seen (cf. § 2), the production and comprehension processes involve a conceptual construction of each others' mental states supported by a general system: the pSTS network. Several data show that intention is a graded phenomenon (Pacherie & Haggard 2010) whose explanation often does not require specific metapsychological abilities. Some findings support the idea that communicative intentions are designed by immediately taking into account different components of context, for instance the knowledge, features and capacities of the listener (e.g. Nadig & Sedivy 2002; van Berkum *et al.* 2008). The majority of these studies suggests that communicative intentions can be interpreted by means of non-modular mechanisms, although automatic ones. It is important to underline that the role of automatic processes in language elaboration is an undeniable fact. For my purpose, the point of discussion is to understand if such processes are sufficient for explaining how intentions change and merge together at the level of conversation. I argue that this interactional activity is likely to involve conscious processes. In order to test this hypothesis – against the RT's claim that conversation is driven by relevance principles automatically generated – I take into account a phenomenon strictly linked to the dialectics between speaker and hearer, namely the dimension of *failure* and the following dimension of *repair*. The riddles that fill Carroll's text mentioned above (cf. § 1) illustrate the potential territory of meaning and its power to generate misunderstandings. In this paper I claim that the dimension of misinterpretation marks human conversation in a constitutive way.

Communicative failure can consist of misunderstanding, non-comprehension, refusal (Bara 2011; Bosco *et al.* 2006) and other cases that involve self-correction, repair strategies and adjustment processes where hypotheses might be revised during the conversational exchange. In fact, in order to guarantee successful communication, interlocutors should construct shared representations by aligning with respect to the conversation topic. At this level, inferences are not guided by explicit premises but are based on contextual information that is discovered within the process itself.

RT has considered that the pragmatic system can yield a sub-optimal interpretation leading to err:

There may be many shortcomings, many cognitive sub-mechanisms that fail to deliver enough effect for the effort they require, many occasions when the system's resources are poorly allocated. (Sperber & Wilson [1986] 1995: 262)

Despite that, RT provides some very vague clues on how to explain and solve these cases. In fact, relevance theorists refer to automatic mechanisms of epistemic vigilance (Sperber *et al.* 2010) or processes of mutual adjustment between the premises and conclusions of pragmatic inferences (Wilson & Sperber 2004) that measure the efficacy of conversation in terms of attempted relevance; the notion of optimal relevance driven by these devices – consistent with the principle of cognitive economy – ensures a successful communication by solving the risk of misinformation. But they do not account for *how* optimal relevance can play this crucial role (Mazzone 2013) hence do not offer a comprehensive model of conversation. My claim is that RT's assumptions do not allow us to address outstanding questions such as the interactive character of repair strategies because of the stress on the automatic nature of conversation based on the functioning of a pragmatic dedicated module. This criticism to RT lies on a more general idea, namely that the ability to converse rests on the capacity to identify a unifying topic (van Dijk 1977). Because of the intrinsic asymmetry in the representational models of interlocutors (Ferreira 2004), this capacity requires costly pragmatic inferences that arise when the interlocutors' assumptions have to be made consistent with a model of the conversational context. In dialogue what is important is the construction of a situational interpretation at the global meaning level (Cosentino *et al.* 2013). To this extent, the dialectics between speaker and hearer makes conversation an interpretative process unfolding at the global level oriented to topic maintenance.

From this point of view, the sole reference to a specific relevance-based module does not account for the global nature of conversation. At this level topic maintenance seems more likely to be tied to global coherence (Cosentino *et al.* 2013; Giora 1997), a feature that constrains and can explain some main properties of conversational exchanges. Starting from the criticisms to a relevance-based pragmatic module and consistent with the idea that conversation is not bound only by the search for relevance rather its interactional nature involves complex properties, my idea is that conversational processes require other mechanisms. Specifically, the pervasion of hypotheses revisal and adjustment processes makes conversation a strictly hypothetical phenomenon. Our knowledge of what others know, believe and think is always “tentative and probabilistic” (Krauss & Fussell 1991). In this sense, dialogue is a trip driven by abductive inferences (in Peirce's terms). These kinds of processes are involved in monitoring each others' intentions and in constructing meaning ensemble. Abductive mechanisms are higher risk inferences not supported by automatic modular devices. Rather, the repair strategies seem to involve monitoring and self-monitoring (Horton & Keysar 1996) that some scholars (*e.g.* Levelt 1989) hold to be controlled processes affected by complex inferential and processing load. More recently, Knudsen (2007) has underlined the role of conscious attention in top-down control.

On the basis of such considerations, the reference to conscious processes may provide important insights. Actually, various studies highlight that global operations are more related to conscious experience than local ones (Baars 2002). Given that conversation requires both the global orchestration of information in order to integrate context relations at the situational level and some on-line awareness of the speaker's mental state (Shintel & Nusbaum 2004) – not only when something goes wrong, my claim is that conscious processing – in terms of global integrated networking – should be considered crucial in language processes. The implication is that, although every inference does not involve a massive burden, we allocate extensive cognitive resources to the processing of communication in order to keep conversation alive (Zlatev 2008). Because the contextual modulation that expands inference elaboration to the conversational model is not an additional process, a hybrid model in

which both automatic and more conscious processes coexist seems necessary to capture the subtlety of language phenomena. Further theoretical reflection and empirical evidence are required to integrate the assumptions developed here into a comprehensive model in order to account for the complex balance underlying the flow of conversation.

References

- Baars, Bernard J. (2002) "The Conscious Access Hypothesis: Origins and Recent Evidence." [In:] *Trends in Cognitive Science* 6; 47–52.
- Bara, Bruno G. (2011) "Cognitive Pragmatics: The Mental Processes of Communication." [In:] *Intercultural Pragmatics* 8–3; 443–485.
- Berkum, Jos J. A. van, Danielle van den Brink, Cathelijne M. J. Y. Tesink, Miriam Kos, Peter Hagoort (2008) "The Neural Integration of Speaker and Message." [In:] *Journal of Cognitive Neuroscience* 20 (4); 580–591.
- Bianchi, Claudia (2004) "Semantics and Pragmatics: The Distinction Reloaded." [In:] Claudia Bianchi (ed.) *The Semantics/Pragmatics Distinction*. Stanford: CSLI; 1–11.
- Bianchi, Claudia (2013) "Implicating." [In:] Marina Sbisà, Ken Turner (eds.) *Pragmatics of Speech Actions*. Berlin: Mouton de Gruyter; 83–118 (Handbooks of Pragmatics. Vol. 2).
- Bosco, Francesca, Monica Bucciarelli, Bruno G. Bara (2006) "Recognition and Repair of Communicative Failures: A Developmental Perspective." [In:] *Journal of Pragmatics* 38 (9); 1398–1429.
- Brennan, Susan E., Herbert H. Clark (1996) "Conceptual Pacts and Lexical Choice in Conversation." [In:] *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 22; 1482–1493.
- Carston, Robin (ed.) (2002) "Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics." [In:] *Mind and Language: Special Issue on Pragmatics and Cognitive Science* 17 (1); 127–148.
- Chomsky, Noam (1988) *Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Coates, Jennifer (1990) "Modal Meaning: The Semantic-Pragmatic Interface." [In:] *Journal of Semantics* 7; 53–64.
- Cosentino, Erica, Ines Adornetti, Francesco Ferretti (2013) "Processing Narrative Coherence: Towards a Top-Down Model of Discourse." [In:] *Open Access Series in Informatics (OASICS)* 32. Special Issue 2013 *Workshop on Computational Models of Narrative*; 61–75.
- Dijk, Teun van (1977) *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman.
- Ferreira, Fernanda (2004) "Production-Comprehension Asymmetries." [In:] *Behavioral and Brain Sciences* 27 (2); 196.
- Ferretti, Francesco, Ines Adornetti (2012) *Dalla comunicazione al linguaggio. Scimmie, ominidi e umani in una prospettiva darwiniana*. Milano: Mondadori Università.
- Fodor, Jerry A. (1983) *The Modularity of Mind: An Essay on Faculty Psychology*. Cambridge, MA, London: The MIT Press.
- Giora, Rachel (1997) "Discourse Coherence and Theory of Relevance: Stumbling Blocks in Search of a Unified Theory." [In:] *Journal of Pragmatics* 27; 17–34.
- Grice, Paul (1957) "Meaning." [In:] *The Philosophical Review* 66; 377–388.
- Horton, William S., Boaz Keysar (1996) "When Do Speakers Take into Account Common Ground?" [In:] *Cognition* 59; 91–117.

- Jaszczolt, Katarzyna (2010) "Semantics-Pragmatics Interface." [In:] Louise Cummings (ed.) *The Routledge Pragmatics Encyclopedia*. London: Routledge; 458–462.
- Knudsen, Eric I. (2007) "Fundamental Components of Attention." [In:] *Annual Review of Neuroscience* 30; 57–78.
- Krauss, Robert M., Susan R. Fussell (1991) "Perspective-Taking in Communication: Representations of Others' Knowledge in Reference." [In:] *Social Cognition* 9; 2–24.
- Levelt, Willem J. M. (1989) *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Levinson, Stephen C. (1995) "Interaction Biases in Human Thinking." [In:] Esther N. Goody (ed.) *Social Intelligence and Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press; 221–260.
- Levinson, Stephen C. (2000) *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, MA, London: The MIT Press.
- Mazzone, Marco (2013) "Attention to the Speaker. The Conscious Assessment of Utterance Interpretations in Working Memory." [In:] *Language & Communication* 33; 106–114.
- Nadig, Aparna, Julie Sedivy (2002) "Evidence of Perspective-Taking Constraints in Children's On-Line Reference Resolution." [In:] *Psychological Science* 13 (4); 329–336.
- Newman-Norlund, Sarah, Matthijs L. Noordzij, Roger Newman-Norlund, Inge Volman, Jan P. de Ruiter, Peter Hagoort, Ivan Toni (2009) "Recipient Design in Tacit Communication." [In:] *Cognition* 111; 46–54.
- Noordzij, Matthijs L., Sarah Newman-Norlund, Jan P. de Ruiter, Peter Hagoort, Stephen C. Levinson, Ivan Toni (2010) "Brain Mechanisms Underlying Human Communication." [In:] *Frontiers in Human Neuroscience* 3 (14); 14–27.
- Pacherie, Elisabeth, Patrick Haggard (2010) "What Are Intentions?" [In:] Lynn Nadel, Walter Sinnott-Armstrong (eds.) *Conscious Will and Responsibility. A Tribute to Benjamin Libet*. Oxford: Oxford University Press; 70–84.
- Pickering, Martin J., Simon Garrod (2004) "Toward a Mechanistic Psychology of Dialogue." [In:] *Behavioral and Brain Sciences* 27 (2); 169–226.
- Récanati, Francois (1993) *Direct Reference: From Language to Thought*. Oxford: Blackwell.
- Ruiter, Jan P. de, Matthijs L. Noordzij, Sarah Newman-Norlund, Roger Newman-Norlund, Peter Hagoort, Stephen C. Levinson, Ivan Toni (2010) "Exploring the Cognitive Infrastructure of Communication." [In:] *Interaction Studies* 11; 51–77.
- Shintel, Hadas, Howard C. Nusbaum (2004) "Dialogue Processing: Automatic Alignment or Controlled Understanding?" [In:] *Behavioral and Brain Sciences* 27 (2); 210–211.
- Sperber, Dan, Fabrice Clément, Christophe Heintz, Olivier Mascaró, Hugo Mercier, Gloria Origgi, Deirdre Wilson (2010) "Epistemic Vigilance." [In:] *Mind & Language* 25 (4); 359–393.
- Sperber, Dan, Deirdre Wilson ([1986] 1995) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, Dan, Deirdre Wilson (2002) "Pragmatics, Modularity and Mind-Reading." [In:] *Mind and Language* 17; 3–23.
- Tomasello, Michael (1999) *The Cultural Origins of Human Cognition*. Harvard University Press.
- Willems, Roel M., Miriam De Boer, Jan P. de Ruiter, Matthijs L. Noordzij, Peter Hagoort, Ivan Toni (2010) "A Dissociation between Linguistic and Communicative Abilities in the Human Brain." [In:] *Psychological Science* 21 (1); 8–14.
- Wilson, Deirdre (1998) "Discourse, Coherence and Relevance: A Reply." [In:] *Journal of Pragmatics* 29 (1); 57–74.
- Wilson, Deirdre, Dan Sperber (2004) "Relevance Theory." [In:] Laurence Horn, Gergory Ward (eds.) *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell; 607–632.
- Zlatev, Jordan (2008) "The Dependence of Language on Consciousness." [In:] *Journal of Consciousness Studies* 15 (6); 34–62.

KATARZYNA KLIMKOWSKA

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Entrepreneurial Potential of the Students of Applied Linguistics Programme, Majoring in Translation

Abstract

Enterprise is currently a desired conduct or set of traits. Entrepreneurial people are more often successful in their professional lives, both in terms of innovativeness, satisfaction as well as financially. Therefore, research has stressed the need to develop entrepreneurial potential in students so that, upon graduation, they are able to successfully adapt to the ever-changing conditions of the labour market and, as a result, bring their plans of professional careers to a successful fruition. Enterprise is a strongly desired set of traits and attitudes in professional translators. The article presents the research results of the nature of the entrepreneurial potential in students in the translation specialisation. These results are presented in comparison with the entrepreneurial potential of students of different programmes.

Keywords: enterprise, entrepreneurial potential, translator, student of translation specialization.

The issue of enterprise has become an often discussed subject during debates about the path academic education should take in its development. It is suggested that there is a need for activating a multi-level cooperation network between academic circles and the labour market, as well as for the need to develop entrepreneurial potential in students (Herberger & Hermaszewski 2010; Strojny & Horska 2012; Deszczyński 2007; Borowiec 2008; Piróg 2010).

Enterprise is a complex category. In the literature of the subject, different variations of its interpretation can be found – models, dimensions (Piecuch 2010; Kraśnicka 2002; Bławat 2003; Wachowiak *et al.* (eds.) 2007; Kunasz 2008; Janowski 1998; Strojny 2010). It can be regarded as a process – “an act of creating and the building of something new, a new company.” Enterprise is an organised process of activities aimed, under given conditions, at the use of an innovative idea in order to generate

a profit on the market” (Janowski 1998). It can also be viewed as a complex of characteristics or a trait of character (Strojny & Horska 2012; Fabiańska & Rokita 1986).

Publications on the subject of enterprise, both theory – as well as practice-oriented, offer various models of this category. Czesław Noworol (2005: 109) stresses the timelessness of the classic interpretation of the category of enterprise which consists of four models: spontaneous – based on the strive towards getting rich at any costs; developmental – based on the notion that everyone can become an entrepreneur; moral – based on the norms and values of a socially accepted religious, philosophical and cultural system; and promotional – based on the patronage of a developing state, implementing philosophical ideas of an entrepreneurial society. These models may be realised in a given field separately or eclectically.

As far as the range of the dimensions of enterprise, the two general ones include “individual” and “social.” From the point of view of the translation profession and the preparation for it, the particularly crucial one is the individual enterprise which “has impact on achieving success by people who are not only entrepreneurs but who also practice other professions. Thus, it is understood rather as a cardinal trait, indispensable for flexible, resourceful and creative functioning in almost any sphere of human activity” (Strojny 2010: 178). The above definition shows that individual enterprise is an integral part of the transgressive character of the translator profession.

Among the traits attributable to entrepreneurial people are: dynamism, activeness, propensity to take risks, the ability to adapt to the changing environment, noticing opportunities and ceasing them, inventiveness and mobility. On the basis of a survey of 239 entrepreneurs, Thomas M. Begley and David P. Boyd (1987) determined that the group with the greatest professional successes, including financial, was characterised by internal locus of control, tolerance of ambiguity, propensity risk-taking (making decisions involving a moderate risk), need for achievement and Type A behaviour. Teresa Piecuch, in turn, shows that the main traits which characterise entrepreneurial people include:

creative disposition, faith in oneself and self-confidence, showing initiative, independence, ability to work with people, desire for profit, inventiveness, comprehensive knowledge, creativity, decisiveness, honesty, responsibility, courage, activeness, competence, the will to lead and dominate, work discipline, resourcefulness, composure, strong character and remaining open to the reality. (Piecuch 2010: 60–61)

This list of entrepreneurial traits shows that enterprise as a certain predisposition of an individual is a multidimensional construct. Whether or not a person shows an entrepreneurial behaviour or attitude does not depend on their possession of one feature isolated from the above list, but rather on that individual having at their disposal a compilation of features which together account for that person’s individual *modus operandi*, their attitude or personality. Alina Haczek and Agnieszka Kłos (2012: 96), analysing the opinions on the entrepreneurial attitude which function in the literature of the subject, point to the fact that it is not a set of features but a “*modus operandi* which expresses an active attitude towards personal and professional problems.” This activeness is viewed as a process of realization of particular goals which should bring proportionate gains and lead to success. At the same time, being aware of the impact on their own professional career, such individuals should utilize all possible opportunities in order to develop.”

This review of various opinions about enterprise has shown that personal enterprise is highly subjective. It assumes different forms, depending on the intensity of the entrepreneurial traits in a given case. Although the source of certain propensities or traits can be found in innate characteristics of a person,

Jacek Strojny (2007) stresses the fact that enterprise should be understood as an acquired trait. This means that proper training of character traits, behaviours and skills leads to the development of entrepreneurial predispositions in an individual. According to Strojny, the shaping of such predispositions takes place mainly through two processes: socialisation at an early age and auto-creation¹ which develops along with the psychological maturing of a person.

The category of entrepreneurial potential was used by Krueger and Brazeal (1994: 94) to determine an individual's readiness and pursuit of entrepreneurial actions. The researchers stress the fact that possessing entrepreneurial traits does not translate directly onto entrepreneurial potential. The desire of entrepreneurial action is the key.

Enterprise, which was showed above, is a strongly desired set of traits and attitudes in professional translators. Because of its nature, *i.e.* diversity of types of translations, the complexity of the professional translation service, multiple forms of the employment of translators, *etc.*, the profession of a translator (Gouadec 2007; Pieńkos 1993, 2003) requires the flexibility and involvement of the translator in all the aspects of their profession in order to secure financial as well as emotional success (satisfaction).

The main aim of the research was to determine the nature of the entrepreneurial potential of the students majoring in translation. Within the main aim, the following specific aims were specified:

- to know the opinion of the students on the meaning of enterprise in the translation profession;
- to learn about the beliefs of students with respect to their own entrepreneurial traits and their entrepreneurial plans;
- to learn about the opinions of students about the contribution of the translation studies to the development of their own enterprise;
- to learn about the expectations of the students with respect to the actions undertaken by the university in order to support the development of their enterprise.

The research was conducted with the method of diagnostic survey. The technique used was a modified questionnaire of the survey by Tomasz Bernat, Jarosław Korpysa and Marek Kunasz (2008) developed to determine the level of enterprise in students.

The respondents were a group of 68 students of the 1st and 2nd year of their full-time studies in applied linguistics programme, majoring in translation. The students were from the following language groups: English-German, English-French, English-Russian and German-English. The students of the 2nd year formed the majority (48) of respondents in this survey. Because of the nature of the humanities programmes, *i.e.* their clear feminisation, the respondents included 56 women and 12 men.

The analysis of the entrepreneurial potential of translators-to-be was started with determining the opinions of the students on the relation of enterprise with the translation profession. The data presented in the table prove that the surveyed students are almost unanimous as to the fact that the entrepreneurial traits are quite important in the translation profession (92.86%). Such a distribution of answers proves that the translators-to-be are well aware of the nature of the profession they have chosen. A professional organisation of a comprehensive translation service, as well as the multitude of career paths for translators requires a high competence in the spheres which are closely related to enterprise.

---

¹ A comprehensive study of the problem of auto-creation in the development of an adult person was done by Lucjan Turos (2006).

Table 1. Opinions of students about the importance of entrepreneurial traits in the translation profession and their development in university programmes in translation. Source: the author's own research

20

	Are entrepreneurial traits important in the translation profession?		Do majors in translation develop entrepreneurial traits in students?	
	N	%	N	%
Definitely yes	48	70.59	4	5.88
Rather yes	15	22.09	34	50.00
Difficult to say	3	4.41	28	41.18
Rather not	2	2.94	2	2.94
Definitely not	0	0.00	0	0.00
Total	68	100.00	68	100.00

With regard to the value of translation programmes in developing entrepreneurial traits in students, the respondents expressed mostly positive opinions, however much less so than when replying to the previous question (55.88%). When explaining their response, the students said that it is most visible at consecutive, simultaneous and specialist translation classes. However, the respondents also said that this depends on the teacher much more than on the subject. The respondents also showed strong indecisiveness when asked for an evaluation of their study programmes with regard to enterprise.

Another issue addressed in the research was to determine the beliefs of the students on the subject of the traits characterising an entrepreneurial person. The exploration of this area was expanded with a students' evaluation of their personal entrepreneurial traits. The surveyed students also pointed out that the traits are developed at their programmes.

The data presented in Table 2 show that, according to the surveyed translators-to-be, the most important traits of an entrepreneurial person are 1) go-getting and creativity, 2) diligence and 3) the readiness to search for new solutions. A comparison of the results with the surveys of students from different programmes which were carried out by Kunasz (2009), and Herberger and Hermaszewski (2010) showed that all three groups of respondents differ slightly in their choices. The respondents showed preferences which very strongly imply a connection with the nature of the translation profession. The process of preparing oneself for this profession, as well as its performance require diligence, the readiness to search for new solutions and creativity, thus transgressive and proactive actions. The go-getting-ness is also a trait desired in translators. Its value is clearly revealed particularly in relation to the search for commissions, auto-presentation during oral translations or in the broadly understood sphere of translator-client contacts.

In the light of the examination, it was also important to determine if the students regarded themselves as entrepreneurial individuals. The respective data are presented in Table 3.

Table 2. Traits of an entrepreneurial person, according to the surveyed students. Source: the author's own research, *source: Kunasz (2009: 207), ** source: Herberger & Hermaszewski (2010: 72)

Traits of an entrepreneurial person	Acc. to surveyed students of applied linguistics N = 68 (ranks)	Acc. to Polish students surveyed* N = 603 (ranks)	Acc. to students of PWSZ in Głogów** N = 376 (data in n)
Readiness to raise responsibility	7	8	186
Willingness to search for new solutions	3	2	114
Ability to predict and calculate risks	5	1	198
Practical education	9	10	51
Industriousness	2	6	136
Intuition	10	9	36
Diligence, meticulousness care	6	7	91
Go-getting-ness and creativity	1	4	77
Adaptation to changing conditions	8	3	65
Communicativeness	4	5	114

Table 3. Selected indicators of enterprise of the surveyed students. Source: the author's own research

	Do you consider yourself an entrepreneurial person?		Do/Did you work during your studies?		Are you active outside your basic university classes?	
	N	%	N	%	N	%
Definitely yes	3	4.41	18	26.47	7	10.29
Rather yes	24	35.29	19	27.94	16	23.53
Difficult to say	27	39.71	3	4.41	21	30.88
Rather not	14	20.59	20	29.41	24	35.29
Definitely not	0	0.00	8	11.76	0	0.00
Total	68	100.00	68	100.00	68	100.00

The surveyed translators-to-be gave an equal number of responses showing their conviction of their own enterprise (39.71%) and those showing their indecisiveness in the matter. One of four of the respondents did not find in themselves entrepreneurial traits. In the group of students surveyed by Kunasz, the percentage who regarded themselves as entrepreneurial increased to 73.2%, and 62.23% in the group at PWSZ in Głogów. Thus it is clear that the surveyed translators-to-be were most cautious in the evaluations of their personal entrepreneurial characteristics.

Such obvious differences in the perception of their own enterprise showed the comparative surveys may be caused by the fact that the authors of the cited reports used in the question on dichotomy criteria – yes/no, while the survey of the linguistics students was modified and a criteria consisting of five categories was used. This was done intentionally because the author attempted to determine the intensity of the students' belief in their own enterprise. It was also assumed that the neutral category of "difficult to say" would provide vital information for the organizers of academic education. The purpose of this was to reduce the risk of obtaining answers from the respondents which would not really reflect their beliefs, but which would rather be dictated by the desire to present a positive self-image. Thus, attention should be paid to the fact that almost 40% of the surveyed students of linguistics had difficulty with determining if they were entrepreneurial or not entrepreneurial individuals. Such clearly displayed indecisiveness can be regarded as a risk factor in the successful transition to the labour market.

With regard to the students' actions which may be indicators of their enterprise (Table 3), it was determined that over half of the respondents (54.41%) worked or work during their studies. The most frequent occupations included: private classes in a foreign language, written translations for friends, work in the service sector – shop assistants, barmen, waiters, *etc.* With regard to that group of students, finding a job during studies is a good signal for their future professional achievements. However it should also be pointed out that the remaining surveyed students, who graduated from BA programmes and are about to finish their MA programme, have not yet worked. Such behaviour is risky with regard to the nature of the contemporary labour market. The fact of being a student of a full-time programme and being financially provided for by parents are not sufficient reasons for not looking for work (even part-time) until after graduation.

Important information is provided by the data on the level of involvement of the translators-to-be in some activity outside university. One in three respondents admitted that they are involved in some extra academic actions, most of which are hobbies, trainings, and other forms of education – courses, post-graduate courses, *etc.* The remaining 66.18% of the translators-to-be admitted that their activities are limited to their academic responsibilities, or they could not determine the level of their involvement in any extra academic activities.

Of the entrepreneurial traits indicated by the surveyed students, the most important was diligence (Diagram 1).

The greatest difference was recorded in the case of go-getting-ness and creativity. On the one hand, the students regarded this trait as the main trait in entrepreneurial people. On the other hand, they admitted that they themselves were characterised by it the least of all the other analysed traits. Such a distribution of results is quite surprising. Bearing in mind the nature of the studies, it is difficult to assume that the students of bilingual translation programmes are not very creative individuals. The explanation of this situation can be the fact that the respondents probably evaluated their own level of go-getting-ness which in the discussed survey was presented in the same category. These features are very distinct and they do not always coexist. However, in spite of being aware of the controversy of such a combination, the author purposefully did not change the criteria suggested by Kunasz so that comparative analysis could be performed. Thus, it is probable that the surveyed translators-to-be were creative individuals but characterised, in their own minds, with little go-getting-ness.

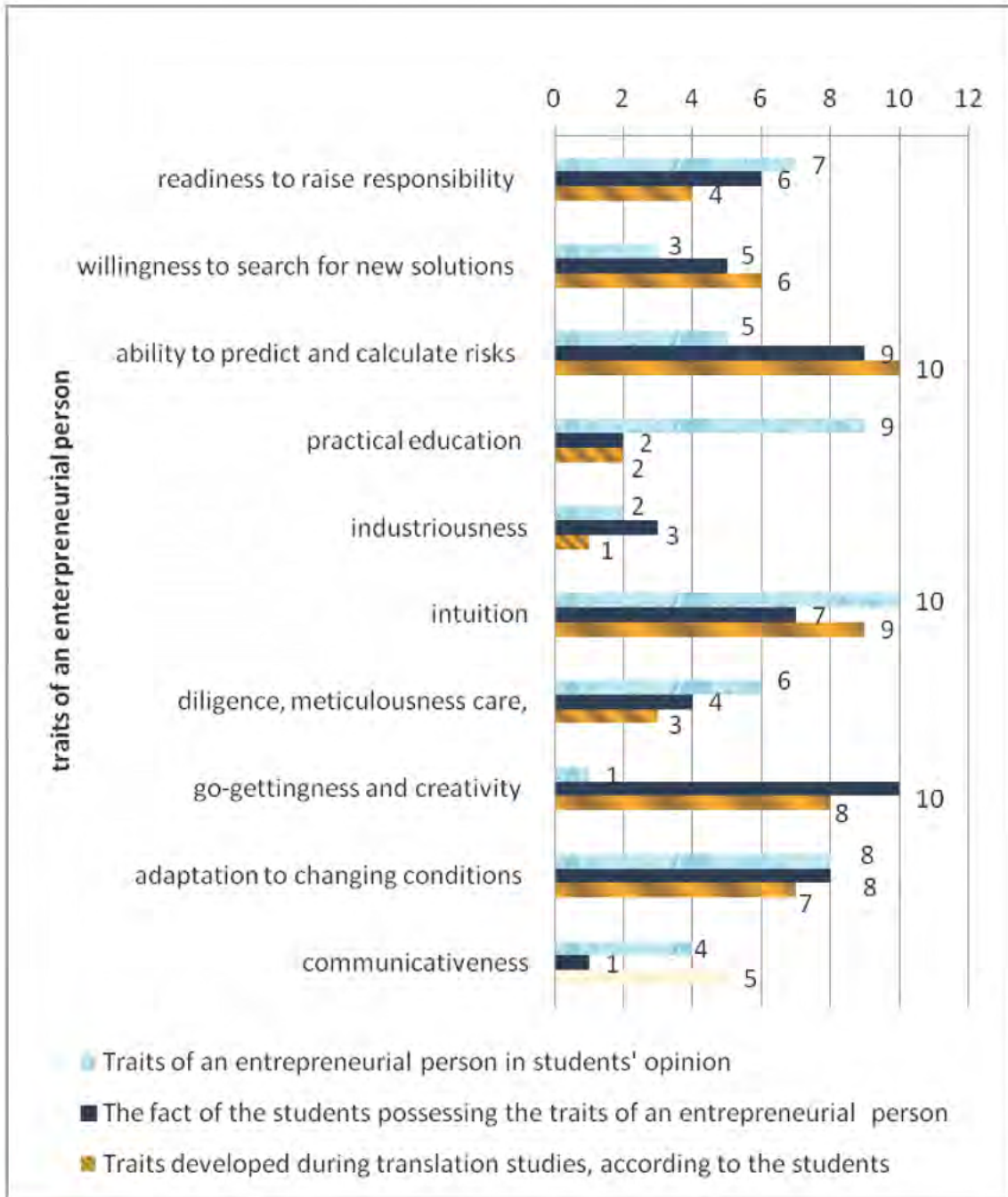

Diagram 1. A compilation of opinions of translators-to-be with respect to the traits of an entrepreneurial person, their own traits and those developed at the university (propagated data, from 1 = highest rank). Source: the author's own research

It should be stressed that the surveyed translators-to-be did not have any difficulty in naming actions which the university could undertake to improve their chances of developing their entrepreneurial competences. According to the rank, the students would like the linguistics programme, even independently of the major in translation of teaching methodology, to offer the following:

- A. more practice where they could learn various segments of the labour market;
- B. practical subjects, *e.g.* training in managerial skills, soft competences;
- C. meetings with employers;
- D. classes or workshops which would prepare for setting up their own company.

Only two of the respondents claimed that the currently realised level of entrepreneurial education in their studies is sufficient and that they did not see the need to add other elements to their programme. The surveyed translators-to-be also showed that their needs with respect to the actions to be taken by the university coincide with such needs of the students of PWSZ in Głogów (Herberger & Hermaszewski 2010).

The students also showed what kind of entrepreneurial knowledge they need most. The translators-to-be named training in business plan preparation as the most important. They also admitted that, due to the nature of the translation profession which is often in the form of self-employment, they also value the knowledge of the procedure of setting up your own company, how to run your business and the possibilities of obtaining funds for opening a company.

The presented results of the survey on entrepreneurial potential do not fully exhaust the subject. They do, however, give a good guidance as to the nature of entrepreneurial behaviours and mindsets of the surveyed translators-to-be. The analyses have shown that a considerable number of the students possess resources which point to a significant entrepreneurial potential. On the other hand, a sizeable percentage of the students proved to be characterised by indecisiveness in their assessments or by a low degree of certainty as to their entrepreneurial traits. It is impossible to conclude on the basis of the conducted analyses if the students do not possess entrepreneurial traits, or if they do possess them but they cannot see them. And if they cannot see them, then what is the cause of that. But for university teachers this is a vital piece of information which can help them learn from their students' opinions on the discussed matter.

The demand to include entrepreneurial education into academic programmes can be found in numerous theoretical publications and research results. Regardless of the researched aspects of enterprise, *i.e.* attitudes, traits, behaviour, beliefs of the students on this matter, researchers agree that the university plays a vital role in the process of developing and forming entrepreneurial attitudes in students (Strojny & Horska 2012; Kunasz 2008; Herberger & Hermaszewski 2010; European Commission... 2008). Being a bridge between education and the labour market, and enjoying a high status in society, universities have enormous possibilities to provide students with a platform to become entrepreneurs.

Some of practical suggestions for universities are provided by the Directorate-General for the European Commission Enterprise and Industry (2008: 23) which argues that "entrepreneurship education programmes can have different objectives, such as:

- developing an entrepreneurial drive among students (raising awareness and motivation);
- training students in what is needed to set up a business, and to manage its growth;
- developing the entrepreneurial abilities needed to identify and exploit business opportunities."

The European Commission named some main elements of entrepreneurship education (in different fields of study). According to them (2008: 26), “through appropriate methods of delivery (...), programmes and courses should be geared to the acquisition of generic and horizontal skills, aiming to make students:

- more creative/innovative; highly motivated; pro-active; self-aware; self-confident; willing to challenge;
- better communicators; decision-makers; leaders; negotiators; networkers; problem solvers; team players; systematic thinkers;
- less dependent; less risk averse; able to live with uncertainty; capable of recognising opportunities.”

References

- Begley, Thomas M., David P. Boyd (1987) “Psychological Characteristics Associated with Performance in Entrepreneurial Firms and Smaller Businesses.” [In:] *Journal of Business Venturing* 2 (1); 79–93.
- Bernat, Tomasz, Jarosław Korpysa, Marek Kunasz (2008) *Przedsiębiorczość studentów w Polsce i w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej*. Szczecin: Print Group.
- Bławat, Franciszek (2003) *Przedsiębiorca w teorii przedsiębiorczości i praktyce małych firm*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Borowiec, Monika (2008) “Rola szkolnictwa wyższego w procesie kształtowania gospodarki opartej na wiedzy.” [In:] Zbigniew Ziolo, Tomasz Rachwał (eds.) *Przedsiębiorczość – Edukacja 4. Rola przedsiębiorczości w gospodarce opartej na wiedzy*; 24–36.
- Deszczyński, Przemysław (2007) “Rola uczelni wyższych w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych z perspektywy absolwenta, menedżera i profesora.” [In:] Piotr Wachowiak, Marcin Dąbrowski, Bartosz Majewski (eds.) *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych; 81–89.
- Fabiańska, Krystyna, Jerzy Rokita (1986) *Planowanie rozwoju przedsiębiorstwa*. Warszawa: PWE.
- Gouadec, Daniel (2007) *Translation as a Profession*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Haczek, Alina, Agnieszka Kłos (2012) “Znaczenie postaw przedsiębiorczych przy wyborze kierunku studiów i planowaniu kariery zawodowej studentów ochrony środowiska oraz turystyki i rekreacji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.” [In:] Zbigniew Ziolo, Tomasz Rachwał (eds.) *Przedsiębiorczość – Edukacja 8. Rola przedsiębiorczości w edukacji*; 96–115.
- Herberger, Jerzy, Jarosław Hermaszewski (2010) “Przedsiębiorczość studentów PWSZ w Głogowie – badania własne.” [In:] Jarosław Hermaszewski, Ewa Czaińska, Beata Kohlman (eds.) *Głogów. Tu i teraz*. Głogów: Głogowskie Towarzystwo Naukowe; 67–82.
- Janowski, Andrzej (1998) *Słownik ekonomiczny*. Kraków: Wydawnictwo CPPGSMiE PAN.
- Kraśnicka, Teresa (2002) “Wokół pojęcia przedsiębiorczości.” [In:] *Przeгляд Organizacji* 6; 14–16.
- Krueger, Norris F., Deborah V. Brazeal (1994) “Entrepreneurial Potential and Potential Entrepreneurs.” [In:] *Entrepreneurship Theory and Practice* 18 (3); 91–104.
- Kunasz, Marek (2008) “Zachowania przedsiębiorcze studentów w świetle badań ankietowych.” [In:] *Gospodarka Narodowa* 3; 65–86.

- Kunasz, Marek (2009) "Aktywność przedsiębiorcza studentów a pomysł na biznes i skłonność do założenia własnej firmy." [In:] Danuta Kopycińska (ed.) *Wybory konsumentów i przedsiębiorstw w teorii i praktyce*. Szczecin: Print Group. Daniel Krzanowski; 205–215.
- Noworol, Czesław (2005) "Przedsiębiorczość świadomą alternatywą kariery." [In:] *Doradztwo karier*. Warszawa: OHP; 107–133.
- Piecuch, Teresa (2010) *Przedsiębiorczość: podstawy teoretyczne*. Warszawa: C.H. Beck.
- Pieńkos, Jerzy (1993) *Przekład i tłumacz we współczesnym świecie: aspekty lingwistyczne i pozalingwistyczne*. Warszawa: PWN.
- Pieńkos, Jerzy (2003) *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Piróg, Danuta (2010) "Studia wyższe a rynek pracy w Polsce – zarys stanu badań." [In:] Barbara Sitarska, Kazimierz Jankowski, Ryszard Droba (eds.) *Studia wyższe z perspektywy rynku pracy*. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej; 67–80.
- Strojny, Jacek (2007) "Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji." [In:] Piotr Wachowiak, Marcin Dąbrowski, Bartosz Majewski (eds.) *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych; 205–211.
- Strojny, Jacek (2010) "Analiza potencjału przedsiębiorczego województwa podkarpackiego." [In:] Zbigniew Zioło, Tomasz Rachwał (eds.) *Przedsiębiorczość w warunkach integracji europejskiej*. Warszawa, Kraków: Nowa Era; 176–197.
- Strojny, Jacek, Katarzyna Horska (2012) "Przedsiębiorczość a edukacja akademicka – analiza badań studentów Wydziału Zarządzania studiów stacjonarnych I stopnia Politechniki Rzeszowskiej." [In:] Zbigniew Zioło, Tomasz Rachwał (eds.) *Przedsiębiorczość – Edukacja 8. Rola przedsiębiorczości w edukacji*; 78–95.
- Turos, Lucjan (2006) *Andragogika pracy*. Warszawa: Wydawnictwo AMP.
- Wachowiak, Piotr, Marcin Dąbrowski, Bartosz Majewski (eds.) (2007) *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.

Online sources

- European Commission Enterprise and Industry Directorate-General (2008) *Entrepreneurship in Higher Education, Especially in Non-Business Studies, Final Report of the Expert Group*. Available at: http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/support_measures/index.htm

MARIOLA MAJNUSZ-STADNIK
Universität Opole

Zu Funktionen von Phraseologismen und phraseologischen Modifikationen in deutschen und polnischen Werbeanzeigen

*Es gehört bekanntlich zu den heikelsten Aufgaben der Linguistik,
Funktionen sprachlicher Erscheinungen zu beschreiben,
zu klassifizieren und systematisch zu begründen.*
(Harald Burger)

Abstract

Functions of Phrasemes and Their Modifications in Polish and German Press Advertisements

The aim of this paper is to determine the functions of phrasemes and their modifications in press advertisements. To ensure solid foundations for the above mentioned intention, the functions have been divided into 1) the ones resulting from the function of advertisements, and 2) the ones resulting from phraseme functions. Phrasemes in their "nature" contribute to the fact that thanks to their known form, addressees memorise the advertising message more quickly, because phrasemes become more quickly acquired thanks to the fact that they are based on well-known and recorded in the memory patterns, or thanks to associating the new elements of the phraseme with the old ones. In this way the effort necessary for fixing the new information in the memory is reduced. Thanks to their commonly known and unique form, phrasemes increase the reliability of the phrase and evoke positive emotions among potential customers. Besides, phrasemes and their modifications often perform advertising functions. First, thanks to the use of a commonly known phrase or a skillfully transformed modification, they focus potential customers' attention on themselves, inviting them in this way to get to know the advertising text in more detail. Second, they may become informed not only about the existence of a product, but also about product or service benefits. Third, they may provide potential customers with the arguments supporting the idea of the product purchase. Besides, in the epoch of information overload and advertisements, advertisement

creators conveying their message need to provide enjoyable entertainment to customers. Phrasemes and their modifications in advertisements perform this function, too.

Keywords: phraseme, phraseme modification, press advertisement, functions.

Nach Packard ist „Werbung die Kunst, auf den Kopf zu zielen und die Brieftasche zu treffen“ (zit. nach: Teich 2008: 116). Daraus ergibt sich die primäre Funktion der Werbung: den Kunden zum Kauf eines bestimmten Produktes zu verleiten. Um dieses Ziel zu realisieren, werden in Werbeanzeigen unter anderem usuelle oder modifizierte Phraseologismen eingesetzt. Nach Burger und Koller erfüllen die vom Kontext isolierten Phraseologismen keine spezielle Funktion, deswegen wird die Funktion von Phraseologismen kontextgebunden betrachtet (vgl. Burger 2003: 148; Koller 1977: 69). In diesem Beitrag wird eine Analyse des funktionalen Mehrwertes von Phraseologismen und ihren verschiedenen Modifikationen in den Werbeanzeigen präsentiert. Dafür müssen die Funktionen einer Werbeanzeige und die Wirkungen eines Phraseologismus betrachtet werden. Den Ausgangspunkt für diese Unternehmung bildet die Hypothese, dass ein Phraseologismus bzw. seine Modifikation grundsätzlich polyfunktional einsetzbar ist. Die Polyfunktionalität ist das Ergebnis der Funktionen, welche durch die Basisfunktionen der Werbeanzeige determiniert sind, als auch solcher, die durch die Wesensmerkmale der Phraseologismen bestimmt sind.

1. Untersuchungen zur Funktionalität der Phraseologismen in den Werbetexten

In der Linguistik wurden bereits Untersuchungen zur Funktionalität von Phraseologismen – vorwiegend in deutschen Werbetexten – durchgeführt. Eine wichtige Klassifikation präsentiert Koller, der die folgenden Funktionen von Phraseologismen in Werbetexten unterscheidet:

- A. *Übertragungs- und Vereinfachungsfunktion* – Phraseologismen dienen wegen ihres bildhaften Charakters der einleuchtenden Darstellung komplexer Sachverhalte. Dadurch werden sie leichter interpretierbar und verständlich.
- B. *Anbiederungsfunktion* – Phraseologismen verringern die Distanz zwischen der Erfahrungswelt des Produzenten und des Rezipienten (auffällig bei Politikerreden, wodurch eine gewisse Volksnähe postuliert wird).
- C. *Funktion der Argumentationsersparnis und Unschärfe* – Phraseologismen zeichnen sich durch eine gewisse Allgemeingültigkeit aus. Dadurch wirken sie überzeugend und werden bei der Argumentation anstelle oder zur Unterstützung von Argumenten eingesetzt.
- D. *Anschaulichkeitsfunktion* – aufgrund ihres bildhaften Charakters dienen sie dazu, komplexe Zusammenhänge zu veranschaulichen.
- E. *Funktion des Autoritätsbezugs* – wer Phraseologismen in Form von Sprichwörtern oder geflügelten Worten verwendet, beruft sich auf die Autorität und Erfahrung der Gemeinschaft (vgl. Hagmann & Hartmann 1998: 49).

Weitere typische Funktionen von Phraseologismen in der Werbung sind in Anlehnung an Vesalainen (vgl. Vesalainen 2007: 296–300):

- A. *Aufmerksamkeitserregung* – Werbebotschaften müssen, um wahrgenommen zu werden, die Aufmerksamkeit erregen. Diese Funktion erfüllen Phraseologismen *par excellence*.
- B. *Unterhaltung* – Rezipienten suchen in der Werbung nicht nur Informationen, sie wollen durch die Werbeanzeige auch unterhalten werden (vgl. Kroeber-Riel 1992: 612–613). Das wird durch Einsatz von Phraseologismen erreicht, die den Werbetext interessant und abwechslungsreich gestalten.
- C. *Produktpräsentation und argumentative Funktion* – Phraseologismen werden in der Werbung eingesetzt, um den speziellen Wert des Produktes hervorzuheben. Mit ihrer Hilfe können produktbezogene Aussagen vermittelt und Argumente für den Kauf des Produktes den Rezipienten nähergebracht werden.
- D. *Erinnerungssteigerung* – Ziel jeder Werbeanzeige ist es, die Werbebotschaft, das beworbene Produkt oder das werbende Unternehmen in der Erinnerung der Rezipienten zu verankern. Um diese Aufgabe zu erfüllen, bedient sich die Werbung der Phraseologismen, die dank ihrer Bekanntheit der Erinnerungssteigerung dienen. Des Weiteren macht Vesalainen in Anlehnung an Häcki Buhofer und Hemmi darauf aufmerksam, dass „durch die Einschaltung des zweiten Kodierungssystems, des bildhaften bzw. imaginären Kodes die Speicherungsmöglichkeiten, die Behaltensleistung und die Verarbeitungsflexibilität verbessert werden“ (Häcki Buhofer 1989: 172–175; Hemmi 1994: 42, zit. nach: Vesalainen 2007: 299).
- E. *Hervorrufen von Vertrautheit* – Durch die Bekanntheit der Phraseologismen wird beim Rezipienten das Gefühl der Vertrautheit erzeugt, was eine positive Einstellung zum Produkt erzeugen kann. Lange hat in seiner Studie festgestellt, dass „ein beträchtlicher Anteil der Phraseologismen aus der Umgangssprache stammt. Die Verwendung umgangssprachlicher Elemente schafft eine Atmosphäre der Vertrautheit, die vom Leser mit dem Produkt oder der Dienstleistung verknüpft werden kann“ (Lange 1998: 193–195). Des Weiteren rufen Phraseologismen wie Sprichwörter, Sätze und Maximen durch das Bekannte den Eindruck der Vertrautheit hervor. „Sie schaffen eine gemeinsame, kognitive Basis, auf deren die Argumentation für das Neue (das Produkt) wirkungsvoll entfaltet werden kann“ (zit. nach: Stöckl 1999: 300).

2. Funktionen von Phraseologismen in deutschen und polnischen Werbeanzeigen

In der vorliegenden Analyse wird außer den in der Klassifikation von Vesalainen (2007) genannten Funktionen (Aufmerksamkeitserregung, Unterhaltung, Hervorrufen von Vertrautheit, Erinnerungssteigerung, Produktpräsentation und argumentative Funktion) auch folgender Mehrwert der Phraseologismen festgestellt: Informationsverdichtung und kontextuelle Anpassung. Dabei werden die Funktionen in solche unterteilt, die aus der Funktionalität der Werbung resultieren und solche, die durch die Wesensmerkmale des Phraseologismus hervorgerufen werden.

2.1. Aufmerksamkeitsregung

Eine der bedeutsamsten Funktionen, die Phraseologismen und deren kreative Umgestaltungen in einer indirekten, persuasiven Kommunikationsform wie der Werbesprache erfüllen, ist die Bindung der Aufmerksamkeit des potenziellen Kunden. Wird diese Funktion nicht erreicht, wird die Werbeanzeige gar nicht beachtet, so dass der Phraseologismus bzw. seine Modifikation keiner Funktion gerecht werden kann. Die Funktion der Aufmerksamkeitsregung ist stark durch die Platzierung des Phraseologismus bzw. seiner Modifikation determiniert und kann nur von den typografisch hervorgehobenen Anzeigenelementen, wie der Headline, realisiert werden. Deswegen werden in den deutschen Werbeanzeigen in der Headline vor allem modifizierte Phraseologismen eingesetzt, um den Rezipienten durch ihre okkasionelle, kreative sprachliche Gestaltung zu intrigieren. Lange macht bereits darauf aufmerksam, dass das Abweichen vom vertrauten Wortlaut primär der Aufmerksamkeitsregung dient (vgl. Lange 1998: 173; Balsliemke 2001: 261–265). Sandig formuliert dieses Phänomen folgendermaßen: „Abweichen dient dazu, die Aufmerksamkeit auf das Besondere zu lenken“ (Sandig 2006: 153). Balsliemke betrachtet Modifikationen in der Werbung als kognitive Hindernisse, die „zu einer Auseinandersetzung mit der Anzeige veranlassen“ (Balsliemke 2001: 316). Auch in den polnischen Werbeanzeigen werden modifizierte Phraseologismen in der Headline mit dem Ziel eingesetzt, die Aufmerksamkeit des potenziellen Kunden an sich zu binden und ihn zur weiteren Beschäftigung mit der Werbeanzeige zu veranlassen. Hier ein passendes Beispiel: Die polnische Versicherungsanstalt PZU versucht die Aufmerksamkeit der Leser mit der Headline „Mała firma i może“ („Die kleine Firma, die es kann“) zu gewinnen, deren Struktur auf den Titel der Novelle von Ernest Hemingway *Stary człowiek i morze* (*Der alte Mann und das Meer*) zurückgeht (s. Werbeanzeige 1). Diese Formulierung erscheint dem Rezipienten zwar bekannt, aber erst im Zusammenspiel mit dem Bild, das ähnlich aufgebaut ist wie der Buchdeckel der Novelle (ein kleines Boot mit einem Fischer – hier ausnahmsweise im Anzug, der gerade einen großen Fisch geangelt hat, wird im Hintergrund des Meeres dargestellt), erfolgt die Erklärung. Durch die Zusammenstellung der Substitution und des Bildes erkennt der Rezipient einen weiteren bildlichen Phraseologismus, den man in Zusammenhang mit der Headline folgendermaßen interpretieren soll: Die kleine Firma, die sich sogar einen dicken Fisch angeln kann. Der Textkorpus mit folgendem Wortlaut dient dabei der Erklärung:

Dzięki gwarancjom ubezpieczeniowym kontraktowym nawet najmniejsza firma może podpisać wymarzony kontrakt. Teraz staniesz się wiarygodnym partnerem biznesowym dla każdego, największego czy najbardziej wymagającego kontrahenta.

Durch diese kreativ gestaltete Headline und den kreativen Umgang mit sprachlichen Vorlagen geben die Werbegestalter dem Rezipienten ein Rätsel auf und laden ihn zur Dekodierung der versteckten Botschaft ein. Die bekannte formale Vorlage weckt seine Aufmerksamkeit und liefert ihm einen Genuss am Entziffern des Sprachspiels. Zimny stellt sogar die Behauptung auf, dass das Dekodieren der Wortspiele nicht nur einen Leseanreiz für den Rezipienten darstellt, sondern auch zusätzlich sein Selbstwertgefühl steigert:

Dla odbiorcy nagrodą jest satysfakcja z odszyfrowania pełni znaczeń wyłaniających się z komunikatu i poczucie przynależności do bliżej nieokreślonej, wąskiej grupy, która jest w stanie odczytać tak zakodowany przekaz. (Zimny 2008: 153)

Auch in der Werbeanzeige von Renault wird durch die Gestaltung der Headline Aufmerksamkeit geweckt (s. Werbeanzeige 2). Die Headline „Viel Tamtam. Gratis Tomtom“ wirkt geheimnisvoll, lyrisch und kann erst nach der Werbelektüre entziffert werden. Dabei wurde der usuelle Phraseologismus *viel Tamtam um etwas machen* („großes Aufheben um etw. machen“) auf seine Schlüsselbegriffe reduziert und mit einer phonetisch parallel gestaltenden Ellipse zusammengesetzt.

2.2. Informationsverdichtung

Das Hauptziel der Werbung liegt darin, den Kunden über Produkte, Neuerungen und Qualitätsmerkmale zu informieren. Die Beschränkung auf relativ wenig Platz und die meistens geringe Motivation des Werbeempfängers zum Lesen eines Werbetextes haben dabei zur Folge, dass die Werbegestalter in knapper Form mehrere Informationen integrieren müssen. Diese Aufgabe erfüllen oftmals Phraseologismen, die durch die formale Modifikation der phraseologischen Basis oder die formale Stabilität und semantische Umwandlung platzökonomisch zusätzliche Informationen in den Werbetext integrieren können. Eine besondere Rolle erfüllen hier idiomatische Phraseologismen und deren Modifikationen, hier vor allem solche, bei denen die denotative Bedeutung der phraseologischen Basis trotz Veränderung der formalen Struktur im Hinterkopf mitschwingt. Betrachten wir zur Illustration die Werbeanzeige der Firma Kneipp aus der deutschen Presselandschaft, in deren Headline: „Lassen Sie Ihre schlechte Stimmung baden gehen“ die Textverdichtung durch gleichzeitige Realisierung der phraseologischen und literalen Bedeutung ohne formale Veränderung der phraseologischen Basis umgesetzt wird. Der Phraseologismus *baden gehen* hat in dieser Werbeanzeige zwei Bedeutungsebenen, die literale, die durch das Bild der Werbeanzeige gestützt wird, und die phraseologische („etw. vernichten“, „aus der Welt schaffen“). Auf diese Weise vermittelt die Formulierung einerseits, dass man sich mit Kneipp in seinem Badezimmer eine Wellness-Oase schaffen und bei einem Bad hervorragend entspannen kann, andererseits wird jedoch darauf hingewiesen, dass man dadurch seine schlechte Stimmung „zerstört“. Demnach können alle semantischen Modifikationsverfahren der Polysemantisierung die Funktion der Informationsverdichtung ohne größere Schwierigkeiten realisieren.

Prädestiniert für eine syntaktisch kompakte Informationsverdichtung ist zweifelsohne die phraseologische Substitution. Hierdurch werden lange und komplexe Erklärungen vermieden. Als Beispiel sei die Werbeanzeige für Heringsfilets der Fischfabrik Lisner angeführt (s. Werbeanzeige 3). In der Headline lesen wir: „Mniam! Złowiłem zdrowy kąsek“ (dt.: „Mhm. Ich habe mir ein gesundes Häppchen geangelt“). Das Substituendum wurde metasprachlich durch eine andere farbliche Gestaltung unterstrichen. Obwohl die phraseologische Basis (zwei lexikalisierte Varianten: *smaczny/takomy kąsek*) modifiziert wurde, bleibt ihre denotative Bedeutung („ein Leckerbissen“, „etw. Begehrenswertes“) erhalten. Durch den Substituendenaustausch *smaczny/takomy* in *zdrowy* werden zusätzliche Informationen in die Werbeanzeige integriert. Dadurch vermittelt die Substitution in ökonomischer Weise, hier in nur drei Worten: Die Heringsfilets sind nicht nur lecker und sehr beliebt, sondern auch gesund.

Die Erweiterung der phraseologischen Basis spielt in diesem Zusammenhang ebenso eine herausragende Rolle, in deren Rahmen durch die Einfügung eines Lexems zusätzlich wichtige Informationen in den Werbetext integriert werden. Eine weitere Werbeanzeige von Lisner wirbt mit folgender Headline: „Coś się tu pysznie kroi“ für italienischen Salat (s. Werbeanzeige 4). Durch die Erweiterung des Adverbs *pysznie* wird Ambiguität hervorgerufen und eine doppelte Menge an Informationen übermittelt (*coś się kroi* – phraseologische Bedeutung: „etw. wird passieren“, wörtliche

Bedeutung: „etw. kleinschneiden“) und gleichzeitig über den wohlschmeckenden italienischen Salat berichtet.

32

Auch andere formale Modifikationsverfahren weisen die Fähigkeit zur komprimierten Informationspräsentation auf, wie die Reduktion, bei der eine oder mehrere obligatorische Komponenten eliminiert werden. Ein interessantes Beispiel liefert die zweiseitige Werbeanzeige von Volkswagen, in der die Headline: „Ich mag Ecken und Kanten. Aber bloß keinen Schnickschnack“ eingesetzt wird. In dieser Werbeanzeige wurde der traditionelle Phraseologismus *Ecken und Kanten haben* um die verbale Komponente reduziert. Obwohl in dieser Werbeanzeige die verbale Komponente weggelassen wurde, ist der Phraseologismus („Menschen, die ihre Eigenheiten haben, zwar etwas schwierig im Umgang sein können, sich aber dennoch positiv von ihren allzu glatten und angepassten Mitmenschen unterscheiden“, Duden 2007) problemlos zu interpretieren.

2.3. Unterhaltungswert

Eine weitere Funktion von Phraseologismen und deren Modifikationen ist die Unterhaltung des Lesers. Schon der Präsident des Zentralausschusses der Werbewirtschaft Helmut Sihler hat im Jahr 1985 festgestellt: „Wenn Werbung mehr Spaß machte, würde sie auch besser akzeptiert“ (vgl. Teich 2008: 55). Daraus lässt sich ableiten, dass sich unterhaltende Werbung besser dazu eignet, das Publikum – trotz aller Wiederholung – an sich zu fesseln. Aus diesem Grunde werden heutzutage von der Werbung ein Minimum an Unterhaltung und ein angenehmer Zeitvertreib erwartet. Dadurch versucht man zu verhindern, dass sich Zielgruppenmitglieder durch Weiterblättern der Werbemaßnahme entziehen. Dieses Ziel wird unter anderem durch das Hervorrufen eines Überraschungseffektes mittels Verfremdung des Phraseologismus durch formale oder semantische Modifikationsverfahren erreicht.

Ein anschauliches Beispiel dafür findet sich in der Werbeanzeige von Toyota mit der Headline: „Przyjeżdża Toyota do doktora, a doktor ... też Toyota“ (dt.: „Ein Toyota kommt zum Doktor und der Doktor ... auch ein Toyota!“). Diese basiert auf einem klassischen polnischen Witz: *Przychodzi baba do lekarza, a lekarz ... też baba* (dt.: „Ein Weib kommt zum Arzt, und der Arzt ist ... auch ein Weib“). Obwohl in dieser Werbeanzeige alle Autosemantika substituiert wurden und nur die formale Struktur und die Synsemantika erhalten geblieben sind, ist die phraseologische Basis relativ einfach zu erkennen. Erstens erfolgt der Austausch der Komponenten im Rahmen eines lexikalischen Paradigmas: Die verbalen Substitutionspartner stellen Synonyme der Fortbewegungsart bei Mensch und Fahrzeug (poln: *chodzić* und *jeździć*, dt. *gehen* und *fahren*) dar; die Substitutionspartner im Akkusativobjekt wiederum unterliegen einer gemeinsamen synonymischen Makrostruktur. Zweitens geht der erste Teil der Headline nicht nur auf einen klassischen polnischen Witz zurück, sondern er stellt ein standardisiertes Konstruktionsschema einer ganzen Serie polnischer Witze dar, womit gesichert wird, dass jeder polnische Sprachträger diese Konstruktion erkennt. Diese Faktoren fördern die Identifizierung der phraseologischen Basis. Durch diese Modifikation bringt der Autor kompakt und unterhaltsam zum Ausdruck, dass, wenn ein Toyota wieder einmal zum Doktor muss (in diesem Fall zum TÜV, vor dem Urlaubsausflug), der Toyota-Service günstig und professionell zur Verfügung steht. Durch die Anspielung auf den bekannten Witz wirkt die Werbung originell und witzig und dient der Unterhaltung des Lesers (s. Werbeanzeige 9).

2.4. Produktpräsentation

Phraseologismen sollen ferner den speziellen Wert eines Produktes hervorheben. Mit ihrer Hilfe können produktbezogene Aussagen vermittelt und Argumente für den Kauf eines Produktes an den Rezipienten gebracht werden, nicht zuletzt, da Phraseologismen durch ihren allgemeingültigen Charakter überzeugend wirken.

Eine Koordinierung des usuellen Phraseologismus *kurz und gut* und deren Substitution *lang und gut* findet sich in der Werbeanzeige der Deutschen Bahn. Die elliptische Zwillingsformel *kurz und gut* wird aufgrund ihrer Positionierung neben deren antonymischer Substitution nicht mehr im phraseologischen Sinne verständlich, sondern sie wird literal verstanden. Durch die Einbettung in einen bestimmten Kontext, explizit über die lexikalische Rekurrenz von *kurz* (*Und für kurze Zeit können Sie sogar noch mehr sparen: bis 13.6 auf kurzen Strecken bis 250 km.*) und *lang* (*Mit dem Dauer-Spezial der Bahn reisen Sie günstig und bequem quer durch Deutschland.*) im Text und im Bild (*Für kurze Zeit auf kurzen Strecken und Dauerhaft günstig durch ganz Deutschland*) wird ersichtlich, dass hier primär die wörtliche Bedeutung zu erfassen ist. Dadurch präsentiert die Koordinierung des usuellen und substituierten Phraseologismus nicht nur die Dienstleistung, sondern sie liefert in elliptischer Form Argumente für ihre Beanspruchung. Die Botschaft dieser Werbeanzeige könnte folgendermaßen zusammengefasst werden: „Über kurz oder lang – Sie fahren günstig und bequem mit der Deutschen Bahn“.

Das Land Kroatien lädt mit der Headline „Piękna i bliska“ (dt. „Die Schöne und die Nahe“) zu sich in die Sommerferien ein. Die phraseologische Basis geht auf den Titel des französischen Märchens *Piékna i Bestia* (*Die Schöne und das Biest*) zurück. Durch die Substitution des zweiten Teiles des geflügelten Wortes und die Gleichheit von Anlaut und Silbenzahl der Substitutionspartner ist die Identifizierung der phraseologischen Basis sichergestellt.

2.5. Kontextuelle Anpassung

Phraseologismen passen sich thematisch dem Werbetext an und wirken mithin spezifizierend. Diese Funktion wird insbesondere durch die Substitution realisiert: Durch den Austausch einer oder mehrerer Komponenten wird dem Textproduzenten erlaubt, den Sinn der phraseologischen Basis derart umzugestalten, dass sie mit der Intention der Werbeanzeige übereinstimmt. Dadurch wird die inhaltlich-thematische Kohäsion des Werbetextes gewährleistet. Somit können die Werbegestalter aus einer begrenzten Menge an usuellen Phraseologismen zahlreiche kontextgebundene Substitutionen gestalten (vgl. Ptashnyk 2009: 199). Hierzu ein Werbebeispiel: Die polnische Fluggesellschaft LOT wirbt mit der Substitution: „Kto pierwszy, ten leci“ (Phraseologische Basis: *kto pierwszy, ten lepszy*; wörtliche Übers.: „Wer zuerst kommt, fliegt zuerst“ statt *Wer zuerst kommt, mahlt zuerst*). Die phraseologische Basis ist hier unschwer zu erkennen, weil nur die letzte phraseologische Komponente ausgetauscht wurde. Dadurch wird das altbekannte Sprichwort an das Werbeprodukt adaptiert (s. Werbeanzeige 6).

Eine ähnliche, kontextbezogene Substitution findet man in einer Werbeanzeige der Fluggesellschaft KoreanAir. In der Headline: „Wir fliegen zu Ihren Diensten“ wird diese durch den Austausch der verbalen Komponente (*fliegen* statt *stehen*) kreativ und aufwandsarm an Dienstleistung und Kontext angepasst (s. Werbeanzeige 7).

Die kontextuelle Anpassung kann jedoch auch infolge einer Erweiterung realisiert werden. So findet man beim Mobilfunkanbieter BASE die okkasionelle Zusammensetzung: „Frohes

Rederederederederededefest!“. Durch die Erweiterung um das Determinativkompositum wird die Routineformel *frohes Fest* an die Dienstleistung und die Werbebotschaft angepasst.

Diese Funktion kann auch durch eine semantische Modifikation realisiert werden. In der Headline der Versicherungsgesellschaft Allianz Direct: „Kierowcy do 35 lat! Zniżka dla Młodej Polski“ findet man den onymischen Phraseologismus *Młoda Polska*, dessen denotative Bedeutung zusätzlich durch die Großschreibung und den Key-Visual unterstrichen wurde. Die kontextuelle Anpassung des Phraseologismus erfolgt in dieser Werbeanzeige infolge des textlichen Zusammenhangs, der die Bedeutungsebene der phraseologischen Einheit spezifiziert. Den Phraseologismus als eine Richtung des Modernismus bzw. Gruppe von Künstlern, die in Polen in den Jahren 1890 bis 1918 existierte zu entziffern, wäre unsinnig. Die kontextuelle Anpassung wurde in dieser Werbeanzeige durch das Hervorrufen der wörtlichen Bedeutung der phraseologischen Basis realisiert.

2.6. Hervorrufen von Vertrautheit

Eine weitere Funktion, welche – insbesondere usuell – Phraseologismen in der Werbesprache erfüllen, ist das Hervorrufen des Gefühls von Vertrautheit, wodurch positive Einstellungen auf das beworbene Produkt bzw. auf die angebotene Dienstleistung übertragen werden.

Sie [Phraseologismen] schaffen eine gemeinsame, kognitive Basis, auf deren Hintergrund die Argumentation für das Neue (das Produkt) wirkungsvoll entfaltet werden kann. (Vesalainen 2007: 300)

Besonders prädisponiert sind hier wegen ihres hohen Bekanntheitsgrades die satzwertigen Phraseologismen, wie Sprichwörter und Gemeinplätze (z.B. Volksbanken Raiffeisenbanken: „Den lieben Gott einen guten Mann sein lassen“, Opel: „Kto szuka, ten znajdzie“).

Die Phraseologismen können das Gefühl von Vertrautheit auch hervorrufen, wenn sie einer Modifikation unterliegen. Das ausschlaggebende Kriterium ist die Identifikation der phraseologischen Basis. Ein Beispiel liefert die bereits erwähnte Headline von LOT: „Kto pierwszy, ten leci!“. Obwohl die phraseologische Basis substituiert wurde, ist das zugrundeliegende Sprichwort problemlos wiederzuerkennen: *Kto pierwszy, ten lepszy*. Durch den beibehaltenen Rhythmus und den Klang des Ursprungsphraseologismus wird beim Rezipienten das Gefühl von Vertrautheit hervorgerufen, das dann auf das beworbene Produkt bzw. die angebotene Dienstleistung übertragen wird.

Die Traditionsmarke Mondamin setzt in ihrem neuesten Slogan die Substitution „Seid lecker zueinander“ ein (s. Werbeanzeige 5). Der biblische Grundsatz *Seid tolerant zueinander* (Mt. 13, 24–30) dient hier als phraseologische Basis. Durch den hohen Bekanntheitsgrad dieses Zitats wird beim Rezipienten das Gefühl von Vertrautheit erzeugt. Der Austausch einer Komponente führt zur Hervorhebung positiver Assoziationen: Harmonie, Schmackhaftigkeit, Gemeinschaft und Toleranz. „Als Aufforderung zum Wir-Gefühl folgt der Slogan dem aktuellen Trend zur ‚Gemeinschaft‘, der sich bereits in unserer Slogan-Studie ‚Werbetrends 2009‘ nachweisen ließ“ (<http://www.slogans.de/index.php?Op=Newsletter&Id=64>, Stand: 15.05.2013).

2.7. Reduzierung des Speicheraufwandes

Das Ziel jeder Werbeanzeige ist die Verankerung der Werbebotschaft, des beworbenen Produkts oder des werbenden Unternehmens im Gedächtnis der Rezipienten. Da Werbung aber oft marginal

wahrgenommen wird, muss sie durch das Einsetzen bestimmter Mittel im Gedächtnis verankert werden. Dank der Bekanntheit der phraseologischen Basis wird der Speicheraufwand reduziert, was zum besseren Einprägen im Gedächtnis führt und somit der Erinnerungssteigerung dient.

Der Deutsche Anwaltverein wirbt für seine Dienstleistungen mit dem Slogan „Vertrauen ist gut. Anwalt ist besser“ (s. Werbeanzeige 8). Die phraseologische Basis *Vertrauen ist gut. Kontrolle ist besser* ist in der deutschen Sprache allgegenwärtig und besagt, dass man sich nur auf das verlassen sollte, was man auch eigens nachgeprüft hat. Durch den Austausch der Komponente *Kontrolle* in *Anwalt* wird betont, dass man heutzutage nur seinem Anwalt Vertrauen schenken kann.

Das Einsetzen eines allgemein bekannten Gemeinplatzes reduziert also den Speicheraufwand erheblich.

3. Fazit

Zusammenfassend kann man feststellen, dass Phraseologismen durch ihre bekannte Form *per se* dazu beitragen, dass der Werbetext für lange Zeit im Gedächtnis haften bleibt. „Der Empfänger kann sich dabei auf ihm bekannte, im Gedächtnis gespeicherte Muster stützen, bzw. das ihm Neue mit dem Alten assoziieren und es sich so rascher aneignen“ (vgl. Schatte 1997: 183). Dadurch wird das Memorieren erleichtert und der Speicheraufwand reduziert. Phraseologismen wecken durch die allgemeinbekannte und einzigartige Form bei potenziellen Kunden positive Gefühle: „Gedanken und Argumente verschwinden ganz rasch wieder aus dem Kopf. Aber Emotionen, die von Bildern geweckt worden sind, behält man oft jahrelang“ (*Focus* 1994, Nr. 35: 167).

Des Weiteren erfüllen die Phraseologismen und deren Modifizierungen werbeorientierte Funktionen:

Erstens wird die Aufmerksamkeit des potenziellen Kunden durch die allgemeinbekannte Wendung oder die spielerisch umformulierte Zusammensetzung gefesselt und dadurch wird der Rezipient zur weiteren Beschäftigung mit der Werbebotschaft eingeladen.

Zweitens können Phraseologismen über die Existenz und auch Vorzüge des Produktes bzw. der Dienstleistung informieren. Semantische Modifizierungen machen das besonders platzsparend, denn auf einem relativ engen Raum können sie in einer phraseologischen Einheit mindestens zwei verschiedene Informationen zum Ausdruck bringen.

Drittens können Phraseologismen und deren Modifizierungen Argumente für den Kauf eines Produktes liefern, denn durch ihren allgemeingültigen Charakter wirken sie überzeugend und werden deswegen zur Unterstützung der Argumente in der Werbeanzeige eingesetzt. Es kommt ergänzend hinzu, dass es heute bei weitem nicht mehr ausreicht, eine informative, gut argumentierende und überzeugende Werbeanzeige zu gestalten, sondern die Werbegestalter müssen der Forderung von Sihler nachgehen und durch das Rezipieren der Werbebotschaft einen angenehmen Zeitvertreib gewährleisten (vgl. Teich 2008: 55). Nur auf diese Art und Weise kann Werbung, trotz vieler Wiederholungen, die Aufmerksamkeit an sich binden. Dafür eignen sich hervorragend die Phraseologismen und deren Modifikationen.

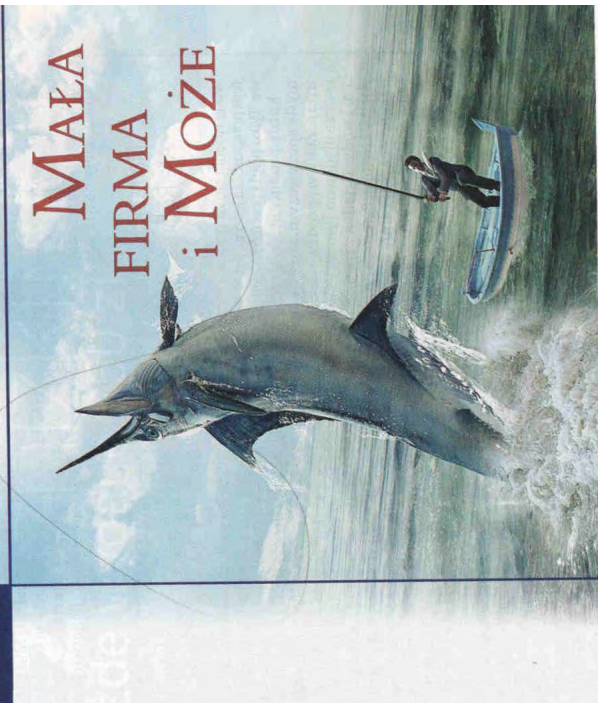
Literaturverzeichnis

- Balsliemke, Petra (2001) *Da sieht die Welt schon anders aus. Phraseologismen in der Anzeigenwerbung: Modifikation und Funktion in Text-Bild-Beziehungen*. Essen: Schneider Verlag Hohengehren.
- Bass, Nicole (2006) „Muenscht Knorr probiere, s'gaht über's Schtudiere!“ *Phraseologismen und Modifikationen in der Anzeigenwerbung 1928–1998*. Erlangen: Schneider Verlag Hohengehren (Phraseologie und Parömiologie. Band 17).
- Burger, Harald (1987) „Funktionen von Phraseologismen in den Massenmedien“. [In:] Harald Burger, Robert Zett (Hrsg.) *Aktuelle Probleme der Phraseologie. Symposium 27.–29.9.1984 in Zürich*. Bern u. a.: Peter Lang.
- Burger, Harald (2003) *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 2. überarb. Aufl. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Donalies, Elke (2009) *Basiswissen. Deutsche Phraseologie*. Tübingen: UTB GmbH.
- Duden (2007) *Das große Buch der Zitate und Redewendungen*. 2. überarb. u. aktual. Aufl. Mannheim u. a.: Duden (CD).
- Eismann, Wolfgang (2007) „Phraseme in literarischen Texten“. [In:] Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (Hrsg.) *Phraseologie / Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research*. Band 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter; 316–329.
- Elspace, Stephan (1998) *Phraseologie in der politischen Rede. Zur Verwendung von Phraseologismen in ausgewählten Bundestagsdebatten*. Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag GmbH.
- Fleischer, Wolfgang (1997) *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Aufl. Leipzig: Max Niemeyer.
- Häcki Buhofer, Annelies (1989) „Psycholinguistische Aspekte in der Bildhaftigkeit von Phraseologismen“. [In:] Gertrud Gréciano (Hrsg.) *Europhras 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International Klingenthal – Strasbourg 12.–16. Mai 1988*. Strasbourg: Université des sciences humaines, département d'études allemandes; 165–175.
- Hagmann, Silke, Daniela Hartmann (1998) „Phraseologismen in der Werbung. Ein Unterrichtsbeispiel für Deutsch als Fremdsprache“. [In:] *Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung* 33; 45–64.
- Hemmi, Andrea (1994) „Es muss wirksam werben, wer nicht will verderben.“ *Kontrastive Analyse von Phraseologismen in Anzeigen-, Radio- und Fernsehwerbung*. Bern u. a.: Peter Lang.
- Ignatowicz-Skowrońska, Jolanta (2008) *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kavalcová, Lenka (2002) *Form und Funktionen von modifizierten Phraseologismen in der Anzeigenwerbung*. Wien: Edition Praesens.
- Koller, Werner (1977) *Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalyse, Sprachspiel*. Tübingen: Walter de Gruyter.
- Kroeber-Riel, Werner (1992) *Konsumentenverhalten*. 5. überarb. u. ergänzte Aufl. München: Vahlen.
- Kühn, Peter (1985) „Phraseologismen und ihr semantischer Mehrwert. ‚Jemandem auf die Finger gucken‘ in einer Bundestagsrede“. [In:] *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 16; 37–46.
- Kunkel-Razum, Kathrin (2007) „Phraseme in populärwissenschaftlichen Texten“. [In:] Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (Hrsg.) *Phraseologie / Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research*. Band 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter; 312–315.
- Lange, Meinolf (1998) „Die Verwendung sprachlicher Vorlagen in Texten der Anzeigenwerbung“. [In:] Dietrich Hartmann (Hrsg.) „Das geht auf keine Kuhhaut“ – *Arbeitsfelder der Phraseologie. Akten des Westfälischen Arbeitskreises. Phraseologie/Parömiologie 1996*. Bochum: Brockmeyer; 169–198.

- Lüger, Heinz-Helmut (1989) „Stereotypie und Konversationsstil. Zu einigen Funktionen satzwertiger Phraseologismen im literarischen Dialog“. [In:] *Deutsche Sprache* 17; 2–25.
- Majkowska, Grażyna (1996) „Funkcje frazeologizmów w tekstach publicystycznych“. [In:] Andrzej Maria Lewicki (Hrsg.) *Problemy frazeologii europejskiej* I. Warszawa: Energeia; 69–80.
- Pajdzińska, Anna (2001) „O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)“. [In:] Andrzej Maria Lewicki (Hrsg.) *Problemy frazeologii europejskiej* IV. Lublin: Norbertinum; 11–18.
- Pociask, Janusz (2007a): *Zu Status und Funktion der idiomatischen Einheit in Presstexten. Dargestellt an Textbeispielen aus der Neuen Züricher Zeitung*. Frankfurt a. M. u. a.: Peter Lang (Danziger Beiträge zur Germanistik. Band 22).
- Pociask, Janusz (2007b) „Zur Funktion der Phraseologismen in Zeitungsüberschriften“. [In:] Lech Kolago (Hrsg.) *Studia Niemcoznawcze. Studien zur Deutschkunde* 36. Warszawa; 619–629.
- Ptashnyk, Stefaniya (2009) *Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text. Eine Studie am Beispiel der deutschsprachigen Presse*. Essen: Schneider Verlag GmbH (Phraseologie und Parömiologie. Band 24).
- Sandig, Barbara (2006) *Textstilistik des Deutschen*. 2. völlig neu bearb. u. erw. Aufl. Berlin u. a.: Walter de Gruyter.
- Schatte, Czesława (1997) *Zur Verwendung von Phraseologismen in deutschen und polnischen Werbeslogans*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; 181–191 (Studia Germanica Posnaniensia 23).
- Schifko, Peter (1987) „Sprachspiel und Didaktik in der Linguistik“. [In:] *Zeitschrift für romanische Philologie* 103; 68–87.
- Skog-Södersved, Mariann (2007) „Phraseme in den Printmedien“. [In:] Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (Hrsg.) *Phraseologie / Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research*. Band 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter; 269–274.
- Stöckl, Hartmut (1999) „Alles Müller oder was? – Nicht immer oder immer öfter. Werbliche Kommunikation als Vermittler zwischen öffentlichem und privatem Diskurs“. [In:] Michael Hoffmann, Christine Kessler (Hrsg.) *Beiträge zur Persuasionsforschung*. Frankfurt a. M.: Peter Lang; 293–310.
- Teich, Cornelia (2008) *Kreativer Sprachgebrauch. Eine empirische Untersuchung am Beispiel der deutschen Werbesprache*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- Vesalainen, Marjo (2007) „Phraseme in der Werbung“. [In:] Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (Hrsg.) *Phraseologie / Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research*. Band 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter; 292–304.
- Wirrer, Jan (1998) „Phraseologismen in der Argumentation“. [In:] Jan Wirrer (Hrsg.) *Phraseologismen in Text und Kontext*. Bielefeld: Aisthesis Verlag; 121–148.
- Zimny, Rafał (2008) *Kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych*. Warszawa: Trio.

Gwarancje ubezpieczeniowe

MAŁA FIRMA i MOŻE

Dzięki gwarancjom ubezpieczeniowym, kontraktowym nawet najmniejsza firma może podpisać wymarzony kontrakt. Teraz stajesz się wiarygodnym partnerem biznesowym dla każdego, największego czy najbardziej wymagającego kontrahenta. Teraz za Twoją firmą stoi największa firma ubezpieczeniowa w Polsce.

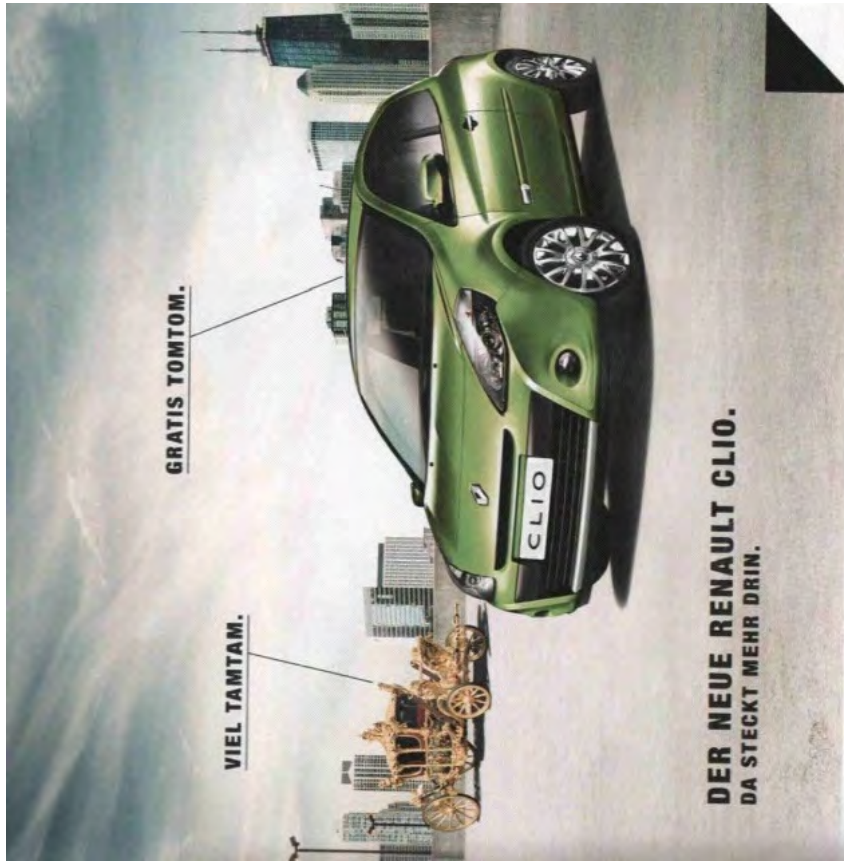
PZU

Zadzwoń
(22) 582 25 10 lub (22) 582 38 34
www.pzu.pl/gwarancje

Werbeanzeige 1: PZU, In: *Polityka* 2009, Nr. 42.

VIEL TANTAM.

GRATIS TOMTOM.

**DER NEUE RENAULT CLIO.
DA STECKT MEHR DRIN.**

JETZT OHNE AUFPREIS: DAS INTEGRIERTE NAVIGATIONSSYSTEM CARMINAT TOMTOM
Preis nur gestiegen. Was heute zählt, sind die Funktionen. Das neue TomTom ist mit einer 5,0-Zoll-Farbdisplay in zentraler Position auf der Armaturentafel. Damit haben Sie Routenführung und Verkehrsinformationen im Blick. Die automatische Steuerung sorgt für maßstabgerechten Fahrspaß und der Geschwindigkeitwähler für das richtige Tempo. Das Carminat TomTom ist ab Ausstattungsstufe Dynamique bestellbar und jetzt bei allen teilhabenden Renault Partnern gratis erhältlich.

Übrigens, den neuen Renault Clio Expression gibt es jetzt schon ab 6.990,- Euro inklusive staatlicher Umweltprämie.*
Gesamtpreis nach USt (19%) bei Inzahlungnahme der alten Clio. *Emissionen: 139 g/km (Werte nach EU Norm, Messzyklen).

Renault

Werbeanzeige 2: Renault, In: *Brigitte* 2009, Nr. 20: 55.

Werbeanzeige 3: Lisner, In: *Wysokie obcasy* 2009, Nr. 10: 39.

Werbeanzeige 4: Lisner, In: *Newsweek* 2009, Nr. 15: 31.

**DAS ORIGINAL:
JETZT IM
STREUER!**

**Im Handumdrehen
köstliche Saucen zaubern.**

Mit Mondamin Saucebinder im praktischen Streuer. Erleben Sie selbst, wie einfach das Dosieren jetzt ist. Eines hat sich natürlich nicht geändert: Mondamin Saucebinder ist immer noch **doppelt so ergiebig wie andere.**

Auch für dunkle Saucen!

Mondamin®

Seid lecker zueinander.

Mondamin
Saucebinder
hell
geschmacksneutral
mit natürlichen Gewürzen

Werbeanzeige 5: Mondamin, In: Brigitte 2009, Nr. 26: 203.

www.lot.com

LOT
POLSKIE LINIE LOTNICZE

Kto pierwszy, ten leci!

Europa
OD **169** PLN
tylko na
www.lot.com

PROMOLOT - nowa najtańsza taryfa.
Bilety w jedną stronę
po Europie już od 169 PLN,
a po Polsce już od 99 PLN.

PROMOLOT

Cena całkowita w jedną stronę. Sprzedaż co najmniej 45 dni przed podróżą. Znajdziesz tylko na www.lot.com

A STAR ALLIANCE MEMBER

Werbeanzeige 6: PromoLot, In: *Polityka* 2009, Nr. 39: 41.

www.koreanair.com

Beyond 40 Years

Excelsior in Flight
KOREAN AIR

Wir fliegen zu
Ihren Diensten

Bequemes Reisen. Bei jedem einzelnen Stop.

Mit Flügen zu 118 Städten in mehr als 39 verschiedenen Ländern bietet Korean Air Ihnen ein schnelles und bequemes globales Netzwerk – mit Stül.

Korea

Kanada, USA, Brasilien, Frankreich, Deutschland, Großbritannien, Schweiz, Niederlande, Italien, Spanien, Ägypten, Österreich, Israel, Tschchien, Türkei, Libanon, Vereinigte Arabische Emirate, Russland, Japan, China, Taiwan, Thailand, Mongolei, Kambodscha, Nepal, Vietnam, Indien, Malaysia, Indonesien, Philippinen, Singapur, Fidji, Neuseeland, Australien, Korea

Werbeanzeige 7: Korean Air, In: *Der Spiegel*, Nr. 25: 141.

Auch Helden sollten vorsorgen.

Wer sein Leben lang alles gibt, hat im Alter nur das Beste verdient. Ihre Anwältin oder Ihr Anwalt hilft Ihnen, die optimale Vorsorge zu entwickeln. Sie finden sie unter www.anwaltakunft.de und Tel. 0 18 05718 18 05*.

Vertrauen ist gut. Anwalt ist besser.

*Preispreis 0,14 €/l/Milch, andere Preise aus Mehrpreisen möglich.

Deutscher Anwaltverein

Werbeanzeige 8: Deutscher Anwaltverein, In: *Der Spiegel* 2009, Nr. 36: 99.

Przyjeżdża Toyota do doktora, a doktor... też Toyota!

SERWIS DOBRYCH CEN

0000056281586000

do 25% TANIEJ

Projekt: Toyota Yaris (1.0) VIT-i
 model (1588 - 2005)
 Nr. reg. UE 3251R

Opis: Właściwy sprzęt 80 zł
 Wynajęcie

- olej Toyota SW30 z filtra 193 zł
- blokady hamulcowe (pród) 232 zł
- amortyzatorów (tył) 423 zł
- Flanki Kolbowe (pród) 368 zł

0000056281586000

Data wykonania: 22.07.2009
 Data realizacji do dnia: 21.09.2009

Dane id i kodys klienta
DZIAŁ SERWISU AUTOKONSUMU DILER

Toyota

Mamy prostą receptę na udane wakacje z Toyotą. Obniżaliśmy ceny popularnych części zamiennych, np.: **klocków i tarcz hamulcowych, amortyzatorów, sprzęgieł filtrów** i innych nawet o **25%**. Teraz wystarczy odwiedzić Diler Toyota, wykonać wakacyjny przegląd auta za jedyne **90 zł*** i skorzystać z usług Serwisu Dobrych Cen – specjalnej oferty serwisowej dla aut marki Toyota po gwarancji.

*Promocja dla użytkowników samochodów marki Toyota po gwarancji obowiązuje od 22.05 do 25.07.2009 r. W ramach sprawdzianu przeprowadzimy kontrolę kluczowych elementów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo jazdy. Podane ceny (brutto) usług dotyczą samochodów Toyota Yaris (1.0) VIT-i (1999-2005). Ceny usług dla innych modeli są dostępne na stronie www.toyota.pl lub u Dilerów Toyota.

SERWIS DOBRYCH CEN
www.toyota.pl

Zakres programu: wymiana oleju z filtra, wymiana filtra powietrza, wymiana filtra paliwa, wymiana świec zapłonowych, wymiana pól i gumek, wycieraczek, wymiana klocków hamulcowych, wymiana amortyzatorów, wymiana elementów układu wydechowego, wymiana tarczy sprzęgła lub sprzęgła kompletnego, wymiana paska rozrządu. Program adresowany jest do użytkowników samochodów marki Toyota po gwarancji. Szczegóły u Dilerów Toyota.

Today Tomorrow Toyota

Werbeanzeige 9: Toyota, In: *Polityka* 2009, Nr. 22: 13.

TERESA MIĄŻEK
Uniwersytet Wrocławski

**Terminy *nīras*, *nīrastā* w opowiadaniach
Agjeja. Ślady sanskryckiej teorii estetyki *rasa*
we współczesnej literaturze hindi**

Abstract

The Terms *nīras*, *nīrastā* in Ajñeya's Short-Stories: Tracing the *rasa* Theory of Aesthetics in Contemporary Hindi Literature

The main focus of this paper is to admit a possibility of interpreting some ideas present in modern Hindi literature in terms of the Sanskrit theory of aesthetics, originally conceived for stage performing arts. The author is aiming at presenting a symbolic context of *rasa* and its validity for usage in literature. Examples from Ajñeya's short-stories point towards the possible connotations of the term *nīras* with the terminology of Sanskrit aesthetics *rasa*. The contribution of Saccidānand Hirānand Vātsyayān known as Ajñeya in Hindi literature is presented in short. Some meanings of *rasa* known from *Nāṭyaśāstra*, especially the symbolic meaning of colors, are depicted as employed in modern literary criticism. Hindi terms: *nīras* "without sap," "without taste" and *nīrastā* – "dullness," "emptiness" are discussed in relation to the Sanskrit term *rasa* "juice," "taste," "aesthetic experience," "aesthetic category" and to its symbolic colors. The results of this discussion could serve as proof for an unbroken flow of Indian literary tradition since 500 BC till nowadays. Moreover, they acknowledge Ajñeya's affirmative attitude towards the Sanskrit tradition.

Keywords: Hindi literature, Hindi short-stories, Ajñeya, Sanskrit aesthetics, *rasa* theory, *Nāṭyaśāstra*.

1. Wprowadzenie¹

W eseju „Turculent clay” Agjej napisał: „As long as he [the poet] goes on adding to the tradition, he renews himself, frees himself. This liberation-in-process is the only freedom for a poet” (Vatsyayan 1982: 17). Ta wypowiedź ilustrująca postawę pisarza wobec własnej tradycji literackiej uprawnia do poszukiwań w jego twórczości wpływów staroindyjskiej poetyki. Terminy *nīras*, *nirastā*, użyte przez Agjeja w opowiadaniach² *Alikhit kahānī* („Nienapisane opowiadanie”), *Gaiṅgrīn* („Gangrena”)³, *Kavitā aur jīvan. Ek kahānī* („Poezja i życie. Opowiadanie”) oraz *Darogā Amīcand* („Nadzorca Amīcanad”), budzą skojarzenia z terminem *rasa* znanym z sanskryckiego „Traktatu o teatrze” pt. *Nāṭyaśāstra*. W szóstym rozdziale tego traktatu *rasa* występuje jako termin techniczny, który stał się fundamentem staroindyjskiej teorii estetyki.

Agjej debiutował jako pisarz w latach trzydziestych XX wieku zbiorem opowiadań „Na złej drodze” (*Vipathagā*) i tomikiem wierszy „Zawiedziony posłaniec” (*Bhagnḍūt*), rozgłos zyskał dzięki powieści „Śekhar – biografia” (*Śekhar: ek jīvnī*). W 1964 roku został nagrodzony przez indyjską Akademię Literatury, a w 1978 – uhonorowany najwyższym indyjskim odznaczeniem w dziedzinie literatury *Jñānpīṭh Puraskār*. Jednakże dopiero w 2011 roku ukazało się pierwsze kompletne wydanie jego utworów pt. *Ajñeya racnāvalī* w serii, w której indyjska Akademia Literatury publikuje dzieła najznakomitszych pisarzy przez nią wyróżnionych (por. Ajñeya 2011). Dorobek twórczy Agjeja to 21 tomików wierszy, 11 zbiorów opowiadań, trzy powieści, jeden utwór dramatyczny, pamiętniki, eseistyka i prace translatorskie. Twórczość Agjeja zainteresowała w latach siedemdziesiątych indologów amerykańskich, niemieckich, a także polskich. Pierwszy polski przekład jego utworów to opowiadanie „Wróg” (*Drohī*) pióra Tatiany Rutkowskiej z roku 1975 (Aggiej [1971] 1975: 396–399), a kolejny opublikowany dopiero w 2012 to opowiadanie „Śmiech Śanti” (*Śantī haṁstī thī*) w tłumaczeniu Danuty Stasik (Aggiej [1964] 2012: 93–95). W Polsce ukazały się także przekłady wybranych wierszy Agjeja (Aggiej [1986] 2005: 95). O rosnącym zainteresowaniu jego twórczością świadczą nowe opracowania i przekłady autorstwa badaczy europejskich i amerykańskich (Agyeya [1989] 2007; Lutze 2011; Dalmia (red.) 2012).

Agjej, po początkowym okresie konspiracyjnej działalności, wynikającej z jego antybrytyjskiej postawy, stał się na ponad 30 lat główną postacią życia literackiego Indii północnych. Wbrew przyjętemu pseudonimowi (*ajñeya* znaczy w sanskrycie „niepoznawalny”) jako twórca wywarł przemożny wpływ na postawę kilku pokoleń pisarzy hindi. Zainicjował nurt eksperymentalizmu (*prayogvād*), torując drogę nowatorstwu formy i treści w poezji, a także w gatunkach prozy. W ten sposób przyczynił się do powstania szkół literackich „Nowa Poezja” i „Nowe Opowiadanie”. Utwór Agjeja pt. „Fabała nowego opowiadania” (*Nayī kahānī kā plot*) z 1936 roku uznać można za prekursorski w stosunku do nurtu *nayī kahānī*. Nowatorskie idee Agjeja wyprzedziły jego powstanie o ponad 20 lat. Rutkowska i Stasik (1992: 200) oceniają Agjeja jako twórcę „wszechstronnego, zarówno jeśli chodzi o dobór tematyki, jak i stylu”. Pisarz jest jednym z reprezentatywnych twórców opowiadania hindi, które jako gatunek literacki osiągnęło dojrzałość w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku za sprawą utworów Premčanda⁴ i Jayaśankara

1 Publikacja jest prezentacją wybranych rezultatów badawczych autorki, pochodzących z pracy doktorskiej zatytułowanej „Opowiadania S. H. Watsjajana (Agjeja) w świetle staroindyjskiej teorii estetyki *rasa*”.

2 Przekład polski wzmiankowanych opowiadań i nowelek Agjeja jest przygotowywany do druku, a zamieszczony został w aneksie do mojej pracy doktorskiej.

3 Utwór ten publikowany był także pt. *Roz* („Codziennosc”).

4 Premčand (1881–1936) to pisarz uznany za „ojca” opowiadania hindi, prozaik, twórca nurtu realistycznego.

Prasada⁵, a w okresie początkowym kształtowało się pod wpływem prozy angielskiej, bengalskiej, sanskryckiej, urdu oraz perskiej (McGregor 1974: 98; Sudhakar Mody 2008: 138–139). Byrski nazywa XX wiek w literaturze hindi „epoką opowiadania” i uważa, że „właśnie w tej formie literackiej spotkały się najbardziej gusty Wschodu i Zachodu”, a za specyfikę indyjskiego opowiadania uznaje jego nastrojowość, to, że „chwytą lepiej atmosferę, wewnętrzny puls wydarzeń, poświęcając jak gdyby mniej uwagi narracji” (1980: 116). Cecha ta charakteryzuje również opowiadania i nowele Agjeja zaliczane do gatunku *kahānī*. Pisarz często już w rozpoczęciu utworu, a także w miarę rozwoju akcji, zamieszcza opisy „atmosfery” towarzyszącej wydarzeniom i oddającej przeżycia postaci. Najczęściej w tym kontekście w narracji pojawia się wyraz hindi *vātāvaraṇ* o znaczeniu „atmosfera”, „klimat”. Termin ten występuje m.in. w utworach: „Gangrena” (*Gaiṅgrīn*), „Nienapisane opowiadanie” (*Alikhit kahānī*), „Kaczki Hili-bon” (*Hilī-bon kī battakhē*). W *Alikhit kahānī* pisarz wprowadza angielski wariant tego terminu – „atmosphere”, wskazując na obecność wpływów angielskich w literaturze hindi. Wzorce płynące z prozy europejskiej, kształtując nowy gatunek literacki, jakim było opowiadanie w literaturze hindi, ścierały się z tradycją rodzimą, której wyrazem były spisane bądź funkcjonujące wyłącznie w przekazie ustnym opowieści czerpiące z prozy sanskryckiej typu *kathā* i *gadya kāvya* (Gaeffke 1978: 35).

Niewątpliwie rodzimym wpływem we współczesnej indyjskiej literaturze i krytyce literackiej jest obecność teorii *rasa*, zwanej dosłownie teorią „smaku”, a będącej w istocie teorią przeżycia estetycznego. Wywodzi się ona ze staroindyjskiego teatru, a najstarszym zachowanym tekstem ją prezentującym jest *Nāṭyaśāstra* (NŚ), sanskrycki traktat o teatrze przypisywany legendarnemu Bharacie⁶. Tekst ten datowany jest w najszerszym zakresie na okres pomiędzy 500 rokiem p.n.e. a 600 n.e. (Ghosh 1967: 59–62; Byrski 2007: 681). Większość badaczy lokuje NŚ pomiędzy 200 rokiem p.n.e. a 200 n.e., tak jak De, który jednak przyznaje, że data powstania poszczególnych jej części pozostaje kwestią sporną, gdyż najstarsze komentarze zaginęły (De 1923: 23). „Traktat o teatrze” skupia się na scenicznej prezentacji utworów dramatycznych wraz z jej wszystkimi elementami, jak mimika i gesty, słowo mówione, dekoracja i charakteryzacja, muzyka i taniec. NŚ – kompendium wiedzy z kilku dziedzin nauki – stała się fundamentem sanskryckiej estetyki i już w czasach starożytnych zapoczątkowała w Indiach trwającą do dziś debatę na temat definicji i funkcji terminów technicznych teorii *rasa*, wyłożonej w jej szóstym rozdziale. Wcześni komentatorzy traktatu, wyjaśniając *rasa*, skupiali uwagę na języku i tekście – w odróżnieniu od teoretyków późniejszych, zainteresowanych naturą tego doznania w kontekście metafizycznym i mistycznym. Abhinavagupta, autor najważniejszego komentarza do NŚ pt. *Abhinavabhāratī* z X wieku n.e., wyznacza cezurę dla takiego rozwoju sanskryckiej szkoły *rasa*. Pollock (2010: 143–184) uważa, że w tym okresie nastąpiła transformacja hermeneutyczna w rozwoju staroindyjskiej estetyki. Współcześnie teoria *rasa* jest wykorzystywana nie tylko jako kryterium oceny doznań generowanych przez teatr, ale jako uniwersalna teoria estetyki, stosowana także jako narzędzie analizy krytyczno-literackiej. Nie wszyscy badacze są zgodni co do zasadności użycia tego narzędzia w krytyce literackiej (Rayan 1972: 41; Kushwaha 1991: 80–81). Ci, którzy je stosują, najczęściej w kryteriach *rasa* analizują utwory liryczne i dramatyczne, prozę zdecydowanie rzadziej (Subhramanian 1988; Gerow 1978b: 212–239; Gregory 2003). Istnieją również prace porównujące idee staroindyjskiej estetyki z koncepcjami zachodnimi (Prasad 1994; Ray 2008). W Polsce zagadnienia *rasa* są znane dzięki licznym publikacjom badaczy zajmujących się teatrem i estetyką staroindyjską (Schayer [1935] 1988; Cieślowski 1975; Byrski 2007).

5 Jayaśankar Prasad (1889–1937) – poeta, powieściopisarz i nowelista, dramaturg.

6 Bharata lub Bharatamuni mógł być tylko mitycznym mędrce, ale też aktorem zwanym *nāṭa*; o problemie autorstwa NŚ pisze m.in. Kane (Kane 1994: 27).

2. Teoria *rasa* w NŚ

46

Termin *rasa* występuje w NŚ w więcej niż jednym znaczeniu. *Rasa* to „sok, esencja” (NŚ.proza.2–3 po 6.31)⁷, „smak” (NŚ.6 proza.7 po 31, NŚ.6.73), efekt doznania estetycznego jako sens *artha* (NŚ.proza.1 po 6.31), „doznanie” estetyczne (NŚ.6.2, NŚ.6 proza.1 po 6.31), „smak” teatru (NŚ.6.32–33).

Z analizy teorii estetyki, która zawarta została w szóstym i siódmym rozdziale NŚ⁸, wynika, że odwołuje się ona do całej sfery emocjonalnej człowieka, a osiem „stanów uczuciowych” (*bhāva*) uznaje za najistotniejsze, zdolne do nasycenia „smakiem”, zwanym *rasa*, całości utworu podczas jego percepcji przez odbiorcę (NŚ.6.15, NŚ.6 proza.3 po 6.31, NŚ.7 proza.2 po 7.7). „Smaki” (*rasa*) teatru staroindyjskiego w swoich nazwach odwołują się do uczuć. Ich wzbudzanie odbywało się w sposób niebezpośredni, a za pomocą *vibhāv* i *anubhāv*⁹ określających dobór uwarunkowań – postaci i okoliczności, a także grę aktorską *abhinaya*, będącą jej skodyfikowanym językiem znaków¹⁰. Bharata w NŚ objaśnia słuchaczom osiem „smaków” oraz ich wzajemną zależność względem odpowiadających im ośmiu „motywów przewodnich” (*sthāyibhāva*). W NŚ „smakom”, a w konsekwencji również ich „motywom”, przypisane zostały elementy symboliczne – kolory i bóstwa, co ilustruje poniższe zestawienie utworzone na podstawie NŚ.6.42–45.

Tabela 1. Zestawienie symboliki kolorów i bóstw dla ośmiu *rasa* na podstawie NŚ.6.42–45

„Smak” (<i>rasa</i>)	Barwa	Bóstwo
1. miłość <i>śṛṅgāra</i>	ciemna (zielona aż po czerni): ciemnozielona, ciemnoniebieska, ciemnoszara, ciemnobrązowa, śniada <i>śyāma</i> {6.42}	Wisznua <i>Viṣṇu</i> {6.44}
2. komizm <i>hāsya</i>	biała (jasna, świetlista) <i>sita</i> {6.42}	Pramatha <i>Pramatha</i> {6.44}
3. współczucie <i>karuṇa</i>	szara (gołębia) <i>kapota</i> {6.42}	Jama <i>Yama</i> {6.44}
4. gniew <i>raudra</i>	czerwona (miedziana) <i>rakta</i> {6.42}	Rudra <i>Rudra</i> {6.44}
5. bohaterstwo <i>vīra</i>	złota (szafranowa) <i>gaura</i> {6.43}	Mahendra (Indra) <i>Mahā+indra</i> {6.45}
6. groza <i>bhayānaka</i>	czarna (ciemnoniebieska) <i>kr̥ṣṇa</i> {6.43}	Kala <i>Kāla</i> {6.45}
7. odraza <i>bībhatsa</i>	niebieska (ciemnoniebieska, ciemnozielona, indygo, czerni) <i>nīla</i> {6.43}	Mahakala <i>Mahā+kala</i> {6.45}
8. zachwyt <i>adbhuta</i>	żółta (żółtawa, maślana) <i>pīta</i> {6.43}	Brahma <i>Brahmā</i> {6.45}

7 Numeracja prozy w NŚ została przyjęta umownie.

8 Tekst szóstego i siódmego rozdziału NŚ i jego roboczy przekład zamieszczony w aneksie do mojej pracy doktorskiej został zaczerpnięty z recenzji przechowywanej w Barodzie, opublikowanej przez Nagara (Nagar (red.) 2009).

9 Te sanskryckie terminy w pracy doktorskiej tłumaczę jako „uwarunkowanie motywu” i „ekspresja motywu”.

10 Gerow pisze: „*rasa* ... is the apprehension of the emotion suggested in the play” (Gerow 1978a: 135).

Sanskrycki termin oznaczający kolor to *varṇa* (NŚ.6 proza.1 po 6.41, NŚ.6 proza.1 po 6.45). W słowniku Moniera-Williamsa *varṇa* ma następujące znaczenia: „wygląd zewnętrzny”, „forma”, „kształt”, „kolor”, „barwa”, „barwnik”, „pigment” (MW 1997: 924,2). Termin ten był używany już w *Rigwedzie* dla oznaczenia „jakości”, „rodzaju”. W estetyce indyjskiej jako termin techniczny funkcjonuje jeszcze inny wyraz sanskrycki o znaczeniu „kolor” – *rāga*. W NŚ.7 wers.6 po 119 termin *rāga* oznacza „piękno” utworu literackiego *kāvya*. Najczęściej oznaczał on barwę, głównie czerwoną. Sudyka wskazuje na pochodzenie tego terminu od sanskryckiego rdzenia *rañj*, oznaczającego czynność barwienia, kolorowania, oraz na jego funkcjonowanie w znaczeniu zarówno „barwy”, jak i „miłości”, a także każdego „uczucia” czy „emocji” (Sudyka 2006: 37–38). W słowniku Moniera-Williamsa *rāga* to „akt barwienia”, „kolor”, „barwnik”, „pigment”, „melodia” (MW 1997: 872,1). Jednoznaczne przetłumaczenie użytych w NŚ.6.42–45 sanskryckich terminów określających barwy ośmiu „smaków” estetycznych ze względu na ich rodowód ze świata natury jest wyzwaniem, któremu niełatwo sprostać, o czym świadczą objaśnienia zawarte w słowniku Moniera-Williamsa:

1. *śyāma*:
kolor czarny bądź ciemny: ciemnozielony, granatowy, ciemnobrązowy, ciemnoszary i śniady, uchodzący za oznakę urody (MW 1997: 1094,2);
2. *sita*:
barwa światła dnia, kolor biały, jasny, czysty, świetlisty, światło księżyca (MW1997: 1214,2);
3. *kapota*:
gołąb, kolor gołębi (MW 1997: 251,2);
4. *rakta*:
kolor czerwony, czerwonawy, miedź, krew (MW 1997: 861,2);
5. *gaura*:
kolor biały, żółtawy, czerwonawy, szafran, złoto (MW 1997: 369,3);
6. *kr̥ṣṇa*:
ciemny, czarny, ciemnoniebieski, kukulka, żrenica oka (MW 1997: 305,1);
7. *nilā*:
ciemny, ciemnoniebieski, ciemnozielony (MW 1997: 566,1);
8. *pīta*:
żółtawy, żółty, w kolorze masła, oleju (MW 1997: 629,3).

Proces wzbudzenia doznania estetycznego przez utwór literacki można w tym kontekście odczytać jako nasycanie go nie tylko „smakami”, jak sugeruje NŚ m.in. we fragmencie prozy po wersie 6.31, ale też symbolicznie „kolorami”. Takiemu rozumieniu *rasa* daje wyraz Agjej w wierszu „Tkam ciszę” (*Ek sannātā bunntā hū*) (Ajñeya 1980: 290)¹¹, w którym porównuje tworzenie poezji do tkania, a jej odbiór przez czytelnika do zatopienia go w smakach i kolorach:

„Najpierw tkam ciszę.
Dobieram dla niej sznurki słów.
Osnowa: osnowa musi być jak drut: skąd ją wziąć?
Bo jest ktoś, kto ją odmieni,
kto zatopi ją w smakach i nasyci kolorem, wtedy się rozpromieni”¹².

11 Zamieszczony poniżej przekład polski tego wiersza pochodzi z przygotowywanej do druku pracy doktorskiej autorki.

12 W oryginale Agjej używa terminu *ras* dla „smak” i *rañjit karnā* dla „wypełnić kolorem”.

Przedstawione w tabeli nazwy ośmiu „smaków”, jak i przypisane im symboliczne barwy, pozwalają odczytać terminy *nīras*, *nīrastā* w opowiadaniach Agjeja w szerszym kontekście niż znaczenie słownikowe.

3. Terminy *nīras*, *nīrastā* u Agjeja

W słowniku McGregora wyraz hindi *nīras* to przymiotnik i rzeczownik rodzaju męskiego o znaczeniu: 1. „bez soku”, 2. „bez smaku”, „bez klimatu”, 3. suchy, opustoszały, 4. pusty, nieciekawý, 5. nieczuły, obojętny, 6. (m) suchość, szarość, monotonia (MG 1993: 577). Jest to wyraz typu *tatsama*, a więc wywodzi się z sanskrytu i w niezmięnionej formie przetrwał do nowo-indoaryjskiego okresu rozwoju języków indoaryjskich. Funkcjonuje w hindi także w zapisie *nīras* jako przymiotnik o znaczeniu: 1. „bez soku”, 2. „bez smaku”, „mdły”, „bezbarny”, 3. „nieczuły” (MG 1993: 566). Termin hindi *nīrastā* jest rzeczownikiem abstrakcyjnym rodzaju żeńskiego, na co wskazuje sanskrycki sufix *-tā*, posiada to samo znaczenie, co rzeczownik *nīras* (MG 1993: 578).

Agjej zdaje się wprowadzać te terminy do swoich utworów w celu przygotowania czytelnika na nowe doznania i ich przeżycie w sposób odmienny od znanego z codziennego życia. Podkreślanie „braku smaku”, „braku barw”, „szarości” i „monotonii”, a także chęci wprowadzenia klimatu służy przygotowaniu czytelnika na określone doznania poprzez wygaszenie, usunięcie innych, aby zgodnie z teorią *rasa* z NŚ.6 proza.7 po 6.31 tylko te prezentowane, odpowiednio nasycone „smakiem”, wzbudziły dreszcz radości (*harṣa*) i czystą przyjemność. W opisie kulminacji doznań bohaterów Agjej wprowadza wielokrotnie termin „dreszcz” (*romāñc; prakamp*), który znany był już w NŚ jako towarzyszący momentowi doznania estetycznego *rasa*. Pisarz czyni to m.in. w utworze „W cieniu Tadżu” (Ajñeya 1992: 277) i w „Nienapisanym opowiadaniu” (Ajñeya 1992: 234). W tym samym celu zdaje się wprowadzać do swoich utworów nazwy kolorów, aby jako symbole określonych „smaków” estetycznych (*rasa*) na wzór NŚ wzbudziły skojarzenia właśnie z nimi i skupiły wyobraźnię czytelnika na ich motywie przewodnim (*sthāyibhāva*). Terminy *nīras*, *nīrastā* zostały użyte przez Agjeja w kilku opowiadaniach i nowelach. Jakie kolory jako motywy czy wątki chce wprowadzić w tych utworach pisarz w miejsce „szarości”, „pustki”, „braku barw”? I jakim „smakom” mają one służyć? We wspomnianym wierszu Agjeja „Tkam ciszę” pisarz daje wyraz swojemu przekonaniu, że literatura wzbudza doznanie estetyczne *rasa*. Poeta przypisuje kolory (*rañg*) wątkom, motywom w utworze, również wzbudzenie określonych doznań u czytelnika postrzega jako nasylenie ich symbolizującymi je kolorami.

W nowelce Agjeja „Kaczki Hilibon” (*Hilī-bon kī battakhē*) czerwień (*lāl*) może się naturalnie kojarzyć ze złością i gniewem każdemu czytelnikowi, nie tylko znającemu symbolikę „smaku” *raudra* z NŚ. Właśnie temu „smakowi” w NŚ przypisany został, jak wskazuje na to zamieszczone w tabeli zestawienie, kolor *rakta* – „czerwony”, „czerwonawy”, „kolor krwi”; w hindi odpowiada mu termin *lāl*.

Hilī-bon oparła miotłę o kratę werandy w ogrodzie za domem i stanęła prostując plecy. Swymi bardzo zmęczonymi oczyma patrzyła nie na mał powlekającą kałuże w lepkiej, zabarwionej czerwinią glebie ogrodu, ale na czystą podłogę. (Ajñeya 1992: 536)¹³

13 Ten i kolejne cytaty z opowiadań Agjeja w przekładzie autorki pochodzą z tłumaczeń zamieszczonych w aneksie do pracy doktorskiej przygotowywanej do druku. W nawiasach podane zostały strony, na których te cytaty można odnaleźć w oryginałach w hindi.

W jednym miejscu zagrody było jakieś dziesięć kaczek. W samym środku ziemia była czarna od krwi, a dookoła porozrzucanych było mnóstwo piór. Wszędzie poniewierały się resztki nóżek i pazurów. (Ajñeya 1992: 537)

Agjej od początku nasycy utwór kolorem *lāl* – jest to czerwień ziemi, krwi, ran. Kolor ten symbolizuje tematykę utworu, jaką jest złość na lisa, krzywdziciela i zabójcę kaczek, wyrażana w pragnieniu jego ukarania, co odpowiada „smakowi” gniewu.

Nazwy kolorów wykorzystane w utworze „Naczelnik Amicand” nie wywołują już tak bezpośrednich skojarzeń, jak w poprzedniej nowelce. Wymagają one objaśnień, których dostarczyć może NŚ. Pierwszoosobowy narrator tej nowelki, jednocześnie jeden z bohaterów utworu, by odmienić atmosferę więziennej nudy i monotonii, zapowiada:

Pojadę do Haripuru¹⁴, niech tam, w tym olbrzymim więzieniu będzie zapewne ciekawiej, bardziej kolorowo. Trochę czerni, nieco czerwieni, bieli, a może i pomarańczowy kolor się trafi. Na takie urozmaicenie właśnie liczyłem, a już najbardziej wierzyłem w czerni, jako że nowy nadzorca Hazary uchodził za nie lada tyrana. (Ajñeya 1992: 182)

W nowelce tej kolory wyraźnie oznaczają pewien rodzaj przeżyć. Użyty w utworze wyraz hindi *syāh*, odpowiednik sanskryckiego *śyāma*, oznacza czerni i symbolizuje „smak” przerażenia. Zgodnie z NŚ jest nim *rasa bhayānaka*. Wyrazy *lāl-ujalā-naraṅgī*, zapisane z łącznikami, to czerwień, biel i pomarańcz, symbolizujące kolejno „smaki” gniewu (*raudra*), komizmu (*hāsya*) i bohaterstwa (*vīra*). W sanskrycie kolorom tym odpowiadają wyrazy *rakta*, *sita* i *gaura*. Graficzne zespojenie łącznikami nazw trzech kolorów sugeruje ich strukturalną przynależność. Czytelnikowi znającemu indyjską rzeczywistość skojarzyć się one mogą z szafranową barwą szat hinduistów, znawcy *rasa* – ze „smakiem” bohaterstwa z NŚ.6.43, którego symbolem zgodnie z przedstawioną tabelą jest *gaura* – „kolor biały, żółtawy, czerwony, szafranowy, złoty”. Prawdziwym bohaterem nowelki jest nie tytułowy Amicand, nadzorca kolonialnego więzienia, a stary, mądry, bezimienny więzień, który metodą biernego oporu na wzór Gandhiego doprowadził do ośmieszenia ciemńszyciela oraz do jego dymisji.

Terminy *nīras*, *nīrastā* użyte zostały również w utworze „Nienapisane opowiadanie”. Także tu narrator i jednocześnie bohater opowiadania stara się odmienić pozbawione wrażeń życie i domową „nudę”. Narrator będący pisarzem hindi swoje „bezbarnie” życie nazywa *nīras*, a „nudę”, która je wypełnia – *nīrastā*:

Jestem pisarzem opowiadań w języku hindi. A Pani¹⁵ mojego domu jest panią domu pisarza hindi. Czyż twórcy hindi mogą liczyć na jakąkolwiek inną Panią niż ta? Nasze wspólne życie jest zupełnie bezbarwne. Nic innego poza klótnią nie ma nawet szansy, by zaistnieć. I dlatego nasza klótnia jest nieunikniona... Z tego powodu, od czasu do czasu, za pomocą ‘klimatu’ moich opowiadań usiłuję odmienić tę nudę, która przenika nasze życie. (Ajñeya 1992: 230)

Zapowiedź wprowadzenia pewnego „klimatu” kontrastującego z „nudą” codzienności jest celowym zabiegiem pisarza, stymulującym wyobraźnię czytelnika i służącym wyostrzeniu jego percepcji na to, co jest „smakiem”, który zamierza wzbudzić. Narrator zapowiada to wprost:

14 Haripur to nazwa miasta w płn.-zach. Indiach.

15 W oryginale hindi użyte zostało złożenie *gṛhalakṣmī*, w którym *Lakṣmī* oznacza popularne imię żeńskie i przydomek indyjskiej bogini pomyślności.

I czasami próbuję również tego, żeby zamiast zatracać się w 'klimacie' moich opowiadań, przenieść ten właśnie 'klimat' do naszego domu, abyśmy oboje mogli zaznać jego smaku, cóż, skoro wtedy dochodzi do kłótni... (Ajñeya 1992: 230)

W oryginale hindi wyrazowi „smak” odpowiada termin *ras*. Agjej wprowadza do opowiadania motywy złości, miłości, smutku i z właściwym jego pisarstwu dowcipem wplata je w historię dwóch bohaterów – zamożnego i szanowanego Tulsiasada oraz biednego, poniżanego Tulsu – których życie upływało w jednakim szczęściu do momentu klątwy rzuconej na nich przez żony. Pisarz porusza w utworze zagadnienie sławy i nieśmiertelności w konfrontacji z upadkiem i śmiercią. Postać Tulsu uosabia bezradność wobec indyjskiej rzeczywistości, jego rozpacz i samobójstwo budzą „smak współczucia” (*karuṇa*). Sekwencja zdarzeń w historii Tulsu jest zgodna z wymienionymi w NŚ.6 proza.2 po 6.61 uwarunkowaniami (*vibhāva*) motywu „smutku” (*śoka*), jakimi są: „klątwa, cierpienie, upadek, rozłąka z ukochaną osobą, utrata mienia, zabójstwo, uwięzienie, ucieczka, cios, nieszczęście”. Motyw przewodni „smutku” wzbudza w odbiorcy smak „współczucia”.

Motyw ten występuje także w opowiadaniu „Gangrena”. Tu termin *nīras* – „bezbarny” – wykorzystany został w opisie głównej bohaterki Malti, a w szczególności jej obojętności spowodowanej monotonią, szarością życia, jakie wiecie. Jej postawa z jednej strony wzbudza „współczucie”, z drugiej „zdziwienie”:

Usłyszałem, jak Malti mówi zupełnie od niechcienia, głosem bez uczucia, bezbarwnym, w sposób mechaniczny, jakby dochodził z zepsutego automatu: 'czwarta wybiła...' – tak, jakby tylko na odmierzaniu tego niechcianego czasu upływało jej równie mechaniczne życie; tak, jak licznik prędkościomierza automatycznie odmierza metry, tak mechanicznie, zmęczonym głosem mówi – do kogo! Do mnie, że zdecydowałem się sam przemierzyć taki szmat drogi. (Ajñeya 1992: 211)

Wykorzystując termin *nīras* w opisie obojętności Malti, Agjej zmierza do wzbudzenia skojarzeń z całą gamą „smaków” i barw, których brak w życiu bohaterki. Współczucie czytelnika rodzi jej sytuacja jako młodej matki, żony prowincjonalnego lekarza, która porzuciła własne zainteresowania i ambicje dla wychowania dziecka. Bohaterka to młoda, ale zobojętniała i zgorzkniała kobieta, której nie wzrusza ani płacz własnego dziecka, ani wizyta drogiego przyjaciela sprzed lat. „Monotonia”, „brak kolorów” są głównym tematem utworu. Termin *nīras* występuje w tym opowiadaniu również w opisie pokrytego łupkami dachu, który spowity nocą zdaje się być „pozbawiony barw”, dopiero światło księżycza wydobywa jego blask i piękno.

Zacząłem patrzeć w niebo. Była pełnia, niebo było bez chmur... Zauważyłem, że nawet łupkowe pokrycie dachu w pobliskiej rządowej dzielnicy, które za dnia wydawało się suche i pozbawione barw, w świetle księżycza mieni się świeżością i delikatnością, tak, jakby zstąpił nań blask księżycza i skąpał je w swojej poświacie... Zorientowałem się, że w powiewie wiatru drzewa sosnowe ... uschnięte od żaru, zakurzone sosny, jakby nieśmiało śpiewały... jakąś łagodną *ragę*, ale nie w tonie współczucia, raczej pełną niepokoju, ale niezbyt gwałtowną ... Obserwowałem, jak na skraju zasnutego granatem nocy nieba jakiś stwór zatacza bezdźwięczne kręgi... To też było piękne. (Ajñeya 1992: 214)

Opis ten służy nie tylko ukazaniu piękna natury, ale także wyrażeniu możliwości odmienienia „bezbarnego” życia bohaterki, które tak jak łupkowe pokrycie dachu tylko pozornie jest „bez barw”. Autor zdaje się sugerować, że wystarczy spojrzeć uważniej, w innym świetle, aby zauważyć piękno, kolory.

Przytoczone tu fragmenty opowiadania potwierdzają indyjską specyfikę opisywania piękna; jest ono symbolizowane przez kolor i „smak” (*ras*).

W utworze, którego tytuł „Poezja i życie. Opowiadanie” zapowiada zderzenie poetyckości z realizmem, tematem jest poszukiwanie natchnienia. Bohater – poeta o imieniu Śiwsundar („Piękny jak bóstwo Śiwa”) – szuka inspiracji do napisania wiersza. Nie mogąc jej odnaleźć, bezskutecznie zmienia miejsca pobytu. W tym właśnie kontekście pojawia się termin *nīras*:

W nocy, kiedy leżał w łóżku, wciąż zadawał sobie pytanie, dlaczego owo uniesienie nie nadeszło, nie mógł znaleźć żadnego wyjaśnienia. Zaczęło go za to ogarniać zniecierpliwienie. Przysypiał co jakiś czas i znów się budził. A kiedy wstał, nie wiadomo dlaczego poczuł się bardzo osamotniony i odczuł wściekłość. Wydało mu się, że jego życie jest wyzute z wszelkiego smaku, potrzebował poezji, by żyć, potrzebował wymownego piękna... (Ajñeya 1992: 458)

W tym opowiadaniu „smak” (*ras*) ponownie występuje jako równoważnik „piękna”. Pragnienie odnalezienia „niewymownego piękna” nie zostaje zakończone spełnieniem. Proza życia, z jaką styka się bohater, zdaje się być go pozbawiona. Ale nie proza literacka Agjeja. Pisarz po mistrzowsku i z dowcipem pokazuje, jak nasycić liryzmem prozę. Odwołuje się przy tym do sanskryckiego traktatu *Sāhityadarpaṇa*, którego autorem był jeden z teoretyków *rasa* z XIV wieku, Viśvanātha. Agiej cytuje jego fragment zawierający definicję poezji, a w szerszym ujęciu – literatury (*kāvya*): „wypowiedź charakteryzująca się smakami estetycznymi to literatura”¹⁶. Pisarz zdaje się przekonywać, że również proza może wzbudzać doznanie *rasa*, nie ogranicza go tylko do poezji. Nawet jeśli efektem literatury będą nowe „smaki”, jak „gorzki smak dumy i cierpki smak przeznaczenia”, to budzi ona doznanie piękna. Tak oto Agiej po raz kolejny zdradza skłonność do bycia nie tylko pisarzem, ale i teoretykiem, który zabiera głos w debacie na temat „smaków” estetyki, a nawet, jak w tym przypadku, przeformułowuje ich terminologię. W ten sposób jako twórca odnajduje wolność i nie odrzuca tradycji.

4. Wnioski

Agiej wprowadza do swoich opowiadań i nowelek terminy *nīras*, *nirastā*, oznaczające „brak smaku”, „brak barw”, w sposób zamierzony i przemyślany. Pisarz zdaje się w ten sposób dążyć do wzbudzenia w czytelniku skojarzeń, jakie wywołuje dobrze znany indyjskiej tradycji literackiej termin *rasa*, czyli „smak”. Świadomie stosuje symbolikę barw znaną z NŚ i przypisaną „smakom” staroindyjskiej estetyki. Konsekwentnie wykorzystuje tę symbolikę do nasycania utworu określonymi motywami (*bhāva*) oraz do wzbudzania konkretnego doznania estetycznego (*rasa*). Podkreślanie w narracji „braku smaku”, „braku barw” może służyć skupieniu uwagi czytelnika na doznaniach oferowanych podczas lektury utworu literackiego, po uprzednim wygaszeniu wrażeń z codziennego życia, co ma ułatwić wzbudzenie przyjemności przeżywania literatury. Wprowadzenie terminów *nīras*, *nirastā* w cytowanych utworach jest więc przemyślanym zabiegiem Agjeja, torującym drogę „smakom”, „sokom”, którymi pisarz zamierza nasycić utwór. Mają one – w myśl staroindyjskiej estetyki – wywołać określone doznanie (*rasa*) w odbiorcy, który już nie jest widz, jak w czasach NŚ, ale czytelnikiem. Zabieg ten można porównać do pustej sceny w teatrze, która za chwilę wypełni się dekoracjami, aktorami i ich grą. Teatr staroindyjski poprzez grę aktorską zwaną

¹⁶ W sanskrycie „*vakyam rasātmaṇāṁ kāvyam*” (*Sāhityadarpaṇa*, 1.23).

abhinaya, dopełnioną scenerią, muzyką i tańcem, doprowadzał widza zwanego *prekṣaka* (NŚ.6 proza.7 po 6.31) do doznawania „szczęścia i nieszczęścia”, *sukha-duḥkha* (NŚ.7 proza.1 po 7.53) w sposób inny niż ten znany z codzienności, gdyż dostarczający tylko przyjemności, a nigdy cierpienia. Agjej w jednym z opowiadań pt. *Tāj kī chāyā mē* używa odpowiednika hindi *sukh-duḥkh* dla tego sanskryckiego złozenia (Ajñeya 1992: 276). Teoretycy *rasa* uznali, że jedyne w swoim rodzaju przeżycie piękna możliwe jest dzięki procesowi *sādhāranīkaraṇa* – „uogólniania”. Ta idea, w pełni rozwinięta przez późniejszych teoretyków *rasa*, Bhaṭṭanāyaka i Abhinawaguptę, obecna już była w NŚ (Byrski 1980: 153). Zakłada ona, że w teatrze obowiązuje inny porządek czasu i przestrzeni niż w rzeczywistości, uogólnione postaci i ich uczucia wyrażane idiomatyką gry aktora pozwalają utożsamić się z bohaterami, ich szczęściem i nieszczęściem, ale nie nawiązywać osobistej relacji do konkretnego czasu i przestrzeni. Agjej stara się doprowadzić do takiego stanu doznań współczesnych czytelników. Czyni to m.in. poprzez wprowadzenie do opowiadań terminów *nīras*, *nīrastā*. Odczytane w kontekście staroindyjskiej estetyki zyskują szersze znaczenie. Pisarz jest najwyraźniej przeświadczony o konieczności stworzenia odpowiednich warunków dla wzbudzenia jedyńych w swoim rodzaju doznań płynących z odbioru sztuki, jaką jest literatura. Z analizy użytych przez niego terminów *nīras*, *nīrastā* płynie wniosek, że utwór literacki, również pisany prozą, może doprowadzić do wzbudzenia „smaku” *rasa* dzięki wykorzystaniu właściwych sobie środków wyrazu. Odwołania w utworach Agjeja do sanskryckiej teorii *rasa* dowodzą z jednej strony afirmatywnego stosunku pisarza do staroindyjskiej tradycji estetyki, a z drugiej potwierdzają możliwości stosowania jej założeń we współczesnej krytyce literackiej. Dokumentują one obecność wzorców rodzimych w prozie hindi, która w dużej mierze poddana była wpływowi obcym od chwili wprowadzenia języka angielskiego do edukacji indyjskiej już w pierwszej połowie XX wieku. Teoria *rasa*, fundament indyjskiej estetyki, czyni odbiorcę centrum swoich zainteresowań. W opowiadaniach Agjeja wyraźna jest dbałość o czytelnika, z którym pisarz stara się pozostawać w ciągłym kontakcie, stymulując jego wyobraźnię i doznania. Podczas lektury jego utworów narasta wrażenie owej specyficznie indyjskiej nastrojowości, „atmosfery”, którą autor kreuje, zastępując „monotonię” sygnalizowaną terminami *nīras* i *nīrastā*. Wykorzystuje w tym celu m.in. nazwy kolorów symbolizujące „smaki” staroindyjskiego teatru, którego tradycję indyjski odbiorca dobrze zna, także z form teatru ludowego i przekazu ustnego. Czytelnik niezaznajomiony z tą indyjską tradycją może mieć utrudnione zadanie, jeśli chodzi o pełne odczytanie znaczeń i przesłania utworu. Przybliżone tu niektóre założenia teorii *rasa*, włącznie z symboliką kolorów, mogą mu w tym dopomóc. Agjej to pisarz świadomy przemian tak literatury w Indiach, jak i jej odbiorców. Jednocześnie jest to twórca, który usilnie dążył do ocalenia zdobyczy rodzimej tradycji, wśród nich idei *rasa*, w myśl której doznanie piękna ma swoją „barwę” i „smak” (*ras*).

Literatura

- Aggiej ([1971] 1975) [*Drohī*, Dillī] „Wróg”. Tłum. Tatiana Rutkowska. [W:] *Przegląd Orientalistyczny* 4 (96); 396–399.
- Agjei ([1964] 2012) [*Śantī haṁstī thī*, Dillī] „Śmiech Śanti”. Tłum. Danuta Stasik. [W:] *Przegląd Orientalistyczny* 1–2; 93–95.
- Agjei ([1986] 2005) [*Kavitāē*, Dillī] „Wiersze”. Tłum. Danuta Stasik. [W:] *Przegląd Orientalistyczny* 1–2; 95.

- Agyeya ([1989] 2007) [*Ramante tatra devatāḥ*, Dilli] „Le dieux s'en rejouissent”. Tłum. Nicola Pozza. [W:] Nicola Pozza (red.) *Une autre vie. Une siècle de nouvelles hindi*. Gollion: Infolio editions; 173–186.
- Ajñeya (1980) *Sadānūrā. Sampurn kavitaḥ. Bhāg II. Kavitaḥ 1957–1980*. Naī Dilli: Naśenal pabliṣiṃg hauz.
- Ajñeya (1992) „Bhumikā”. [W:] Ajñeya *Sampurn kahāniyā*. Dilli: Rājpal eṇḍ sanz.
- Ajñeya (2011) *Racanāvālī*. T. 1–6. Kṛṣṇadatta Pālivāla et al. (red.). Nayī Dilli: Bhāratiya Jñānapīṭha (Lokodaya granthamālā, granthāṅka 10680).
- Byrski, Maria Krzysztof (1980) „Między Ramajaną i opowiadaniem”. [W:] *Literatura na świecie* 10 (110); 106–117.
- Byrski, Maria Krzysztof (2007) „Indyjski teatr i dramat klasyczny”. [W:] *Światło słowem zwane. Wypisy z literatury staroindyjskiej*. Marek Mejor et al. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog; 669–775.
- Cieślowski, Sławomir (1975) *Kategorie estetyczne w poetyce dawnych Indii – RASA*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe (Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych, R. 29, nr 9).
- Dalmia, Vasudha (red.) (2012) *Hindi Modernism. Rethinking Agyeya and His Times*. Berkeley: Center for South Asia Studies University of California.
- De, Shushil Kumar (1923) *History of Sanskrit Poetics*. T. 1. London: Luzac.
- Gaefke, Peter (1978) *Hindi Literature in the Twentieth Century*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gerow, Edwin (1978a) „Origin of Poetics”. [W:] Edward Dimock (red.) *The Literatures of India. An Introduction*. Chicago: The University of Chicago; 115–136.
- Gerow, Edwin (1978b) „The Persistence of Classical Aesthetic Categories in Contemporary Indian Literature. Three Bengali Novels”. [W:] Edward Dimock (red.) *The Literatures of India. An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press; 212–239.
- Ghosh, Manmohan (1967) *The Nāṭyaśāstra Ascribed to Bharata-Muni*. T. 1: Rozdz. 1–27. Calcutta: Manisha Granthalaya.
- Gregory, Fernando (2003) *Rasa Theory Applied to Hemingway's 'The Old Man and the Sea' and 'A Farewell to Arms'*. St. Clement: St. Clement University.
- Kane, Pandurang Vaman (1994) *History of Sanskrit Poetics*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kushwaha, Mahesh Singh (1991) „The Validity and Scope of Rasa as a Critical Concept”. [W:] Closepet Dasappa Narasimhaiah (red.) *East West Poetics at Work*. New Delhi: Sahitya Akademi; 77–87.
- Lutze, Lothar (2011) „Agyeya im Deutschland”. [W:] Sachchidananda Vatsyayan (Ajneya) *Tanz auf dem Seil. Gedichte. Eine Auswahl anlässlich 100. Geburtstags*. Tłum. Lothar Lutze. Heidelberg: Draupadi Verlag; 119–126.
- McGregor, Ronald Stuart (1974) *Hindi Literature of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagar, Ravi S. (red.) (2009) *Nāṭyaśāstra of Bharatamuni: With the Commentary Abhinavabhāratī by Abhinavaguptācārya*. T. 1–4. Delhi: Parimal Publication.
- Pollock, Sheldon (2010) „What Was Bhaṭṭa Nāyaka Saying? The Hermeneutical Transformation of Indian Aesthetics”. [W:] Sheldon Pollock (red.) *Epic and Argument in Sanskrit Literary History. Essays in Honor of Robert P. Goldman*. Delhi: Manohar; 143–184.
- Prasad, Gupteshwar (1994) *I. A. Richards and Indian Theory Of Rasa*. New Delhi: Sarup & Sons.
- Ray, Mohip Kumar (2008) *A Comparative Study of the Indian Poetics and the Western Poetics*. New Delhi: Sarup & Sons.
- Rayan, Krishna (1972) *Suggestion and Statement in Poetry*. London: Athlone Press.
- Rutkowska, Tatiana, Danuta Stasik (1992) *Zarys historii literatury hindi*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Schayer, Stanisław ([1935] 1988) *O filozofowaniu hindusów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Subhramanian, Abhinavan Venkatesa (1988) *The Aesthetics of Wonder*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Sudhakar Mody, Sujata (2008) „A New Genre for Hindi Fiction”. [W:] *Literature, Language, and Nation Formation: The Story of a Modern Hindi Journal 1900–1920*. Berkeley: ProQuest, UMI Dissertation Publishing; 138–139.
- Sudyka, Lidia (2006) „Passion of the Indigo Colour”. [W:] Jaroslav Vacek (red.) *Panadus'06. Nature in Literature and Ritual*. Prague: Institute of South and Central Asian Studies, Seminar of Indian Studies; 35–48.
- Vatsyayan, Sachchidanand Hiranand (1982) *Turculent Clay*. Delhi: Clarion Books.
- Winternitz, Moritz (1985) *History of Indian Literature*. T. 3. Delhi: Motilal Banarsidass.

Słowniki

- MG = McGregor, Ronald Stuart (1993) *The Oxford Hindi-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- MW = Monier-Williams, Monier (1997) *A Sanskrit-English Dictionary. Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Delhi: Motilal Banarsidass.

SZYMON NAPIERAŁA

Adam Mickiewicz University, Poznań

A Hypothesis on the Catastrophic Emergence of Syntax and Phonetics

Abstract

There are two major theories about the origin of human syntax: evolutionary and catastrophic, the latter appears more probable on theoretical and empirical grounds, the most serious reason being the problem with imagining the intermediate stages between protosyntax and full-blown syntax (Bickerton 1998). The “missing link” is recently often associated with recursion, a sole element of human syntax considered specifically human and specifically linguistic. Some accounts associate this trigger with a subpart of recursion, either operation *Merge* or a subpart of *Merge*, operation *Label* (Hornstein 2009) which by breaking the initial symmetry provides a *sine qua non* condition for asymmetric syntax in terms of endocentricity, phrase structure and, consequently, recursive embedding. My hypothesis is that assuming the catastrophic scenario, more than one catastrophic event must have happened in a very short time. Given that human vocal tract and human phonetics and phonology have several unique features compared with Great Apes (hierarchical but non-recursive structure, speech imitation skills, abundant use of formants, lack of laryngeal air sacks in the vocal tract) and given that the phonological form constitutes the interface of the human syntax, the mere addition of *Label* to the already existing operations of the protolanguage is insufficient, since (1) it does not account for the emergence of the phonologically interfaced syntax, (2) it fails to explain the indisociability of non-syntactic elements of language in terms of phonology, semantics and syntax as evidenced in Jackendoff (2011). Consequently, I assume that human language emerged as a result of at least two catastrophic processes: catastrophic emergence of phonetics and catastrophic emergence of syntax accompanied by the rapid expansion of the lexicon, the latter possibly as a result of a quantitative rather than qualitative development. The emergence of human phonology might have occurred gradually, but as a result of the catastrophic emergence of phonetics.

Keywords: language faculty, catastrophic scenario, gradual scenario, recursion, Merge, Label.

1. Introduction

56

The question of the origin of language, a scientific question so fundamental to humankind and our civilization, was once a subject of scientific censorship. Remarkably for some, this scientific censorship did not happen in the Middle Ages, but in 1866 in post-revolutionary and post-Enlightenment France when the Linguistic Society of Paris imposed a ban on discussing the issue, considering the problem unsuitable for scientific investigation. Later on the topic again attracted scientists' attention, despite the fact that exploring the topic is highly speculative given the oft-repeated dictum that "language does not fossilize." Today there are two major trends with respect to the origin of language: evolutionary (gradual) and catastrophic (saltational). The former treats the origin of language as a linear evolutionary process of developing human language out of the communication systems of non-human animals. The latter assumes that at some point in history human language suddenly emerged, without intermediate stages between animal communication and full-blown human language as we know today.¹ Below I argue in favor of the catastrophic scenario. I will briefly summarize the selected syntactico-centric hypotheses that relate the problem of the instantaneous emergence of language with a catastrophic emergence of syntax and show that these are insufficient, since human syntax is inherently interfaced with phonology, which is based on human phonetics. The latter, as I argue, must also have arisen catastrophically, since human phonetics does have some unique human-specific features that are absent in primates. As a result of the evidence provided by Fitch (2000), such features are not human-specific in the absolute sense, as they have equivalents in the phonetic repertoires of sea mammals and some birds, yet these are not considered possible candidates for any possible evolutionary ancestors of humans. Therefore, I find it justifiable to conclude that the emergence of human syntax and human phonetics were two related catastrophic processes, or even a single manifestation of a single catastrophic process of the emergence of human language as a whole.

2. Catastrophic emergence of language – evidence

Catastrophic emergence of language vs. gradual language evolution

The catastrophic emergence of language, improbable though it appears for those who believe that the most natural explanation is a step by step process, appears on the contrary to be the simplest and best empirically accounted for hypothesis for Bickerton who concludes that "(...) the burden of proof lies squarely upon the shoulders of those who would claim the emergence of syntax as a gradual process or a series of several events, rather than a single catastrophic process" (Bickerton 1998: 351). His arguments are based on attested processes of the emergence of syntax-ful languages from syntax-less protolanguage, *i.e.* formation of creoles from pidgins and first language acquisition, or the reverse processes of the return from syntax-ful language to protosyntactic protolanguage in language-related disorders (aphasias and disphasias).² Besides, Bickerton (1998) mentions that had language evolution been a gradual process, it

1 A separate problem is the origin of language variation after the emergence of full-blown human language. I acknowledge this problem, but its discussion is beyond the scope of this article.

2 Of course, the problem is actually much more complex. However, the comparative studies of various kinds of pidgins or various types of language related disorders is beyond the scope of this paper. The argument concerning first language development is indirectly referred to in the subsequent part of the paper while discussing Jackendoff and Wittenberg's (2011)

would have left some traces in terms of archeological evidence: some form of a gradual development of civilization correlated with the gradual language evolution, something that is not attested by archeological evidence. On the contrary, as Bickerton (1998) emphasizes, the archeological evidence indicates that civilization and syntax-ful language are correlated, as there is no indication of civilization at the time before human language is assumed to have originated and there is abundant evidence for civilization in the post-linguistic era. All things considered, Bickerton (1998) concludes that intermediate stages between protosyntax and syntax are not only empirically disproven but even theoretically hard to imagine, there is either syntax or no syntax at all, but not some form of semi-syntax.³

A different perspective is entertained by Jackendoff and Wittenberg (2011). In their hierarchy of natural grammars they propose the following intermediate stages between syntax-less protolanguage and syntax-ful language:

- (1) a. **One-word grammar** [Utterance Word] [Traditional notation: Utterance → Word]
- b. **Two-word grammar** [Utterance Word (Word)] [Utterance → Word (Word)]
- c. **Concatenation grammar** [Utterance Word*] [Utterance → Word*]
- (2) **Simple phrase grammar**
       [Utterance Word/Phrase*]
       [Phrase Word Word] (2-word phrase) *or* [Phrase Word*] (unlimited phrase)
- (3) **Recursive phrase grammar**
       [Utterance Word/Phrase*]
       [Phrase Word/Phrase*]
- (4) **Compounding:** [Word Word Word]
- Affixal morphology:** [Word {Word/Stem, Affix}] (either order)

(Jackendoff & Wittenberg 2011: 2, their examples 1–4)

However, I do not consider their hierarchy of grammars neither theoretical nor empirical evidence against the catastrophic scenario. Actually, the catastrophic scenario does not necessarily entail the lack of any stages at all. Clearly, numerous diachronic processes of language change, both quantitative and qualitative, occur gradually. This might also have been the case with the beginning of language variation after the period of a single human language. Yet I perceive such gradual changes as either changes within the syntax-less protolanguage or as changes within syntax-ful language, not as intermediate stages between language and protolanguage. For example, assuming that Everett (2005, 2009) is indeed right with respect to his point that Pirahã language does not make use of linguistic recursion and that it replaces recursive embedding with parataxis (see also Nevins *et al.* 2009 for a contrary view), one may argue that Pirahã might in the future develop recursive embedding by undergoing a gradual change of the type (2) → (3). But this would be a diachronic change within a single syntax-ful language, since in line with both Everett (2005, 2009) and his critics (most notably Nevins *et al.* 2009) Pirahã is a syntax-ful language. It is a language of a monolingual speech community that makes use of some very complex structures in

---

hierarchy of grammars, which the authors consider to reflect the process of first language acquisition. Below I argue that even if their hierarchy of grammars is correct, it is not a convincing argument for the gradual scenario.

³ I discussed Bickerton's arguments in more detail in Napierala (2009).

terms of morphology and tonal system, hence it is not a syntax-less pidgin or a contact language that one might classify as protolanguage. By the same token, it is possible to imagine a change like (1a) → (1b) → (1c), but this would most probably be a diachronic change within a syntax-less protolanguage, for example in a given pidgin or in the process of first language acquisition. Therefore, I conclude that the numerous stages provided by Jackendoff and Wittenberg (2011) are not to be interpreted as evidence for the gradual scenario. Even if we assume that all these stages are legitimate given that syntax-less protolanguage and syntax-ful language differ qualitatively rather quantitatively, which is even observable at a pretheoretic level, the follow change in (5) would still be saltational, no matter where the change in (5) should be located with respect to the continuum of stages (1)–(4), *e.g.* at the stage (1c) → (2).

(5) syntax-less protolanguage → syntax-ful language

What might be this theoretical link with respect to the hierarchy of grammars proposed by Jackendoff and Wittenberg (2011)? I think that the satisfactory answer to the question about the missing link is very difficult to be found regarding the hierarchy of grammars for theoretical and empirical reasons. Given the fact that recursion in linguistics does not have a precise definition, such as, for example, in computer science (*cf.* Parker 2006), the distinction between (2) and (3) may not be as conspicuous as assumed by Jackendoff and Wittenberg (2011). But given the popular view that it is linguistic recursion that makes syntax-ful language different from pre-syntactic protolanguage (Hauser *et al.* 2002 and much of the subsequent literature), the difference between the two is equivalent to (2) → (3). Yet if recursion is equated with the combinatorial operation Merge, as it is often the case in the minimalist literature, I find no reason to claim that recursion is present in (3) and absent in (2) or even in (1c) since simple phrase grammar in (2) (or even 1c?) does make use of some form of Merge. The other possible problem for the hierarchy of grammars is the fact that some words appear to be problematic in regards to their position in this hierarchy. Bartosz Wiland (2012, personal communication) pays attention to “contractions, differences between morphological, syntactic, phrasal and phonological features, or even worse, partial overlap of these features, *e.g.* forms like isn’t, aren’t, [Polish] *byśmy*, *etc.*”. For me, this is still another argument in favor of the saltational scenario, as it is unclear how to posit these on the above hierarchy of grammars, an issue that is worth exploring in future research.

As for empirical evidence, it is worth bearing in mind that Pirahã is reported to have a rich morphology, even by Everett (2005) who argues for the syntactic simplicity of this language. This means that Pirahã is a language at stage (2) combined with (4), but without (3). This makes the overall picture quite complex, which I treat as an argument against the gradual process of (5). All things considered, even if the hierarchy of grammars from Jackendoff and Wittenberg (2011) is the correct way to capture various stages of linguistic organization, and if recursion was a vital step in the origin of language (both claims I doubt), it would still not be an argument for the gradual scenario, since then one set of stages would be intermediate stages within the system of a protolanguage, the other set of changes would be intermediate stages within the system of language (*e.g.* some diachronic processes), and some other stage, *e.g.* (1b) → (1c) or (1c) → (2) or (2) → (3) would still be a saltational change in order to account for the qualitative difference between syntax and no syntax.

3. Faculty of language in the narrow sense – what is it?

3.1. Syntactocentric approaches: recursion, Merge and Label

In regards to the discussion concerning a possible scenario of language origin, it is necessary to mention the notion of the language faculty (FL), subdivided into language faculty in the broad sense (FLB) and in the narrow sense (FLN). The nomenclature comes from Hauser's *et al.* (2002) seminal paper concerning the nature of the human language faculty. According to the definition from Hauser *et al.* (2002), FLB includes all elements of FL that are neither specifically human nor specifically linguistic, which means that they are shared between human and non-human animals or between human language and non-linguistic domains, such as for example music or mathematics. FLN, in line with their definition, includes only the elements that are both specifically human and specifically linguistic, *i.e.* not occurring in any other domain apart from human language. Hauser *et al.* (2002) hypothesise that almost all elements of FL are part of FLB, and FLN is delimited to a single element, *i.e.* "(...) the core computational mechanisms of recursion as they appear in narrow syntax and the mappings to the interfaces" (Hauser *et al.* 2002: 1573). Thus, the capacity for recursion, whatever it actually means in linguistics, would be a missing link between syntax-less protolanguage and syntax-ful language.

Their paper triggered off numerous debates, the most famous being Pinker and Jackendoff (2004) where the two authors claim that FLN includes much more, suggesting that the recursion-only hypothesis of Hauser *et al.* (2002) is based on an implicit reliance on the minimalist program (MP) that is based on the idea of a very simple syntax, delimited solely to the recursive operation Merge, the simplicity of syntax being achieved at the cost of relegating unwanted syntactic complexities to semantics in order to have an elegant minimalist theory, but at the cost of ignoring much of the empirical evidence. Also, Pinker and Jackendoff (2004) show that Hauser *et al.* (2002) ignore numerous elements of FL that are specific to the human linguistic domain, such as speech production, speech perception, phonology and some elements of morphosyntax like case or agreement. Even if some of them, like speech production and human phonology, are indeed shared by some nonhuman animals, these animals are in no way linked to any possible evolutionary ancestors of humans, as the animals capable of imitating human speech are sea mammals and some birds, not primates. Thus, the feature sharing is not a matter of homology but analogy. Therefore, Pinker and Jackendoff (2004) include such features in FLN, which, I think, is the right solution.

The debate inspired numerous papers concerning the problem of whether recursion is indeed the missing link between protosyntax and full-blown syntax and whether it is indeed the sole element of FLN. I already summarized some of these debates in Napierała (2009) and below I only mention one minimalist hypothesis I have not discussed therein. In the minimalist framework, recursion is often equated with operation Merge, therefore, one might suggest that Merge is this missing link. However, some claim that is just a subpart of Merge that constitutes FLN. The solution recently proposed by Hornstein (2009) is that Merge is a composite operation, comprising Concatenate, which is part of FLB, as it is also present in animal communication, and Label, which is specifically human and specifically linguistic, hence it constitutes FLN.⁴ The operation Label captures the phenomenon of syntactic asymmetry, constituency and endocentric phrase structure whereby two elements concatenate, but only

4 Interestingly, however, Hornstein (2009) does not discuss the nature of the specifically-human character of Label and its absence in animal communication or animal cognition of any animal species.

one of them gets more prominence and assigns its label (projection) to the product of concatenation, as expressed *in abstracto* in (6).

60

$$(6) \quad \alpha + \beta \quad \rightarrow \quad \{\alpha, \beta\}$$

A more concrete representation of (6) is provided in (7) under the standard X-bar theoretic notation or in (8) in a way more compatible with the allegedly more natural Bare Phrase Structure convention.

$$(7) \quad \begin{array}{ll} \text{a. } \text{D}[\text{the}] + \text{N}[\text{park}] & \rightarrow \quad \text{DP}[\text{D}[\text{the}] \text{N}[\text{park}]] \\ \text{b. } \text{P}[\text{in}] + \text{DP}'_{\text{D}}[\text{the}]_{\text{N}}[\text{park}] & \rightarrow \quad \text{PP}[\text{in}[\text{DP}'_{\text{D}}[\text{the}]_{\text{N}}[\text{park}]]] \end{array}$$

$$(8) \quad \begin{array}{ll} \text{a. } \text{Merge } \{\text{the, park}\} & \rightarrow \quad \{\text{the } \{\text{the, park}\}\} \\ \text{b. } \text{Merge } \{\text{in, } \{\text{the } \{\text{the, park}\}\}\} & \rightarrow \quad \{\text{in } \{\text{in, } \{\text{the } \{\text{the, park}\}\}\}\} \end{array}$$

In his work Hornstein (2009) suggests that it must have been the origin of Label that broke the original symmetry of the protosyntax and allowed for the hierarchical endocentric phrase structure that make use of recursive embedding. Interesting though it may appear, I do not find this hypothesis convincing. Leaving aside the technical syntactic discussion on whether Label is indeed needed for human syntax or not (Collins 2002), or whether Label is a syntactic or a semantic issue, I think that the Merge addition of Label to the Concatenate-based protosyntax is not enough to explain the catastrophic emergence of language.

This is because FLN appears to contain more elements than just recursion, no matter whether recursion is defined in terms of the embedding of elements/phrases within the elements/phrases of the same type, or in terms of a hierarchical phrase structure grammar, or in any other way. Actually, recursion itself is not implausibly even unnecessary for human language as such (*cf.* Parker 2006), the problem I discussed more extensively in Napierała (2009) and briefly acknowledge below. The problem is not easy to solve at present, since solving the problem would necessitate examining all animal species in terms of their potential for recursion, which is an impossible task, as the problem whether a given animal species makes use of recursion or of some alternative algorithm is by no means an easy task, as shown for example in the debate on whether Gentner's *et al.* (2006) starlings did master some rules for phrase structure grammar or whether they learnt the artificial songs in an alternative way. Interestingly, this is not only a methodological and empirical problem for animal communication research but even for linguistic research on humans, as evidenced by Fitch and Hauser's (2004) experiment that allegedly showed that humans were capable of parsing both recursive phrase structure grammar and non-recursive finite state grammar, while cotton-top tamarins were only capable of the latter. As Kochanski (2004) concludes, the effect attributed to the parsing phrase structure grammar constructions, not only by tamarins but even by humans, "could also be made by any other algorithms" (Kochanski 2004).

A different point of argumentation is the problem whether full-blown syntax-ful languages can make use of alternative strategies to recursion, such as parataxis.⁵ The ongoing discussion of the Pirahã language described by Everett (2005, 2007, 2009) may still shed more light on the issue. For the time being

5 Etymologically, however, one might contrast syntax and parataxis. The difference might be deeper than just etymological, as the two terms might be located at two opposite extremities of a symmetry/antisymmetry dimension, the issue I discuss in Napierała, forthcoming.

the phenomenon of Pirahã is either interpreted as a counterargument to Hauser *et al.* (2002) recursion-only hypothesis (e.g. Parker 2006) or as evidence based on methodological errors, as maintained in Nevins *et al.* (2009). It is beyond my capabilities to try to evaluate the pertinent conclusion of the debate, so I leave it to those more competent than me. However, no matter whether recursion finally turns out to be a *sine qua non* condition for human syntax, or whether languages can either make use of recursion or an alternative means, such as parataxis (not only in the case of Pirahã but also in the case of other possibly recursion-less languages, the most famous being perhaps Riau Indonesian described by Gil (2009)), I still assume that FLN must contain more elements.

3.2. Semantics and lexicon

There are many of them. One might be what Hurford (2004) calls semantically compositional syntax.⁶ It means that syntactic alterations are correlated with particular semantic alterations. Except for the presence of this feature in honeybee dance, this feature will be classified as FLN given the above criterion that it is biological homology that relegates FL elements to FLB, not biological analogy, especially such a highly specific analogy as honeybees' semantically compositional syntax. To illustrate how specific this analogy is, it is worth quoting Hurford (2004) in full:

Perplexingly, the best example of semantically compositional communication outside humans has been found in a species only very distantly related to us, honeybees. Honeybees communicate the location of food by a two-part signal; one part conveys the distance of the food from the hive, and the other conveys the direction. Composing distance and direction yields location. This system differs in many ways from human languages. Most obviously, it is extremely limited; it is also innate, and iconic, rather than symbolic, as the individual parts of the signal are iconically related to their meanings (faster waggle means nearer food, angle of dance to the vertical means angle of flight to the sun). (Hurford 2004: 556)

Of course, the issue of semantically compositional syntax being part of FLN cannot be definitely established, as it is by far easier to prove that something exists rather than to prove that something does not exist. Although one might follow Hurford's further argumentation that the semanticity of complex birdsongs or of some primates' songs are expressed holistically and there is no evidence for the overlap between the syntactic (or, perhaps more precisely, protosyntactic) organization and semantic organization, yet it appears to be a hardly possible task to examine all species of birds, primates, dolphins, *etc.* with respect to semantic compositionality. As it is often the case, some future research might prove some correlation between protosyntax and semantics therein. But even if this is finally proven, it is quite likely that semantic compositionality in humans and some animals might appear to be not only quantitatively but even qualitatively different, just the way it is with still another property of FLN in line with Hurford (2004), *i.e.* learned symbolic lexicon.

As for arbitrary lexicon, Hurford (2004) classifies it as a uniquely human feature, even though he admits that the differences between humans and animals are quantitative, not qualitative. Even though Hurford (2004) stresses the fact that animal symbolic communication is often inborn (as is the case with the previously discussed honeybee dance), yet he acknowledges that some human symbols are also inborn, while some animal symbols are also clearly arbitrary. The well-known examples of Great Apes

---

⁶ This section is basically based on Hurford (2004) and my reflections concerning his arguments.

trained in American Sign Language clearly demonstrate that these primates are capable of using arbitrary learned symbols. Many other animals, *e.g.* dogs, cats and horses, can also properly react to the verbal instructions used by humans. Therefore, I only acknowledge the problem concerning the lexicon without discussing the issue in more detail, since the differences between humans and other animals (including primates) are not qualitative, which makes the gradual scenario more likely here. Yet the gradual scenario of the development of human lexicon is perfectly compatible with the saltational emergence of human language as such, since by the gradual process only the protolanguage originates in a process equivalent to pidgin formation or first language acquisition.

3.3. Phonetics and phonology

Interestingly, I daresay that human phonetics in general should be classified as part of FLN. The idea is not novel, as the uniqueness of phonology in terms of FLN considerations was discussed in Pinker and Jackendoff (2004), relying both on the well-known facts concerning the qualitative differences between humans and Great Apes with respect to phonetics as well as on the literature review, especially on Mark Liberman's hypothesis that "Speech is special." However, when Pinker and Jackendoff (2004) discuss phonetics, they use the name phonology, which is somewhat imprecise in this context. As Bartosz Wiland (2012, personal communication) rightly noticed, many aspects of phonology are possible without phonetics, as it is the case with sign language which has phonology but not phonetics. Therefore, what I treat as FLN is phonetics, not phonology. As for phonology, I classify it as FLB, since many animals properly react to human phonemes. Below I argue for the catastrophic emergence of phonetics, not phonology, even though human phonology interfaced with human syntax is certainly intertwined with human phonetics. This is a relevant point, since all syntax-ful languages of speech communities capable of speaking are vocal languages. Discussing the issue at length is beyond the scope of this paper, however.

Interestingly, the evidence I provide below is mostly based on the interdisciplinary research summarized in Fitch (2000), which is somewhat surprising given the fact that two years later William Tecumseh Fitch argued in favor of the abovementioned recursion-only hypothesis in Hauser *et al.* (2002).⁷ As for his arguments from Fitch (2000: 258), he claims that "(...) most aspects of speech acoustics, physiology and neural control are shared with animals, and thus open to empirical investigation," though except for the construction of the vocal tract and the ability to imitate speech. These two appear to be uniquely human among primates.

As for the uniqueness of the construction of the human vocal tract, Fitch (2000) pays particular attention to the lowered larynx. This makes the phonetics used by human languages possible. Other primates, including Great Apes, are incapable of producing most human sounds from human phonetic inventory. Therefore, the ape language projects are based on sign language. Even though the trained apes certainly have the motivation to learn human language, they cannot master human phonetics due to the difference in vocal tract. Ape vocalizations make use of vowels, whereas human phonetics makes use of consonants and vowels, languages varying from more to less consonantal cross-linguistically. As the results from the researches summarized in Fitch (2000), there is currently no evidence for the gradual evolution of larynx. This feature is not attested at any pre-*Homo sapiens* stage. Although Fitch (2000)

⁷ Fitch (2000: 258) claims that "(...) the evolution of speech can be studied independently of the evolution of language." In the current paper I clearly disagree with Fitch (2000) with regard to this separationist approach. Actually, I do not see any rationale for treating the origin of language and speech as independent on both empirical and occamist considerations.

admits that lowering the larynx is possible, as it is the case in human ontogenesis, the current evidence appears to support some catastrophic process resulting in the emergence of the human vocal tract as such. Apart from the lowered larynx, Fitch (2000) discusses a number of features of the human vocal tract that are unique or almost unique among primates. First, Fitch (2000) mentions the lack of laryngeal air sacks in the human vocal tract, which is dissimilar to all Great Apes and most primates. Although he states that the relevance of laryngeal air sacks has not been conclusively established, the lack thereof is certainly worth mentioning. Second, he mentions the quantitative difference between humans and other mammals in the use of formants, since “(...) humans make unusually heavy use of formants: they are the single most important parameter in human speech” (Fitch 2000: 260). However, as a quantitative change, this is of less importance for FLN considerations. Third, Fitch (2000) discusses the hierarchical (but probably non-recursive) structure of human phonology marked by “(...) hierarchical organization of speech segments (consonants and vowels) into higher-order structures (syllables, words, sentences)” (Fitch 2000: 261). Even though this pertains to phonology which I consider part of FLB, this is also linked with articulatory phonetics: Great Apes are incapable of producing such hierarchical structures, no matter what kind of rewards are offered to the learning apes. This is the result of the foregoing problem of the difference in the vocal tract morphology responsible for the qualitative difference between human speech and ape calls. This is also a good argument for the catastrophic emergence of human phonetics. In regards to the ability to imitate speech, Fitch (2000) provides ample evidence for its qualitative uniqueness among primates, which I find worth quoting in full:

(...) there is one clear and undisputed difference between human vocal control and that of other primates. We are consummate vocal imitators, easily learning to produce whatever speech sounds we grow up with, together with musical sounds like singing and whistling. In sharp contrast, no nonhuman primates can learn to produce numerous sounds outside their ordinary species-specific repertoire. Attempts to change the vocal repertoires of monkeys by cross-fostering them with other species have been disappointing. Although evidence for vocal matching in primates exists, and primates can be trained, with difficulty, to modify their calls, the amount of acoustic variability observed is trivial compared with that necessary for human speech or song. Even chimps raised in human families, with extensive training and abundant rewards, fail to produce more than a few spoken words. By contrast, many studies have demonstrated that apes have the capacity to learn new gestures, pair them dependably with meanings and use them communicatively. Despite these good communicative abilities, and a capacity for perceptual learning of new sound–meaning pairings, the ability of nonhuman primates to produce learned sounds is limited or nonexistent.

This fact is made more curious by the abundant documentation of vocal imitation in nonprimate species. (Fitch 2000: 261)⁸

However, the nonprimate species with the ability to vocal imitation (seals and cetaceans mentioned by Fitch (2000)) and so-called talking birds like parrots, mynas, and to a certain extent also starlings and ravens capable of imitating human speech with human-specific phonetics and phonology are not assumed to be in any evolutionary ancestral relation to humans, hence their interesting imitative behavior does not pose a challenge to my FLN hypothesis and the catastrophic scenario.

---

⁸ An inquisitive reader is invited to get acquainted with this passage in the original source, as his claims are supported with numerous links to bibliography I omit in this paper.

4. Summary of the results: general picture of FL

64 As illustrated above, human language appears to be a complex phenomenon, contrary to the central idea of the Minimalist Program. It appears to have some uniquely human features (FLN), which have analogy in animals not considered to be possible candidates for human ancestors, but do not have any analogies in Great Apes, the closest candidates for an alternative evolutionary scenario. These features include at least human syntax and human phonetics. Apart from that, there are numerous aspects of language (FLB) that are shared between humans and other primates, but with quantitative rather than qualitative differences, like arbitrary and learnt lexicon. Elements of syntax, semantics, phonetics-based phonology are all parts of FL, with complex interactions among them all. The complex interactions, with partial overlaps among several modules and partial mismatches among them resemble the general model of FL somewhat similar to Jackendoff's (2011) Parallel Architecture Model in my opinion. Given the validity of Bickerton's (1998) argumentation concerning the lack of evolutionary time for the gradual emergence of such a complex phenomenon as human language, archeological and theoretical evidence against the evolutionary scenario, as well as the arguments against the gradual scenario of the emergence of speech, I deem the saltational scenario more probable.

5. Conclusion

The current paper has analyzed the controversial issue of the emergence of human language that was once subject to scientific censorship in modern times with respect to selected arguments for the gradual and catastrophic scenario from the theoretical and empirical point of view. It has shown that Jackendoff and Wittenberg's (2011) idea of the gradual scenario, even if assumed to be the right one despite the theoretical problems their hierarchy of grammar poses, does not contradict the possibility of the catastrophic scenario. On the basis of Bickerton's (1998) arguments that it is even hard to imagine the concept of semi-syntax and the ample evidence against its gradual evolution based on the empirically attested processes of the formation of syntax from protosyntax, I assume that syntax emerged catastrophically. On the basis of the clear evidence that speech imitative skills and the ability to produce human speech are uniquely human among primates and given the lack of any archeological evidence for the gradual evolution of speech, I conclude that the origin of human syntax must have been accompanied by a catastrophic emergence of phonetics. Not implausibly some other aspects of language might also have been connected with the two catastrophic changes, like semantically compositional syntax. However, given the almost impossible task of conducting comparative interdisciplinary research on human language and its possible counterparts in all animal species, a plethora of questions will remain open for future research.

References

- Bickerton, Derek (1998) "Language Evolution and the Minimalist Program." [In:] James R. Hurford, Michael Studdert-Kennedy, Chris Knight (eds.) *Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases*. Cambridge: Cambridge University Press; 341–358.
- Collins, Chris (2002) "Eliminating Labels." [In:] Samuel D. Epstein, T. Daniel Seely (eds.) *Derivation and Explanation in the Minimalist Program*. Oxford: Blackwell; 42–64.

- Everett, Daniel (2005) "Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã." [In:] *Current Anthropology* 46 (4); 621–646.
- Everett, Daniel (2009) "Pirahã Culture and Grammar: A Response to Some Criticisms." [In:] *Language* 85; 405–442.
- Fitch, William Tecumseh (2000) "The Evolution of Speech: A Comparative Review." [In:] *Trends in Cognitive Sciences* 4 (7); 258–267.
- Fitch, William Tecumseh, Marc Hauser (2004) "Computational Constraints in a Nonhuman Primate." [In:] *Science* 303; 337–380.
- Fitch, William Tecumseh, Marc Hauser, Noam A. Chomsky (2005) "The Evolution of the Faculty of Language: Clarifications and Implications." [In:] *Science* 303; 337–380.
- Fortuny, Jordi, Angel J. Gallego (eds.) (2009) *Catalan Journal of Linguistics*. Barcelona: Grup de Gramàtica Teòrica de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- Gentner, Timothy, Kimberly Fenn, Daniel Margoliash, Howard Nusbaum (2006) "Recursive Syntactic Pattern Learning by Songbirds." [In:] *Nature* 440; 1204–1207.
- Hauser, Marc, Noam A. Chomsky, William Tecumseh Fitch (2002) "The Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve?" [In:] *Science* 298 (5598); 1569–1579.
- Hornstein, Norbert (2009) *A Theory of Syntax: Minimal Operations and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornstein, Norbert, Paul Pietroski (2009) "Basic Operations." [In:] Jordi Fortuny, Ángel J. Gallego (eds.) *Catalan Journal of Linguistics*. Barcelona: Grup de Gramàtica Teòrica de la Universitat Autònoma de Barcelona; 113–139.
- Hurford, James R. (2004) "Human Uniqueness, Learned Symbols and Recursive Thought." [In:] *European Review* 12 (4); 551–565.
- Hurford, James R., Michael Studdert-Kennedy, Chris Knight (eds.) (1998) *Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kochanski, Greg (2004) "Comment of Fitch and Hauser's *Computational Constraints in a Nonhuman Primate*." [In:] *Science* 5656; 318–320.
- Napierała, Szymon (2009) *The Controversies about the Role of Recursion in Narrow Syntax and Language Evolution*. Unpublished M.A. dissertation. Poznań: Adam Mickiewicz University.
- Nevins, Andrew, David Pesetsky, Cilene Rodrigues (2009) "Pirahã Exceptionality: A Reassessment." [In:] *Language* 85; 355–404.
- Parker, Anna (2006) "Evolving the Narrow Language Faculty: Was Recursion a Pivotal Step?" [In:] *Proceedings of the 6th International Conference on the Evolution of Language*; 239–246.
- Pinker, Steven, Ray Jackendoff (2004) "The Faculty of Language: What's Special about It?" [In:] *Cognition* 95; 201–236.

Online sources

- Everett, Daniel (2007) "Cultural Constraints on Grammar in Pirahã: A Reply to Nevins, Pesetsky and Rodrigues." Available at: <http://ling.auf.net/lingBuzz/000427>
- Gil, David (2009) "What is Riau Indonesian?" Available at: <http://sastra.um.ac.id/wp-content/uploads/2010/01/PU-David-Gil-Riau-Indonesian-...pdf>
- Jackendoff, Ray (2011) "What Is the Human Language Faculty? Two Views." [In:] *Language* 87 (3); 586–624. Available at: <http://ase.tufts.edu/cogstud/incbios/RayJackendoff/humanlanguage.pdf>
- Jackendoff, Ray, Eva Wittenberg (2011) "Even Simpler Syntax: A Hierarchy of Grammatical Complexity." Available at: <http://ase.tufts.edu/cogstud/incbios/RayJackendoff/simplersyntax>

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

SERENA NICCHIARELLI
Roma Tre University, Italy

Formulaic Language: A Living Linguistic Fossil for a Holistic Protolanguage

Abstract

Humans today have the ability to use language. The common ancestor of chimpanzees and humans probably did not. During recent decades evolutionary linguists have attempted to explain how the gap between a non-linguistic ancestor and our linguistic species was bridged. In this direction, it has become common to invoke the notion of a *protolanguage* as a stable intermediary stage in the evolution of language. A key dispute among the currently-available hypotheses of protolanguage is represented by the distinction between holistic and synthetic accounts: did human protolanguage consist of holistic utterances – later segmented into single words – or did it start with simple units that were added together into more complex structures? The synthetic account is generally recognized as “the standard model,” thus assuming that the earliest forms of a presumed protolanguage were compositional, that is built up from single words, where one word corresponds to one concept. However, recent years have seen the consolidation of the alternative idea: each element of a protolanguage would have been linguistically unanalyzable and referred to a whole situation. This paper presents the case of *formulaic language* as evidence – a living linguistic fossil – which corroborates arguments in support of a holistic protolanguage account.

Keywords: language origins, holistic protolanguage, formulaicity.

Holistic vs. Synthetic: an ongoing debate

With Arbib (2005) let us define a *protolanguage* as a system of utterances which we may recognize as a precursor to human language, but which is not itself a human language in the modern sense.

Until relatively recently, the dominant theory of the evolution of complex language from protolanguage being the “synthetic” approach, which is most clearly articulated in the work of Derek

Bickerton (1990, 1996, 1998, 2000, 2003) and Ray Jackendoff (1999, 2002). This account posits that modern language evolved from an earlier stage involving only single words, or simple concatenations of words, without any additional phrasal or grammatical structure. By such models, it is hypothesized a stage with a vocabulary, which is formed on the basis of pre-existing cognitive concepts (*i.e.* the prototypes of nouns and verbs), and a simple protolanguage, which allows these proto-words to be combined, but which does not constitute an actual grammar (Tallerman 2005, 2006, 2007).

In theories of this nature, words come first, and syntax emerges later, creating structure which utilizes these words; thus, in Bickerton's (1996: 51) view "syntax could not have come into existence until there was a sizeable vocabulary whose units could be organized into complex structures."

Protolanguage, in the synthetic account, exhibits the following properties:

- the order of elements is relatively random;
- no hierarchical syntactic structure constrains surface order;
- different word orders have no link to information structure (Tallerman & Gibson 2012: 482).

Although it is unquestionable that we did not inherit fossilized language output from our hominin ancestors, nevertheless we have the possibility to refer to *living fossils*, namely "types of communication used by modern humans that are close to, but do not share all the features of, fully-modern language" (Kirby 2009: 674). In this perspective, Bickerton (1995, 2009, 2010) proposes three subtypes of this living linguistic fossils:

- pidgins;
- the language of children under the age of two;
- the output of language-trained apes.

What he notes is that all these basic systems of communication, just as protolanguage, are characterized by simple words which can be combined into longer strings, with a minimal structure, a limited inflectional morphology and reduced stylistic or socio-linguistic variability (Dessalles 2000, 2006).

A very different perspective characterizes other recent works, mainly by Alison Wray (1998, 2000, 2008a, 2008b, 2010 (ed.)) and Michael Arbib (2002, 2003, 2005), proposing that words emerge from longer, completely arbitrary strings of sounds – holophrastic utterances – via a process of fractionation (Arbib 2003, 2005). In this "holistic" approach, protolanguage consists of a "small inventory" of holistic utterances, each representing "a complete communicative act" (Arbib *et al.* 2008: 154), exclusively associated with one proposition in which the meaning is taken from the whole and not from the sum of its parts, and in which there are no component units that could be recombined to create a new message. In fact, the parts are not considerable as words at all but just components of the utterance, similarly as the items *by*, *and* and *large* are not in any useful sense separate words in the expression *by and large* (Wray 1998, 2009). It is very significant to emphasize this point, because it is a demonstration that having no grammar implies having no component words and no novelty that can be spontaneously understood and shared by others. In a grammarless system, the only way to accomplish an efficient communication is to establish that a specific sequence of words is related to a certain meaning, and no other meanings should be taken into account for that particular sequence. Thus, if we are reasoning about a language without grammar, we should not start with words, but with the holistic utterances with an agreed meaning.

In contrast to the synthetic model, the holistic account "posit that the initial pairing between form and meaning mapped entire propositions to complex but undecomposable forms" (Fitch 2005: 218).

Complex form preceded words in the modern sense (Arbib 2003) and each utterance would be phonetically arbitrary, without any relation in sound to even those utterances with a similar meaning.

The utterance that we might translate as *give her the food* could be, say, /mèbita/ and that for *give me the food* /ikatubè/. Each utterance would be kept separate from others by contrasts that we might term ‘phonemic’, so, for example, /mabu/ might carry the meaning *keep away* while /madu/ meant *take the stick*. Protolanguage would, then, be a phonetically sophisticated set of formulaic utterances, with agreed function-specific meanings, that were a direct development from the earlier noises and gestures, and which had, like them, no internal structure. (Wray 1998: 51)

A language with no grammar may have no need of words, but it does need utterances and these, therefore, must have come first. Individual holistic signals, lacking in internal morphological structure, conveyed entire complex propositions, rather than semantic atoms; they are intended to have an effect upon the world of the speaker, by manipulation of other individuals through commands and threats, greetings and requests (Wray 1998: 52). Since a complete utterance, with an agreed meaning, is processed as if it were a single irreducible item, a relevant effect of the holistic strategy is that certain ways of expressing an idea become fixed as the preferred ones in the speech community.

Despite being non-intuitive, there is increasing evidence that such models should be taken seriously (Wray 2000), e.g. children’s one-word utterances operate as whole propositions (consider for example the infant’s “up:” it means “please pick me up,” and is certainly different from common adult’s meaning of the proposition “up”), or adult language: it is full of holophrasis (Jackendoff 1999; Wray 2000), and contains many phrases with the un-decomposable form/meaning pairings (consider “abracadabra” for the revealing of a magic trick, or “kick the bucket” as “to die”) (Fitch 2005).

Formulaic language: living clue for holistic protolanguage

As seen above, Wray argues that the holistic processing strategy may predate the emergence of single referential words and the analytic grammar that combines them. In this perspective, first communications of our ancestors were completely holistic, and this fact limited them to using only a fixed set of routine manipulative utterances. Turning first to living fossils, Wray’s work draws attention to a common characteristic of language, namely the existence of formulaic utterances: although they may seem to be composed of individual words in the conventional way, these constructions cannot be changed internally, but operate as a whole, inseparable chunk.

Formulaic language plays a central role in our linguistic behaviour today. Much of what we say is prefabricated in multiword units for a swift retrieval, without any necessity to activate grammar rules (e.g. Wray 1998, 1999, 2000; Wray & Perkins 2000). In order to define formulaic sequences, Wray (2000) describes a range of types of pre-stored word string, including ones which:

- are undoubtedly holistic in nature, because they can not be generated by grammar, e.g. *by and large; to go the whole hog;*
- are grammatically sound but semantically holistic, e.g. *to pull someone’s leg; the oldest profession;*
- appear both grammatically and semantically ordinary but have transformational restrictions, e.g. *I didn’t sleep a wink, *I slept a wink; He was fed up, *The encounter had fed him up* (Wray & Perkins 2000);

- consist of a specific form of words with an agreed social function, e.g. *happy birthday; I now pronounce you man and wife;*
- are indistinguishable from novel utterances, except that, within a certain speech community or individual's idiolect, they are preferred over other equally possible formulations, e.g. *put the kettle on, will you?* vs. *please would you make me a hot drink?*

Even though some of these constructions could be analyzed, they are stored, retrieved and used as “prefabricated strings” referring to a whole situation, or aiming at a specific effect; they are processed quickly, and perceived as if they are single items rather than multi-part units. We use a notable number of these holistic utterances in everyday conversation, and the idea is that they speed up retrieval, production and processing time precisely because they do not require analysis. For this reason, although formulaic sequences are infrequently the only way of expressing a particular idea, they are certainly very often the preferred way. Thus, even if *Do not step on the lawn* and *Please perform an act of kindness for me* are comprehensible, we are much more likely to encounter *Keep off the grass* and *Would you do me a favour?*

However, the function related to formulae seems to be more relevant than form; e.g. consider that the meaning of *Can I help you?* is something more than a simple *Am I able to give an assistance to you?* So, it is possible to recognize three primary socio-functional classes, which indicate the way of using formulae in our language today:

- the incisive manipulation of others;
- group membership;
- fluency and holding the turn.

It seems that if utterances with certain kinds of social functions, such as requesting, ordering and negotiating, have a tendency to take on a preferred form. What they share is that they are used to elicit a particular response in the hearer; in fact we use them to get others to change our world for us, whether physically (*pass me the salt; present arms!*), mentally (*tell me what happened; could you repeat that?*) or emotionally (*say you love me; leave me alone*). As such, it seems plausible that the advantage in their being formulaic is that it makes them easier for the hearer to recognize and decode, something that is clearly entirely in the speaker's interest in this kind of directive utterance. Thus, such formulae seem to survive exactly because they are unanalyzed, even sometimes unanalyzable in term of the speaker's grammar (Tallerman 2007: 15; Kirby 2009).

Therefore, a striking proportion of formulaic expressions are used to manipulate others into physical, emotional, and perceptual reactions. The manipulative functions of our formulaic language correspond closely with those observed in the communicative behaviour of chimpanzees in the wild. As seen above, in holistic protolanguage, each unit would have been a longer, indivisible and arbitrary string of sounds which constituted a whole proposition. Just as a non-human primate call might mean “I want to play with you,” or “Beware, there's a predator!”, so a protolinguistic string would correspond in full to a warning, a greeting, or a request. Chimpanzees use their noise and gesture system to bring out changes in their world, maintaining social structure and express the place of the individual within it. It seems that the functions of holistic utterances in chimp communication represent a subset of those in human language. In both species, in fact, they are used for social interaction, where their purpose is the manipulation of the hearer, either to act in the interest of, or to recognize the identity and status of, the speaker (Wray 2000; Knight *et al.* (eds.) 2000).

On the basis of this parallel, it is possible to argue that the holistic strategy for expressing manipulative messages in phonetic form may be considerably more ancient than the analytic strategy.

The holistic cries and gestures of our pre-human ancestors were transformed, over a long period of time, into a phonetically expressed set of holistic message strings, each with a manipulative function such as greeting, warning, commanding, threatening, requesting, appeasing. The holistic delivery of such messages is something that we still prefer, though, clearly, our holistic forms today are not direct descendants of those original ones. What we have inherited is not the forms themselves, but the *strategy* of using holistic linguistic material to achieve these key interactive functions. We resolve modern problems of interaction (including that of getting the hearer to react in a desired way) in part by using an ancient holistic processing strategy, applied to our modern linguistic formulation. (Wray 2010: 115)

Even if there is the reasonable possibility that there is nothing in common between the holistic language we use today and the holistic communication used by primates, but the fact to be both holistic, when we compare the functions of formulaic sequences today with those for which holistic noise-gesture utterances appear to be used in primates, we find a strikingly close correspondence (Reiss 1989).

On the base of this *cross-species* correlation, it does not indeed seem unreasonable to suppose that in protolanguage too, everyday social interactions were achieved by means of holistic utterances.

If the holistic system is not taken into account when examining linguistic performance, its effectiveness in transmitting semantically complex messages at relatively restricted processing cost may be erroneously interpreted as a clue of a greater analytic competence in the language than actually exists (McMahon & McMahon 2013). This is clarified when we consider the case of our ancestors: despite the absence of grammar, their interaction was both complex and subtle.

This section demonstrates that modern formulaic language plays significant roles that pivot on social interaction. It is reasonable to ask why should we need them, now that we rely upon a grammar-based analytic system. The most convincing answer is that “so that we do not have to go through the labour of generating an utterance all the way out from ‘S’ every time we want to say something” (Becker 1975: 17). Thus, during our usual communications, we seem to have the recourse to holistic processing, not because using an analytic system is impossible, but because it is an expensive strategy (Wray 1998: 63).

Conclusions

The aim of this paper was to take a position into the ongoing debate about whether the words in the first language spoken by humans expressed single concepts or complex holophrases.

We argued that the holistic processing strategy, used for achieving manipulative interaction, has to be considered as predating the emergence of single referential words and the analytic grammar that combines them. Early interactions of our ancestors were completely holistic, *i.e.* they are restricted to use only a fixed set of routine manipulative utterances. In this perspective, we analyzed the case of a formulaic language as a living linguistic fossil in support of the holistic strategy. In fact, formulaic expressions are geared to reducing the speaker’s processing effort and to facilitate the hearer’s processing and reaction. Thus, the hearer recognizes the string and decodes it holistically; in this way its length and internal structure are no hindrance to swift processing, and that increases the likelihood of successful comprehension.

References

- Arbib, Michael A. (2002) *The Mirror System, Imitation and the Evolution of Language*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Arbib, Michael A. (2003) *The Handbook of Brain Theory and Neural Networks*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Arbib, Michael A. (2005) "From Monkey-Like Action Recognition to Human Language: An Evolutionary Framework for Neurolinguistics." [In:] *Behavioral and Brain Sciences* 28 (2); 105–167.
- Arbib, Michael A., Katja Liebal, Simone Pika (2008) "Primate Vocalization, Gesture and the Evolution of Human Language." [In:] *Current Anthropology* 49 (6); 1053–1076.
- Becker, Joseph (1975) *The Phrasal Lexicon*. Cambridge, MA: Beranek & Newman.
- Bickerton, Derek (1990) *Language and Species*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bickerton, Derek (1995) *Language and Human Behavior*. London: UCL Press.
- Bickerton, Derek (1996) *Language and Human Behavior*. London: UCL Press.
- Bickerton, Derek (1998) "Catastrophic Evolution: The Case for a Single Step from Protolanguage to Full Human Language." [In:] James R. Hurford, Michael Studdert-Kennedy, Chris Knight (eds.) *Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases*. Cambridge: Cambridge University Press; 341–358.
- Bickerton, Derek (2000) "How Protolanguage Became Language." [In:] Chris Knight, Michael Studdert-Kennedy, James R. Hurford (eds.) *The Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Cambridge: Cambridge University Press; 264–284.
- Bickerton, Derek (2003) "Symbol and Structure: A Comprehensive Framework for Language Evolution." [In:] Morten H. Christiansen, Simon Kirby (eds.) *Language Evolution*. Oxford: Oxford University Press; 77–93.
- Bickerton, Derek (2009) *Adam's Tongue: How Humans Made Language, How Language Made Humans*. Farrar: Straus and Giroux.
- Bickerton, Derek (2010) "Foraging versus Social Intelligence in the Evolution of Protolanguage." [In:] Alison Wray (ed.) *The Transition to Language. Studies in the Evolution of Language*. Oxford: Oxford University Press; 207–225.
- Calvin, William, Derek Bickerton (2000) *Reconciling Darwin and Chomsky with the Human Brain*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Dessalles, Jean-Louis (2000) *Aux origines du langage*. Paris: Hermès Science Publications.
- Dessalles, Jean-Louis (2006) "Du protolangage au langage: modèle d'une transition." [In:] *Marges linguistiques* 11; 142–152.
- Fitch, William Tecumseh (2005) "The Evolution of Language: A Comparative Review." [In:] *Biology and Philosophy* 20; 193–230.
- Fitch, William Tecumseh (2010) *The Evolution of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackendoff, Ray (1999) "Possible Stages in the Evolution of the Language Capacity." [In:] *Trends in Cognitive Sciences* 3 (7); 272–279.
- Jackendoff, Ray (2002) *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Kirby, Simon (2009) "The Evolution of Language." [In:] Robin Dunbar, Louise Barrett (eds.) *The Oxford Handbook of Evolutionary Psychology*. Oxford: Oxford University Press; 669–681.
- Knight, Chris, Michael Studdert-Kennedy, James R. Hurford (eds.) (2000) *The Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McMahon, April, Robert McMahon (2013) *Evolutionary Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Reiss, Nira (1989) "Speech Act Taxonomy, Chimpanzee Communication, and the Evolutionary Basis of Language." [In:] Jan Wind, Edward G. Pulleyblank, Éric de Grolier, Bernard H. Bichakjian (eds.) *Studies in Language Origins*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins; 283–304.
- Smith, Kenny (2006) "The Protolanguage Debate: Bridging the Gap?" [In:] *Evolution of Language. Proceeding of the 6th International Conference (Evolang6)*. World Scientific Publishing; 315–322.
- Tallerman, Maggie (2005) *Language Origins. Perspectives on Evolution*. New York: Oxford University Press.
- Tallerman, Maggie (2006) "A Holistic Protolanguage Cannot Be Stored, Cannot Be Retrieved." [In:] *Evolution of Language. Proceeding of the 6th International Conference (Evolang6)*. World Scientific Publishing; 447–449.
- Tallerman, Maggie (2007) "Did Our Ancestors Speak a Holistic Protolanguage?" [In:] *Lingua* 117 (3); 579–604.
- Tallerman, Maggie, Kathleen Gibson (2012) *The Oxford Handbook of Language Evolution*. New York: Oxford University Press.
- Wray, Alison (1998) "Protolanguage as a Holistic System for Social Interactions." [In:] *Language & Communication* 18; 47–67.
- Wray, Alison (1999) "Formulaic Language in Learners and Native Speakers." [In:] *Language Teaching* 32 (4); 213–231.
- Wray, Alison (2000) "Holistic Utterances in Protolanguage: The Link from Primates to Humans." [In:] Chris Knight, Michael Studdert-Kennedy, James R. Hurford (eds.) *The Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Cambridge: Cambridge University Press; 285–302.
- Wray, Alison (2010) "Dual Processing in Protolanguage: Performance without Competence." [In:] Alison Wray (ed.) *The Transition to Language. Studies in the Evolution of Language*. Oxford: Oxford University Press; 113–137.
- Wray, Alison (2008a) "Genes and the Conceptualization of Language Knowledge." [In:] *Genomics, Society and Policy* 4 (1); 58–73.
- Wray, Alison (2008b) "The Puzzle of Language Learning: From Child's Play to 'Linguaphobia.'" [In:] *Language Teach* 41 (2); 253–271.
- Wray, Alison (2009) "Future Directions in Formulaic Language Research." [In:] *Journal of Foreign Languages* 32 (6); 2–17.
- Wray, Alison (ed.) (2010) *The Transition to Language. Studies in the Evolution of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Wray, Alison, Michael R. Perkins (2000) "The Functions of Formulaic Language: An Integrated Model." [In:] *Language & Communication* 20 (1); 1–28.

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

CARMEN FLORINA SAVU
University of Bucharest, Romania

More on the Rhotic Tap and the Implications of Its Structure

Abstract

The topic of this paper is the rhotic segment with one constricted interval, the tap. This sound is typically considered to be, from the phonetic point of view, a simple small constricted interval because this is how it appears on a spectrogram when it is in intervocalic context. More recent studies (Stolarski 2011; Savu 2011, 2012) consider and argue that the tap is actually comprised of two vowel-like elements flanking this small constriction. After presenting the argument leading to this conclusion and briefly discussing the quality of the tap's vocoids as shown by phonetic experiments, I approach the implications of this sound having the aforementioned structure. Specifically, I address the consequences for the status of syllabic /r/ in Macedonian and the different perception of /C(i)rC/ sequences by speakers of Romanian and Slavic languages with syllabic /r/. In addition to this, I show how this structure of the tap suggests a possible phonetic account for vowel-rhotic metathesis between consonants as the migration of the constriction on a vocalic continuum provided by the tap and the full vowel.

Keywords: rhotics, tap, vocalic elements, constriction, syllabic consonant, acoustic phonetics.

1. Introduction

The tap, represented in IPA by the symbol [r], is the rhotic sound involving “a fast, ballistic tongue-raising gesture and a short apicoalveolar contact” (Recasens & Espinosa 2007: 1). At first sight, it would appear that, on a spectrogram, this is translated as a brief constricted interval. In some studies (Stolarski 2011 and references cited therein) it is maintained that the tap actually contains two vocalic elements, one on each side of the constriction. Savu (2011, 2012) concurs with this claim and explains why this should be so. Section 2 of this paper is dedicated to the discussion of this argument, showing how different phonetic

contexts can hide one or both of these vocalic elements. In section 2 I also briefly elaborate on the quality of the vocoids of the tap, showing them to be, on average, mid-high and relatively central.

Section 3 is dedicated to the implications of the tap being partly comprised of mid-high central vocalic elements. I suggest that this vocalic character of the tap is the cause of the difference in how speakers of Romanian and speakers of Slavic languages with syllabic /r/ perceive the same acoustic input. With regards to the status of syllabic /r/ in Macedonian, the vocoids of the tap provide an explanation for why this should not be an issue. Finally, the structure of [r] suggests a possible phonetic explanation for vowel-rhotic metathesis between consonants.

2. On the phonetic structure of the tap

This section of the paper is dedicated to the phonetic structure of the tap. Specifically, I present the argument that [r] contains more than one brief constricted interval. It actually encompasses one vowel-like element on each side of said constriction. I then proceed to the description of the quality of the aforementioned vocoids.

2.1. Putting together the puzzle

When [r] is in intervocalic position (context VrV), spectrograms show it to be a single closure of about 20ms (Ladefoged & Maddieson 1996, cited in Baltazani 2009), characterizing the quick articulatory gesture that is made to produce it (see Figure 1). As can be seen from Figure 1, there is a short interruption in the acoustic energy in the vocalic background provided by the two full vowels flanking the rhotic. The conspicuous constriction would therefore make [r] look like a short (alveolar) stop, which means that the sound would belong to the natural class of obstruents, as argued by Baltazani (2009). The tap would also look like the closure phase of a trill (Lindau 1985). In fact, Lindau (1985: 166) suggests that “a trill can be regarded as a series of taps.”

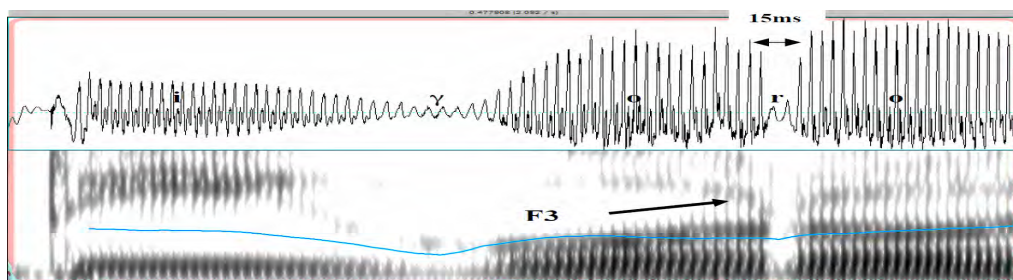

Figure 1. The ending of the Greek word *γριγορο* ‘fast’ with a tap in context VrV (Baltazani 2009)

The interesting phenomena happen when the tap is not in an intervocalic context. When [r] has a full vowel on one side, but a consonant or a pause on the other, a brief vowel-like element systematically appears between the constriction of the tap and said consonant or pause (see Figures 2 and 3). The phenomenon is especially salient if what [r] borders with is a pause or a stop consonant. This is because pauses and stop consonants are alike in that they appear as interruptions in the acoustic energy, contrasting with vowel-like material, thereby emphasizing the latter and making it clearly delimited.

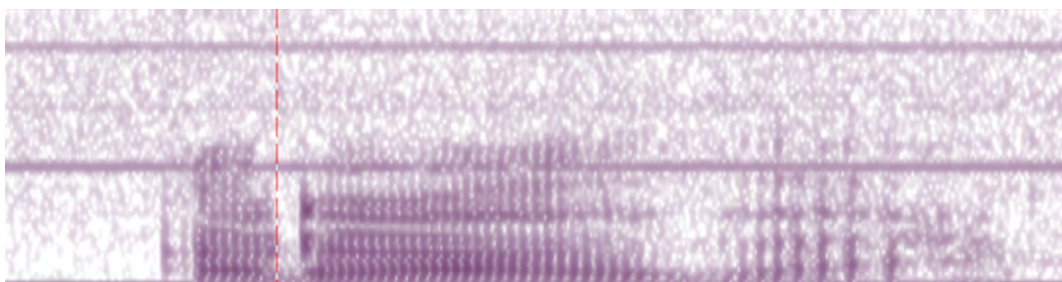

Figure 2. The Greek word *roða* ‘wheel’ showing a tap in context #rV, with the vocoid clearly visible (Baltazani & Nicolaidis 2011)

In Figure 2, the brief vocoid appears right before the constriction of [r], since it borders with a non-vocalic component on the left. Thus, the structure is consonant/pause – vocoid – constriction – full vowel.

Figure 3 below shows the vocoid appearing after the constriction because the rhotic is bordered by the consonant on the right (VrC). This structure is the reverse of that in Figure 2, namely full vowel – constriction – vocoid – consonant/pause.

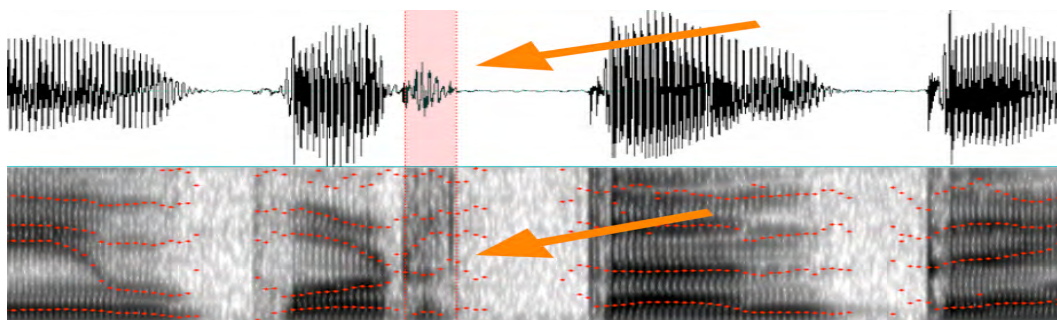

Figure 3. The Spanish word *importante* ‘important,’ with the vocoid after the constriction delimited (Schmeiser 2009)

In each of the contexts #rV, Vr#, CrV, VrC there is one salient, clearly delimited vocoid separating the short constricted interval of [r] from the consonant or pause flanking it. The vocoid has been systematically observed in these contexts in many languages (see Baltazani 2009; Baltazani & Nicolaidis 2011 for Greek; Ramírez 2006 among others for Spanish; Avram 1993 for Romanian).

The vowel-like element has received various interpretations in the literature. Traditionally, it is considered epenthetic¹ (Ramírez 2006, among others). This term implies that it is not part of the tap, but an extra element that may not appear. However, its systematic cross-linguistic appearance suggests that this is not the case.

Schmeiser (2009) uses the term “vowel intrusion” to describe the phenomenon. In his view, an epenthetic vowel would add a syllable to the word, while the vocalic element in question does not. Bradley and Schmeiser (2003) consider the vocoid as the result of a less than maximal overlap between adjacent consonantal gestures. It is in this sense that the brief vocoids are intrusive.

Another interpretation given to the vocoid is that of a part of another realization of the rhotic phoneme (Avram 1993; Baltazani 2009). In this view, the rhotic is realized as a simple tap in intervocalic

¹ Other terms that are used to describe the vocoid are “*svarabhakti* vowel” and “*exrescent* vowel” (Schmeiser 2009, footnote 2).

context, but as tap plus vocoid in other contexts. This interpretation would again place the vocoid outside the tap, making it an “extra” element.

An important piece of the puzzle is provided by Slavic languages. They have /r/ in the rarer contexts where it is not in the immediate vicinity of any full vowel: CrC, #rC, Cr#. Studies done on Serbo-Croatian, Slovak, and Polish (Gudurić & Petrović 2005; Pavlik 2008; Stolarski 2011) report that in rhotics with one closure, there are two vocalic elements, one on each side of the constriction. This happens with syllabic, as well as non-syllabic /r/. An example from Slovak is given in Figure 4.

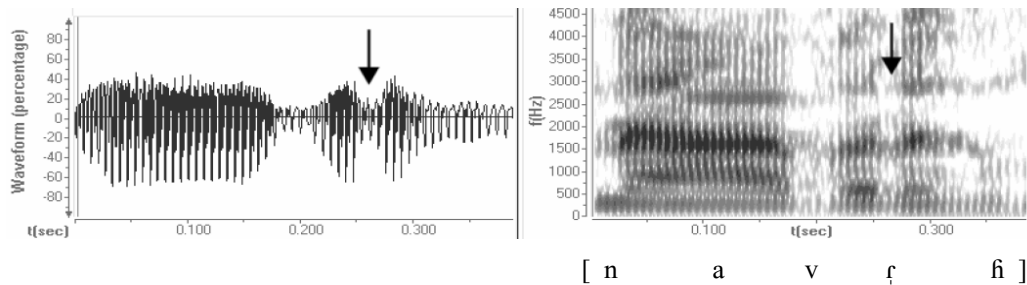

Figure 4. The Slovak word *navrh* ‘proposal,’ containing a syllabic tap in context CrC (Pavlik 2008)

Taking into account all the contexts described above, the picture that emerges is the following: a brief, clearly delimited vocoid appears flanking the constriction wherever the rhotic does not border with a full vowel. Thus, the short vocoids may appear only on the left of the constricted interval (CrV and #rV), only on the right (VrC and Vr#), on both sides (CrC, Cr# and #rC), or on neither side (VrV).

2.2. The general structure: vocoid – constriction – vocoid

The picture presented in section 2.1 suggests a possible unified view of the structure of the tap. This is arguably preferable to considering that there are different realizations of the rhotic containing one closure, depending on the phonetic context. In Savu (2011, 2012) it is argued that the structure of the tap is, in all cases, the one we see in contexts with no full vowels in its vicinity, namely vocoid – constriction – vocoid (see Figure 5). The reason we do not see both vocoids all the time is that the phonetic context may hide one of them, or even both.

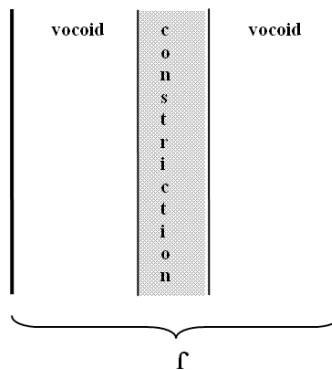

Figure 5. The structure of [r]

This structure is easy to see only when [r] has no full vowels around, since a consonantal environment would contrast with the vocoids, rendering them salient (see Figure 6). This is why contexts CrC, Cr# and #rC, found in the Slavic languages, are so important for the study.

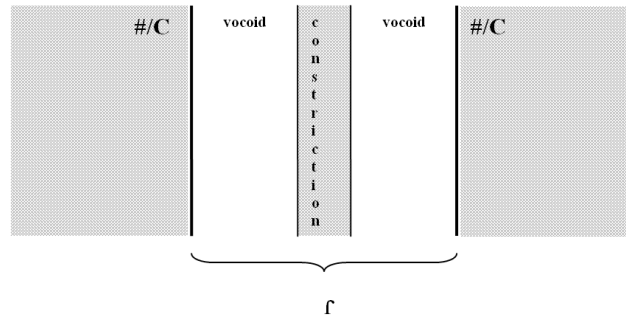

Figure 6. The tap's structure as viewed with no vowels in its vicinity

When [r] has a consonant (pause) on one side and a full vowel on the other, only one vocoid is clearly delimited. The other one is still there, but it is indistinguishable from the full vowel.

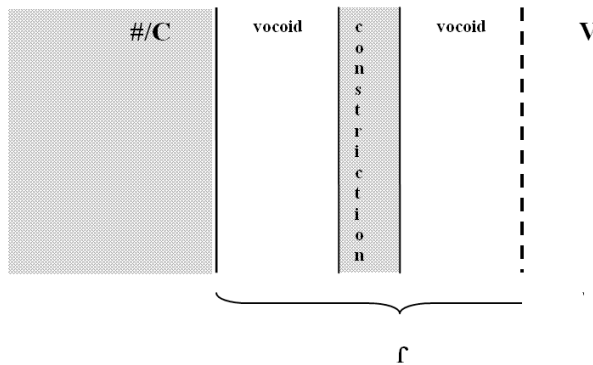

Figure 7. The tap in CrV or #rV

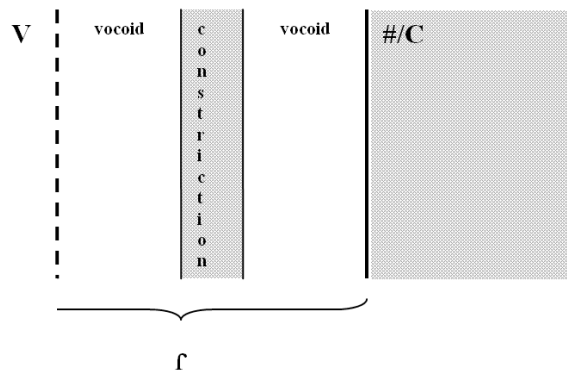

Figure 8. The tap in VrC or Vr#

Figures 7 and 8 illustrate how the tap would look with one full vowel in its vicinity. In both cases one of the tap's vocoids is delimited by the constriction on one side and the consonant or pause on the other side. The other vocoid blends into the full vowel. This is the reason why the tap appears to have only one vocoid in these contexts, which are easier to encounter than the Slavic CrC, Cr# and #rC.

Obviously, when [r] is flanked by full vowels on both sides, both its vocoids are immediately continued by the full vowels and are not clearly delimited.² The tap would appear to be comprised only of a brief constriction. The general picture of this is shown in Figure 9.

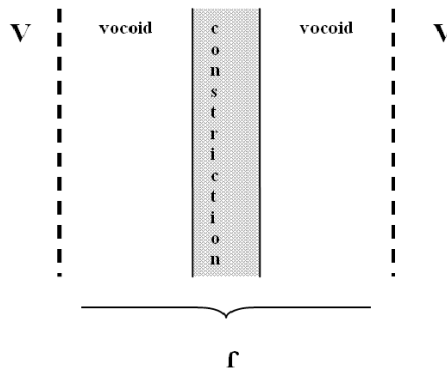

Figure 9. The tap in VrV

At this point, it is worth mentioning that the trill can, indeed, be regarded as a series of taps, as Lindau (1985) suggests. However, rather than viewing the trill as a succession of taps separated by vocoids, it would appear that the two sounds are even more alike, in that the only difference between them is the number of closures (constrictions).

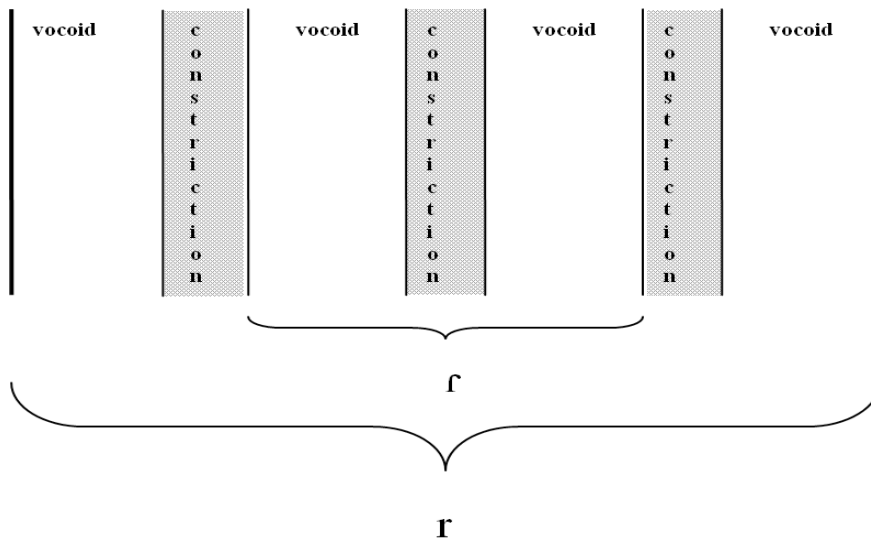

Figure 10. A trill is a series of taps

² See Savu (2011, 2012) for the argument that the full structure of the tap is discernible in VrV as well, though obviously we cannot be sure where the tap's vocoids end and the full vowels begin.

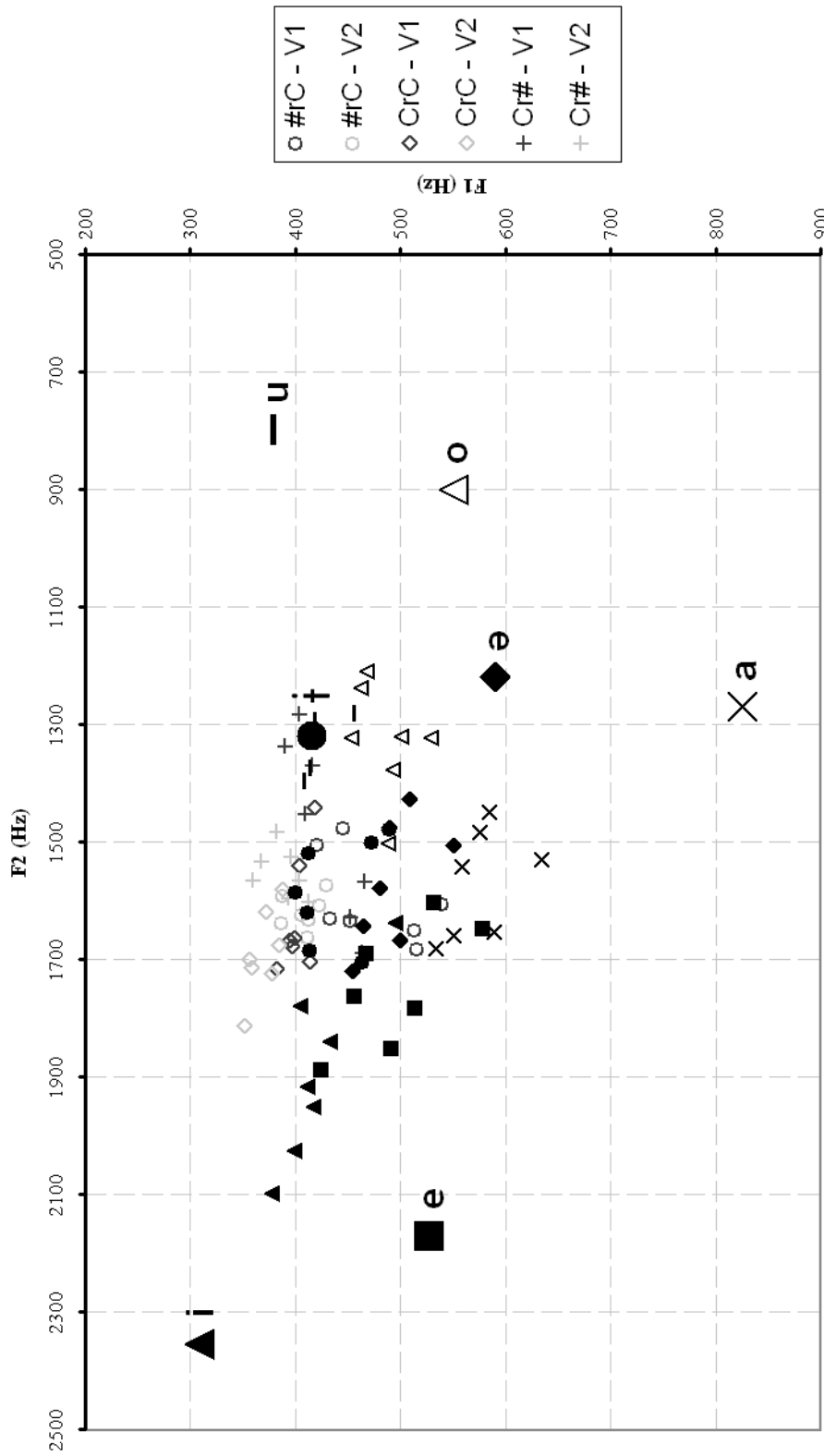

Figure 11. The quality of the tap's vocoids (Romanian data from Savu 2011, 2012; Polish data from Stolarski 2011)

2.3. On the quality of the vocoids

After having established that the rhotic tap has two vowel-like elements as part of its internal phonetic composition, let us now briefly look at the quality of these vocoids, as indicated by previous phonetic studies.

The vocalic elements of [r] have been shown to have similar qualities to that of the central vowels [ə] and [ɨ] (Avram 1993; Ramírez 2006; Vago & Gósy 2007; Stolarski 2011). This would place them in the mid-high central area of the vowel space.

Other studies report that the vocoids are similar to the nuclear vowels in their vicinity (for the languages in which /r/ in such contexts were studied), albeit more central (Quilis 1993 cited in Schmeiser 2009; Baltazani 2009, among others). For example, the vocoid appearing in a C^re context would be higher and more front than the vocoid in C^ra.

Savu (2011, 2012) presents a detailed experiment on /r/ in Romanian, in contexts (V₁)CrV₁, V₁rC(V₁) and #rV, designed to measure the quality of the vocoids of [r], in order to see how much it can vary. The results showed 86% of all /r/ tokens to be taps, while other realizations of /r/ were not taken into consideration, since the focus of the experiment was the one vocoid appearing in each of the words.

Unfortunately, Romanian does not have contexts CrC, Cr# and #rC. To cover this gap, the Polish data from Stolarski (2011) were used for comparison. Figure 11 plots the vocoids in Romanian and Polish as compared to the average quality of the Romanian full vowels. Participants were asked to utter tokens of the seven Romanian vowels as part of the experiment described above.

The graph in Figure 11 shows the vowel space of the average quality for the Romanian vowels (the larger symbols). The smaller symbols represent the vocoids and match the shape of the full vowel(s) that /r/ had in its vicinity. For example, the small filled triangles represent the vocoids in contexts (i)Cri, irC(i) and #ri, the small squares are the vocoids in words containing the sequences (e)Cre, erC(e) and #re, etc. The graph also contains the vocoids in Polish words (two vocoids per each word), for CrC, Cr# and #rC. They are represented by the empty circles and diamonds, and plusses.

As the graph clearly shows, the tap's vocalic elements consistently stay mid-high and central. The Romanian vocoids also exhibit a tendency to go towards the front area of the vowel space and more generally towards the quality of the full vowel /r/ borders with, while Polish vocoids, which are influenced only by consonants, stay central and relatively high. All the vocoids, for all contexts, stay away from [o], [u] and [a], meaning they are never low or back.

The vocalic elements in both Polish and Romanian appear to be very similar to the Romanian [ɨ] and fairly similar to [ə]. These two are, then, the vowels that mostly resemble the vowel-like parts of [r].

To conclude this section, it would appear that the structure of [r] is that of a small constricted interval flanked by two mid-high, central vocoids. As already stated, the following section focuses on some of the implications this structure might have.

3. Implications of the tap's structure

Section 2 discussed the details of the structure of [r], showing this sound to have the internal structure mid-high central vocoid – constricted interval – mid-high central vocoid. In section 3 I would like to argue that the structure of the tap may lead to a phonetic explanation for certain phenomena.

3.1. /CɾC/ vs. /CɪrC/

The first topic that would be interesting to approach having in mind the vocoid – constriction – vocoid structure of [ɾ] is the perception of (Slavic) words in the Romanian vocabulary that contain, for the Romanian speaker, /CɪrC/ sequences. Take, for example, the Romanian word *tîrg* ‘bazaar.’ This word is perceived as /tîrg/ in Romanian, (/CɪrC/), but a speaker of Serbian or Macedonian would say there is no vowel there, and the word is /tɾg/ (/CɾC/). /ɾ/ can do the job of a vowel and be the syllable nucleus.³ In other words, for a Romanian speaker it seems that the speaker of Slavic does not perceive the vowel that is definitely there, while the Slavic speaker would say Romanians perceive an extra vowel.

The interesting observation to make is that Slavic languages with syllabic consonants do not have /ə/ or /ɪ/ (mid or high central vowels) in their inventories (according to the inventories in Sussex & Cubberley 2006: 154).⁴ Therefore, it is only to be expected that they should not be able to distinguish these vowels. If [ɾ] itself has vocalic elements, then the difference between how Romanians perceive *tîrg* and how speakers of Slavic do is a difference in parsing what is between the two consonants at the edges, /t/ and /g/ in this case. Whatever mid-high central vocalic material exists between the two consonants will be parsed by a speaker of Macedonian or Serbian as part of the vocoids of [ɾ] (see Figure 12).

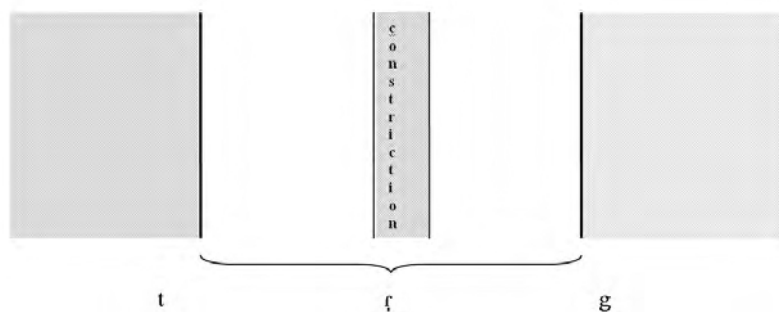

Figure 12. The entire vocalic parts between /t/ and /g/ are part of [ɾ] for the Slavic speaker

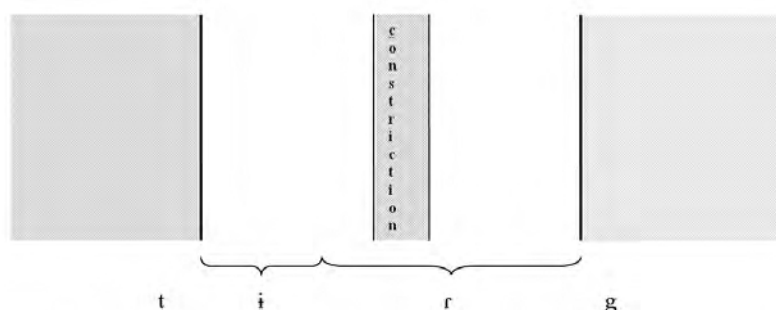

Figure 13. Romanian speakers cut a portion of the first vocalic element

3 In Savu (2011, 2012), it is suggested that it is precisely the tap’s strong vocalic component that enables it to function as a syllable nucleus.

4 An exception might be Slovenian, but the existence of syllabic /ɾ/ in Slovenian is debatable (Sussex & Cubberley 2006). Bulgarian clearly has /ə/ as part of its vowel inventory and this language does not have syllabic /ɾ/.

Romanian, however, does distinguish both /ə/ and /ɨ/ and does not have syllabic consonants. Thus, speakers of Romanian cut a portion of what for the Slavic speaker is the first vocoid of [r] and this becomes the /ɨ/, the syllable nucleus, in /tɨrg/. This is shown in Figure 13.

In conclusion, the structure of [r] helps us understand why speakers of Serbian or Macedonian and speakers of Romanian differ in their judgments with regard to such sequences. The difference rests in the phonologies of these languages, to which their respective speakers have access when processing the same acoustic input.

3.2. /r/ vs. /ər/ in Macedonian

A similar rationale to that in section 3.1 can be used to argue that the Macedonian language does indeed have syllabic /r/.

Sussex and Cubberley (2006: 156–157) mention that the status of syllabic /r/ in Macedonian is debatable because /ər/ can be frequently heard. However, the lack of /ə/ in other contexts in Macedonian suggests that /ər/ would not be the best analysis.

The structure of the tap, if the realization of /r/ in Macedonian turns out to be [r], provides further support for the syllabic /r/ analysis. Since [r] itself partly consists of mid-high central vocalic elements, any short [ə] interfering between the constriction and the consonants in CrC would be considered a part of [r], though non-native speakers may parse it separately, just like Romanians perceive the Slavic CrC sequences as CɨrC. Arguably, Macedonian speakers do not distinguish /ə/, since it is not part of the vowel inventory of the language.

It may be argued, therefore, that the occurrence of a mid central vowel should not raise difficulties for syllabic /r/ in Macedonian. The vocoids are there because they are part of [r], and the way they are perceived and parsed depends on the vowel inventory of each person's native language.

The line of thought outlined in sections 3.1 and 3.2 suggests a possible diachronic development. A language which loses mid or high central vowels may develop syllabic /r/ instead. This is because if /ɨ/ and /ə/ are lost in other contexts, native speakers lose the ability to distinguish them. When they are in the immediate vicinity of [r] they may become part of the vocoids of the rhotic. A way to visualize this is the structure in Figure 13 turning to the one in Figure 12.

3.3. Vowel-rhotic metathesis

Another issue that is interesting to consider at this point is vowel-rhotic metathesis between consonants (CrVC turning into CVrC or vice-versa). The tap's structure suggests a phonetic explanation for this phenomenon.

Let us consider that between the two consonants at the edges there is a “vocalic continuum” formed by the full vowel plus the vocoids of the tap, interrupted by the constriction. Since the constriction is needed for there to be [r], the difference between CrVC and CVrC lies in where the constriction is placed on this vocalic continuum. CrVC would have a constriction near the first consonant, to the left of the vocalic continuum, while in CVrC the constricted interval is near the second consonant, meaning more to the right. This is illustrated in Figures 14 and 15.

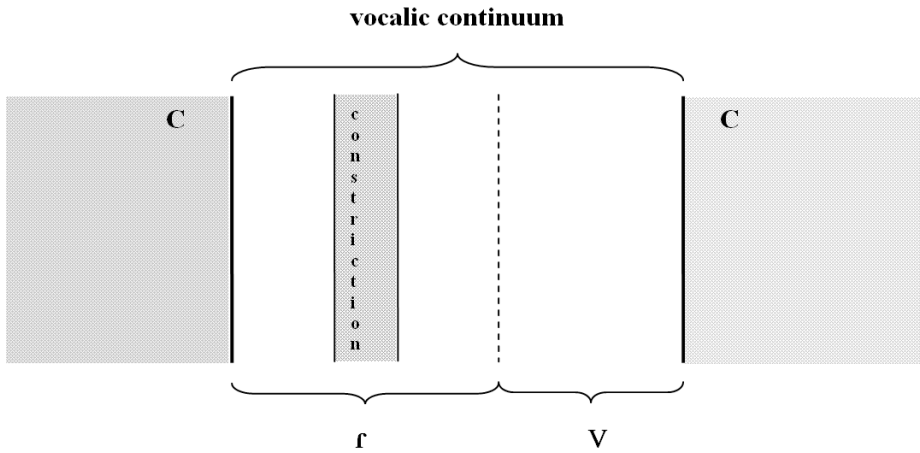

Figure 14. CrVC

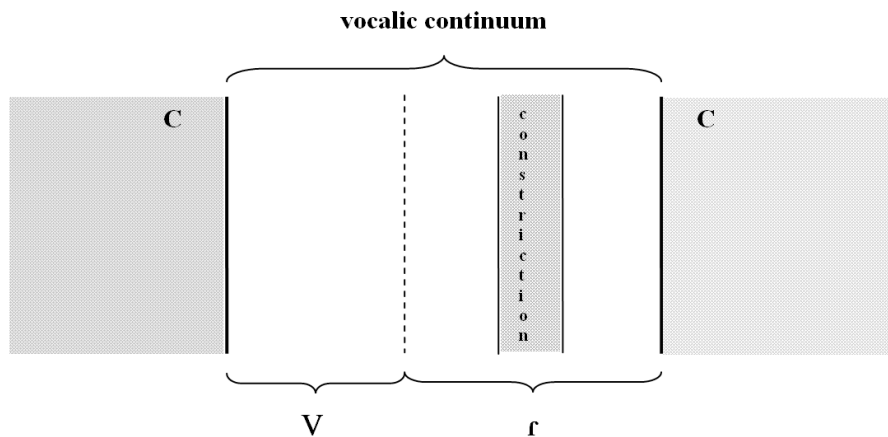

Figure 15. CVrC

Since the tap is perceived where the constriction is, methathesis could be taken as the movement of the constricted interval to the left or to the right of the vocalic continuum. Thus, moving the constriction to the right in CrVC would turn it into CVrC, just like moving the constriction to the left in CVrC would turn it into CrVC.

4. Conclusion

This paper outlines the details of the phonetic structure of the rhotic tap, [r], and considers some of the implications thereof. The sound in question is argued to have the following structure: mid-high central vocoid – constricted interval – mid-high central vocoid. These vocoids that enter the composition of the tap are shown to shed light on certain phenomena. The perception of the same acoustic input as /CɪrC/ and /CṛC/ by speakers of Romanian and Macedonian or Serbian respectively may be seen as

a difference in parsing what is between the consonants at the edges, according to the vowels each language distinguishes. Similarly, the tap's containing vocalic parts supports the syllabic /r/ analysis in Macedonian. Another problem that the structure of [r] provides insights into is the vowel-rhotic metathesis between consonants, which can be seen as the movement of the constricted interval along the vocalic continuum formed by the vocoids of the rhotic and the full vowel.

References

- Avram, Andrei (1993) "Cercetări experimentale asupra consoanelor lichide din limba română." [In:] *Fonetică și dialectologie* 12; 8–20.
- Baltazani, Mary (2009) "Acoustic Characterization of the Greek Rhotic in Clusters." [In:] *Proceedings of the 18th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Vol. 1; 87–95.
- Baltazani, Mary, Katerina Nicolaidis (2011) "Production of the Greek Rhotic in Initial and Intervocalic Position: An Acoustic and Electropalatographic Study". Paper presented at the 10th International Conference on Greek Linguistics, Komotini, Greece, September 01–04, 2011.
- Bradley, Travis G., Benjamin S. Schmeiser (2003) "On the Phonetic Reality of /r/ in Spanish Complex Onsets." [In:] Paula M. Kempchinsky, Carlos-Eduardo Piñeros (eds.) *Theory, Practice and Acquisition: Papers from the 6th Hispanic Linguistics Symposium and the 5th Conference on the Acquisition of Spanish and Portuguese*. Somerville, MA: Cascadilla Press; 1–20.
- Gudurić, Snežana, Dragoljub Petrović (2005) "O prirodni glasa [r] u srpskom jeziku." [In:] *Zbornik Matice za Filologiju i Lingvistiku* 48; 135–150.
- Ladefoged, Peter, Ian Maddieson (1996) *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lindau, Mona (1985) "The Story of /r/." [In:] Victoria A. Fromkin (ed.) *Phonetic Linguistics: Essays in Honor of Peter Ladefoged*. Orlando: Academic Press; 157–168.
- Pavlik, Radoslav (2008) "K niektorým otázkam kvalitatívnych a kvantitatívnych vlastností slovenských vibránt." [In:] *Jazykovedný časopis* 52 (12); 65–97.
- Quilis, Antonio (1993) *Tratado de fonología y fonética españolas*. Madrid: Editorial Gredos.
- Ramírez, Carlos J. (2006) "Acoustic and Perceptual Characterization of the Epenthetic Vowel between the Clusters Formed by Consonant + Liquid in Spanish." [In:] Manuel Díaz-Campos (ed.) *Selected Proceedings of the Second Conference on Laboratory Approaches to Spanish Phonetics and Phonology*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project; 48–61.
- Recasens, Daniel, Aina Espinosa (2007) "Phonetic Typology and Positional Allophones for Alveolar Rhotics in Catalan." [In:] *Phonetica* 63; 1–28.
- Savu, Carmen F. (2011) "Another Look at the Structure of the Rhotic Tap: Constricted Intervals and Vocalic Elements." Paper presented at the *R-atics 3 Workshop*, Free University of Bozen-Bolzano, Italy, December 2–3, 2011.
- Savu, Carmen F. (2012) "An Acoustic Phonetic Perspective on the Phonological Behavior of the Rhotic Tap." Paper presented at *ConSOLE XX*, University of Leipzig, Germany, January 4–8, 2012.
- Schmeiser, Bradley (2009) "An Acoustic Analysis of Intrusive Vowels in Guatemalan Spanish /rC/ Clusters." [In:] *The University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 15 (1); 193–202.
- Stolarski, Łukasz (2011) "Vocalic Elements in the Articulation of the Polish and English /r/." Paper presented at *Languages in Contact 2011*, University of Wrocław, Poland, June 11–12, 2011.
- Sussex, Roland, Paul Cubberley (2006) *The Slavic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Online sources

Vago, Robert M., Mária Gósy (2007) "Schwa Vocalization in the Realization of /r/." [In:] *Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences*; 505–509. Available at: <http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1080/1080.pdf>

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

MICHAŁ SZAWERNA

University of Wrocław

Philological School of Higher Education in Wrocław

Metaphorical Underpinnings of Panels in Comics

Abstract

In the field of comics studies, which evolved from a mere topic area into a burgeoning field of inquiry at the turn of 1980s and 1990s, the dialogue about meaning in comics was initiated by practicing cartoonists, who proposed new lines of research and introduced serviceable terminology which remains in use even today. These early contributions may have provided a solid basis for the investigation of meaning in comics, but they were repeatedly criticized for their lack of an academic orientation prerequisite for serious-minded comics scholarship. With the onset of the new millennium, it was linguistic theory that came to be called upon with increasing frequency to provide the missing orientation. Recent observers point out that for over a decade linguistics in general, and cognitive linguistics in particular, has informed much of the most insightful comics research. This paper is an attempt to contribute to the intersection of cognitive linguistics and comics scholarship by demonstrating that a number of conceptual metaphors whose linguistic manifestations have been studied in considerable detail facilitate, either separately or jointly, the conceptualization of the main formal unit of comics: the so-called panel. It appears that depending on what individual panels are taken to refer to (events, states, periods of time, visual fields, portions of the world of the story), they are metaphorized in different ways (as objects, containers, windows onto the world of the story), in accordance with a central tenet of conceptual metaphor theory whereby metaphors highlight some aspects of the metaphorized concept and simultaneously hide others. On the one hand, this paper adds to the growing body of research demonstrating that metaphor is a conceptual mechanism which transcends language; on the other, it adds to the dialogue about how comics achieve meaning by discussing the metaphorical underpinnings of the panel, and by framing this discussion in terms of cognitive linguistics, a scholarly tradition with which comics studies have successfully intersected.

Keywords: metaphor, comics, events, summary scanning, nominalization, image schemas.

In this paper, situated at the intersection of conceptual metaphor theory and contemporary comics¹ scholarship, I attempt to demonstrate that the main formal unit of sequential narratives collectively referred to as comics – the so-called panel – is “readily interpretable” (Potsch & Williams 2012: 14) despite its conventional form because it is conceptualized with recourse to several metaphors underlying a host of conventional linguistic units of English. This demonstration is intended as a modest contribution to conceptual metaphor theory as well as contemporary comics scholarship. As regards the former field of academic endeavor, my findings add to the growing body of research which aims to corroborate a central tenet of conceptual metaphor theory whereby metaphor is a conceptual mechanism which transcends language. As indicated by Charles Forceville (2009), this body of research focuses on metaphors underlying signs belonging to such non-linguistic representational systems, or “modes” (Forceville 2009: 22), as the pictorial mode, the gestural mode, the sonic mode, the musical mode, *etc.*, which may combine with each other and with the linguistic modes (writing and speech) to yield multimodal representations characteristic of such “genres” (Forceville 2009: 34) as advertising, cartoons, design, films, videoclips, *etc.* (for an overview, see Forceville 2009). As concerns the latter field of study, this paper contributes to the dialogue about a problem that is pivotal to comics studies – the problem of how “comics achieve meaning” (Heer & Worcester 2009: xiii) – by discussing the metaphorical underpinnings of panels in comics, and by framing this discussion in cognitive-linguistic terms, with an emphasis on conceptual metaphor theory, a scholarly tradition with which comics studies have been repeatedly shown to successfully intersect, as evidenced by a host of papers by, among others, Michael Abbott and Forceville (2011), Neil Cohn (2010), Forceville (2005, 2011), Forceville, Tony Veale, and Kurt Feyaerts (2010), Elizabeth Potsch and Robert F. Williams (2012), Kazuko Shinohara and Yoshihiro Matsunaka (2009), and Bart Eerden (2009) (for a comprehensive overview, see Cohn 2012).

Before I delve into the metaphors facilitating the conceptualization of panels in comics, let me provide some background for the ensuing discussion by offering a handful of suggestions on (1) what comics are, (2) what kinds of representation they comprise, and (3) why metaphor should be involved in the way readers make sense of these representations, but also in the way these representations are conceived by creators of comics.

Viewed as cultural commodities in the sense of Bob White (2000), comics are best regarded as a natural category comprising an array of subordinate categories exemplified by such publication formats as daily comic strips, Sunday comic strips, comic books, comic albums, comic magazines, graphic novels, manga magazines, and webcomics. Pascal Lefèvre (2000: 100) captured the differences among the major comics formats in terms of such multivalued attributes as the number of pages per publication, the number of panel tiers per page, the size of the page, the quality of the paper, color, the type of binding used, publication rhythm, the number of artists involved in the creative process, the speed of reading, and the direction of reading. Characterized in this way, reminiscent of a frame-theoretic description, individual comics formats appear as combinations of values along some or all of Lefèvre’s (2000: 100) attributes: while only some of them apply to single-tiered monochrome comic strips printed in most

---

1 In this paper, I follow Scott McCloud’s ([1993] 1994) usage of the English noun *comics*, which has become standard in comics scholarship. In accordance with this usage, the plural form *comics* combined with a singular verb refers to “the medium itself” (McCloud [1993] 1994: 4), the singular form *comic* combined with a singular verb refers to an individual publication – “a specific object” (McCloud [1993] 1994: 4), and the plural form *comics* combined with a plural verb refers to a set of such objects.

American newspapers on weekdays, all of them apply to American comic books and Japanese manga magazines. As I pointed out in a recent publication (Szawerna 2013a: 132–133), these latter formats differ in the values selected along several of their shared attributes: a typical comic book is a monthly soft-cover pamphlet of medium size, printed on paper of moderate quality, comprising about 30 pages divided into three tiers of colored panels, created by a team of artists, read from left to right, and intended for fast reading, while a typical manga magazine is a weekly large-sized soft-cover book of several hundred three-tiered pages, printed in black and white on low-quality newsprint, developed by a creative team, read from right to left, and intended for very fast reading.

As Lefèvre's (2000: 100) list of attributes could be easily expanded,² many more differences between comics formats could certainly be discerned. This, however, is not my purpose here. Instead of focusing on the differences obtaining between comics formats, I propose to focus on their commonalities, as it is the meaningful elements found in all comics – panels arranged in narrative sequences, visual representations of events and states – that come under scrutiny in the analytical portion of this paper.

Most comics scholars explicitly characterize comics as narratives.³ They often do so intuitively, without considering the elusive notion of narrativity, and support their assertion by invoking what they regard as the principal function of comics: to “basically tell stories” (Sabin 1993: 6). This definite intuition whereby comics are narratives ties in very well with a cognitively flavored post-structuralist strand of narrative theory dubbed “transmedial narratology” (Herman 2004: 47). Its proponents, most notably Marie-Laure Ryan, view any narrative as a bipolar structure, pairing a text, which may consist of signs of any kind, with a story, or “narrative meaning” (Ryan 2004: 8), understood as “a cognitive construct” (Ryan 2004: 8) of spatio-temporal nature: a diegetic world⁴ composed of a number of elements (specifically, characters, objects, and their properties) which undergoes changes of state in a series of interconnected events involving these elements. With relation to Ryan's bipolar model, the textual pole of a comics narrative, made up of static visual signs (pictorial as well as linguistic) combined in a unique way,⁵ is embodied in its material support: a specific publication exemplifying one of the comics formats referred to above (a comic strip, a comic book, a graphic novel, *etc.*). This textual pole pairs with a corresponding semantic pole: the conceptual diegetic world constructed by the reader of the comic “in response to the text” (Ryan 2004: 8) comprised of the signs this comic embodies.

But the narrative meaning of a comic, like any diegetic world, may be hypothesized to reside not only in the mind of the interpreter, but also in the mind of the creator. Comics scholars Randy Duncan and Matthew J. Smith (2009: 7–13), who look at comics from the perspective of communication studies,

2 In an earlier paper (Szawerna 2012), I anatomized a dozen definitions of comics and compiled a list of 22 attributes grouped in clusters pertaining not only to the form of comics, their production, and the way they are interpreted by readers, but also to the artistic aspects of comics, their narrativity, their functions, the themes they address, and their status as market commodities.

3 Of the 13 researchers whose definitions of comics were examined in Szawerna (2012), 10 – David Carrier (2000: 50–51, 74), Randy Duncan and Matthew J. Smith (2009: 4), Will Eisner ([1985] 2008: 53, 61), Thierry Groensteen ([1999] 2007: 4, 21, 105, 128), Robert C. Harvey (1994: 8–9, 1996: 3), M. Thomas Inge (1990: xi), David Kunzle (1973: 2–3), Roger Sabin (1993: 5), and Mario Saraceni (2003: 7) – refer to comics as narratives.

4 This term is borrowed from film theory, where, according to Frank E. Beaver ([2006] 2009: 77), it is used to refer to a cinematically encoded story.

5 In the words of Saraceni (2003: 5), “[a]lthough the use of both words and pictures together, as such, is not a unique characteristic of comics, the way in which linguistic and pictorial elements interact with each other certainly is.”

explain that it is creators of comics who, by deploying various representational conventions they have at their disposal, encode diegetic worlds in textual form, which is subsequently decoded by comics readers. According to Duncan and Smith (2009: 155), these representational conventions include three major types of static visual signs, or images: sensory diegetic images, which represent “the characters, objects, and sensory environment” (Duncan & Smith 2009: 155) of the diegetic world; non-sensory diegetic images, representing “specific memories, emotions, or sensations” (Duncan & Smith 2009: 155) experienced by characters inside their diegetic world that are sensorically undetectable to them and their fellow characters; and hermeneutic images, which do not, strictly speaking, belong to the diegetic world, but influence the way in which it is constructed in the mind of the reader.

To the extent that these images, either drawn or written,⁶ are recognizable as pertaining to comics narratives, they are symbols, *i.e.* signs “agreed upon to be used as signs for given purposes (...) with a referentiality and a meaning that are determined by conventional usage” (Johansen & Larsen [1994] 2002: 43). Additionally, some of them may be regarded as images in the narrow semiotic sense of Charles Sanders Peirce, *i.e.* realistic, or mimetic, signs that have “simple qualities” (Peirce § 2.277,⁷ quoted in Nöth [1990] 1995: 123) – color, shape, size, *etc.* – in common with their referents. These partially symbolic and partially imagic signs belong to the category of sensory diegetic images and represent objects that are visible to characters in their diegetic worlds (people, animals, buildings, vehicles, *etc.*). The remaining diegetic images are non-mimetic as they do not share simple qualities with their referents due to an insurmountable discrepancy between their concrete form (marks on paper) and the more elusive (temporal, non-visual, conceptual) nature of their referents. This is the case of sensory diegetic images representing the property of being in motion ascribed to physical objects, henceforth referred to as motion signs, which pair static visual forms with referents perceivable by characters over stretches of time elapsing in the diegetic world. This is also the case of sensory diegetic images representing sounds audible in the diegetic world, henceforth referred to as sound signs, which pair static visual forms with non-visual referents transpiring over stretches of diegetic time. As regards non-sensory diegetic images, which visualize the psychological experience of comics characters, all of them are non-mimetic to the degree that they pair concrete forms (static visual representations) with abstract referents (dreams, emotions, memories, *etc.*). Last but not least, hermeneutic images are necessarily non-mimetic inasmuch as their referents do not belong to the diegetic world.

It seems that in spite of their conventionality and non-realistic form, non-mimetic images found in comics are interpreted more or less effortlessly by comics readers, even “on first encounter” (Miodrag 2013: 196). Let me suggest that the apparent ease with which many of these signs are interpreted may in large measure stem from their metaphoricality, from the fact that they instantiate conceptual metaphors that are familiar, albeit at an unconscious level, to creators as well as readers of comics. Viewed from the communicative perspective adopted by Duncan and Smith (2009), metaphoricality of non-mimetic images in comics comes as no surprise. It stands to reason that creators of comics, motivated by a desire to ensure effective communication with comics readers by overcoming the formal limitations of comics

6 With the proviso that in comics pictures and writing make up a continuum. Prominent researchers, such as Eisner ([1985] 2008: 1–5), McCloud ([1993] 1994: 49), and Saraceni (2003: 20–27), point out that in comics pictures may take on the symbolic characteristics of writing, and writing may take on the iconic characteristics of pictures, with many images simultaneously exhibiting iconicity and symbolicity in roughly equal proportions.

7 This reference indicates volume 2, paragraph 277 in Peirce’s *Collected Papers* (1931–1958).

(the static, purely visual nature of comics dictated by the physical constitution of their material support), intuitively tapped into the pool of conceptual metaphors they shared with comics readers and developed a range of images which successfully cue and guide the readers' construction of the more elusive components of the diegetic worlds of comics (motion, sound, psychological experience) because the form of these images activates a host of well-entrenched conceptual metaphors which greatly facilitate this constructive effort.

While all of the previously referenced cognitive studies of comics comment on the metaphorical basis of an array of non-mimetic images typically found inside panels – specifically, signs of emotion (Abbott & Forceville 2011; Cohn 2010; Eerden 2009; Forceville 2005, 2011; Forceville, Veale & Feyaerts 2010; Shinohara & Matsunaka 2009), sound signs (Forceville, Veale & Feyaerts 2010), and motion signs (Potsch & Williams 2012) – none of them discusses the metaphorical underpinnings of the panel itself. The remainder of this paper is an attempt at filling this gap.

As I explained above, in comics interconnected events making up narrative meaning are visualized in the form of static images printed on paper. Principal among them is the panel, a type of sensory diegetic image typically representing an individual story event – an occurrence characterized by “clear temporal boundaries” (Casati & Varzi 2006) which belongs to the diegetic world of a comic. Since panels capture the unfolding of story events in spatial form, they may be regarded as spatial concretization – or reifications – of the passage of time. It is arguable that visualization of events in the form of panels is in many ways analogous to the kind of reification underlying the grammatical process of making nouns out of verbs, or deverbal nominalization, as characterized in terms of cognitive grammar by Ronald W. Langacker (1987a, 1987b: 207–208, 1991: 22–50, 2012).

As Langacker's account of nominalization is part and parcel of his semantic treatment of nouns and verbs (Langacker 1987a, 1991: 59–100), let me briefly outline the way in which these word classes are approached in cognitive grammar before I discuss nominalization itself and move on to the analogies between the kind of conceptual reification it involves and the spatial reification of events as panels in comics.

To Langacker, nouns designate things, conceived of as regions comprising interconnected entities of varying abstractness which are construed holistically, or “roughly in parallel” (Langacker 1987b: 248). This cumulative (or: additive) mode of cognitive processing is referred to as “summary scanning” (Langacker 1987b: 248). In contrast, Langacker characterizes verbs as designating processes. A process consists of a configuration of entities making up its component states, which are “processed in series rather than in parallel” (Langacker 1987b: 248). This serial mode of cognitive processing, whereby the evolution of a process is followed through time, is referred to by Langacker as “sequential scanning” (Langacker 1987b: 248). Importantly for my considerations, Langacker (1987b: 258–262) draws a parallel between count nouns, which are said to designate bounded regions (regions featuring boundaries in their makeup) and perfective verbs, which are said to designate bounded episodes (bounded temporally by virtue of containing an initial and a final state as parts of their makeup).

As I indicated previously, nouns are derived from verbs in the course of the grammatical process referred to as deverbal nominalization. At the semantic level, deverbal nominalization transforms a process (the semantic structure of a verb) into a thing (the semantic structure of a noun). Viewed from the perspective of cognitive grammar, this transformation, referred to by Langacker as “conceptual reification” (1991: 22), involves a switch from sequential to summary scanning which often results in

the recognition of the component states of the process undergoing nominalization as interconnected entities making up a region and, consequently, a thing designated by the derived noun. According to Langacker (1987b: 207–208, 1991: 24–25), this is what happens when an individual episode of a perfective process designated by a verb like *jump*, *throw*, or *yell* undergoes conceptual reification and is transformed into the semantic structure of the corresponding “episodic noun” (Langacker 1991: 25), as in *His first jump was impressive*, *He made a good throw*, and *She gave out a yell*.⁸ Langacker (1987b: 207–208, 1991: 25) explains that his characterization of the semantic structure of an episodic noun as designating “a region whose constitutive entities are the component states of a process” (Langacker 1991: 25) accounts for the invariable countability of episodic nouns: because a perfective process undergoing conceptual reification is inherently bounded, the region designated by the corresponding episodic noun, which is comprised of the constitutive states of this process, must also be bounded.

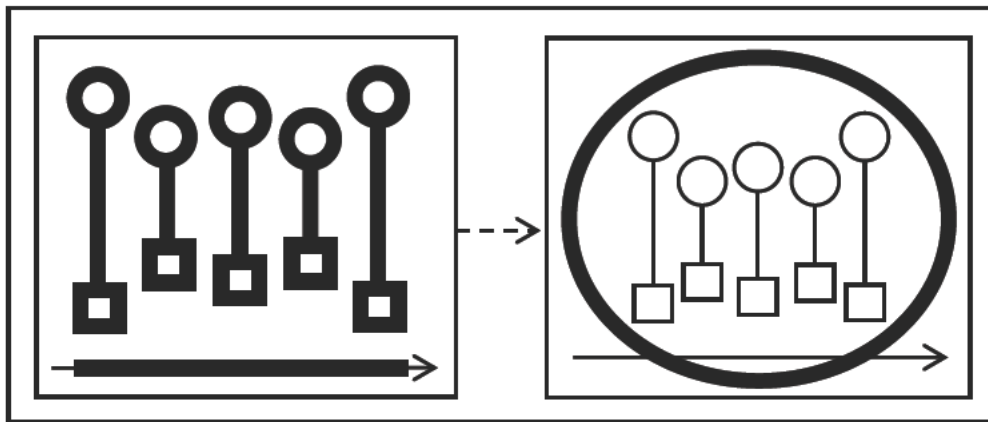

Figure 1. The semantic structure of episodic nominalization

A schematic representation of the semantic structure of episodic nominalization is diagrammed in Figure 1, in accordance with metalinguistic conventions of cognitive grammar. This semantic structure (symbolized by the outer box) comprises two cognitive substructures: a temporally bounded process as its standard of comparison (diagrammed as the inner box on the left) and a bounded region as its target of comparison (diagrammed as the inner box on the right). The conceptual reification which transforms the processual standard of comparison into the nominal target (symbolized by the broken arrow linking the inner boxes) can be thought of as “a function that maps” (Langacker 1987b: 352) a perfective process onto a bounded region. Observe that characterized in this way, this type of reification is a matter of construal because the standard and target of comparison differ solely in the mode of scanning they employ (sequential scanning of the processual standard vs. summary scanning of the nominal target), not in the content they presuppose (the constitutive states of a perfective process), which remains the same.

As the standard and target of the comparison shown in Figure 1 have conflicting specifications (processual and nominal, respectively), the conceptual reification involved in episodic nominalization – the mapping of a perfective process onto a bounded region – qualifies as a semantic extension

⁸ These examples come from Langacker (1987b: 207).

(cf. Langacker 1987b: 69–70). According to Günter Radden and René Dirven (2007: 78), the nature of this extension is metaphorical – Radden and Dirven explicitly refer to reification, which they regard as the conceptual gist of any nominalization, as “ontological metaphor” (2007: 78) and subsequently capture the conceptual reification involved in episodic nominalization as EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS (Radden & Dirven 2007: 82), using the familiar format established by George Lakoff and Mark Johnson ([1980] 2003). It is my contention that this ontological metaphor, underlying countless episodic nominalizations, greatly facilitates the interpretation of panels as representations of events making up the narrative meaning of comics.

At this juncture, let me discuss several analogies observable between the semantic structures designated by episodic nouns and the visual structures typical of panels in mainstream comics, with a view to demonstrating that both types of structure may be viewed as instantiations in different modes (linguistic vs. visual) of the ontological metaphor EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS.

Firstly, all episodic nouns and most panels are representations of events. As I showed above, episodic nouns designate reified events by definition. As regards panels, the results of a small-scale study reported by Scott McCloud ([1993] 1994: 74–80) demonstrate that panels representing individual events are by far the most common panel type in mainstream American, European, and Japanese comics, with the proviso that panels may also be used to represent portions of events (McCloud [1993] 1994: 70) as well as entire event sequences (McCloud [1993] 1994: 95–97). Secondly, like the semantic structure of an episodic noun, diagrammed in Figure 1 as the inner box on the right, a panel constitutes a bounded region. It is bounded inasmuch as its spatial extension is necessarily limited, “irrespective of whether or not there are actual panel borders” (Duncan & Smith 2009: 131). Additionally, just as the boundedness of the region designated by an episodic noun makes this region replicable and determines the noun’s countability (cf. Langacker 1987b: 204), the boundedness of a panel makes it replicable too: in a typical comic, multiple panels coexist on every page and are simultaneously available to the perception of the reader. Last but not least, the semantic structure of an episodic noun resembles the visual structure of many a panel in terms of its content. As shown in the inner right-hand box of Figure 1, the bounded region in the semantic structure of an episodic noun contains all of the constitutive states making up the nominalized perfective process. Similarly, many comics panels contain cumulative visualizations of the entire event they represent: from start to finish.⁹

Let me now turn to specific techniques used by creators of comics to visualize story events in a cumulative fashion. These techniques are deployed with varying frequency in panels representing events of different kinds, including motion events, acoustic events (linguistic and non-linguistic alike), events which consist in physical transformation of a physical object, and events which consist in transfer of abstract, non-physical entities.

---

9 In other panels, the constitutive states of a reified event are referred to metonymically: Eisner ([1985] 2008: 107–110) explains that in a typical panel an individual component state representative of the reified event is visualized, or “frozen into the panel in a block of time” (Eisner [1985] 2008: 107). This individual state is understood to stand for all of the constitutive states of the reified event, instantiating the conceptual metonymy PART FOR THE WHOLE, which has countless linguistic manifestations, including the following expressions, listed by Vyvyan Evans and Melanie Green (2006: 313–314): *My wheels are parked out the back, Lend me a hand, She’s not just a pretty face.*

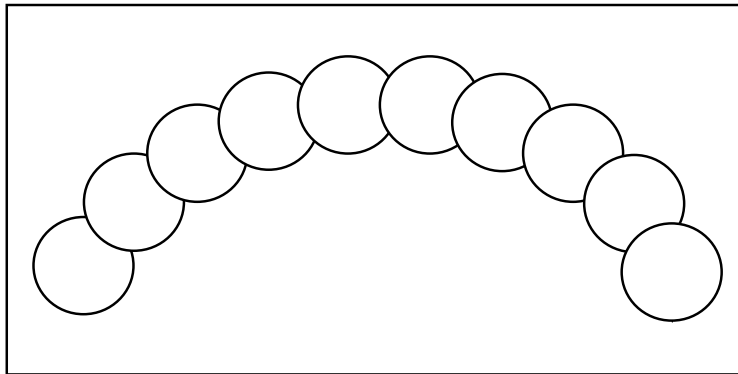

Figure 2. Multiple drawings of a moving object

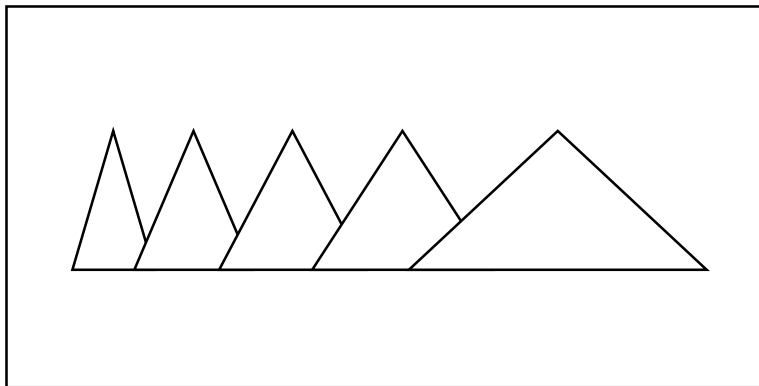

Figure 3. Multiple drawings of a shape-shifting object

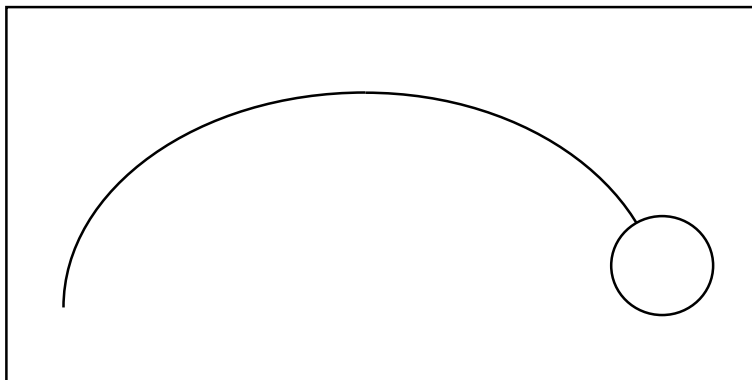

Figure 4. A drawing of a moving object and its trajectory

The diagram of Figure 2 is a schematic rendition of one visual technique employed by creators of comics to produce panels representing motion events in a cumulative fashion. This technique consists in deploying multiple, often partially overlapping drawings of a moving object. To anyone familiar with this technique (or with multiple-exposure photography, which produces a similar effect), the diagram of Figure 2 is readily interpretable as a representation of a motion event in which a circular object traverses

an arc-shaped trajectory from a starting point in the lower left-hand corner of the diagram to an endpoint in the lower right-hand corner of the diagram. Panels exemplifying this technique are found easily enough in mainstream comics. Nevertheless, let me discuss a couple of pertinent examples in some detail. In an American comic titled *The Tomb of Dracula* (serialized by Marvel Comics in the years 1972–1979), panel 1.35.23.4¹⁰ shows one of the characters – a Mr. Bolt – perform an acrobatic exercise. Mr. Bolt’s somersault is visualized in the form of multiple, partially overlapping silhouettes of the character performing the exercise, with only small differences in the position of the silhouettes observable between the adjacent drawings. Similarly, in a manga titled *Buddha* (originally serialized in a manga magazine *Kibou no Tomo* in the years 1972–1983), panel 1.78.4¹¹ shows one of the characters – a boy named Chapra – throw a stone at his opponent. The fling of Chapra’s arm is visualized in the form of multiple, partially overlapping drawings of the boy performing this action, with minor differences in his position observable between the successive drawings. What makes these panels, and many others like them, unique is that their visual structure exemplifies the schema of Figure 2, which closely resembles the semantic structure of an episodic noun, diagrammed in Figure 1 as the inner box on the right. In both cases the representations are of cumulative nature, with the constitutive states of the reified event processed in parallel, or, in the parlance of cognitive grammar, scanned in a summary fashion.

In comics, the use of multiple, partially overlapping drawings is by no means limited to representations of motion events. The diagram of Figure 3 is a schematic rendering of a visual technique used by comics artists to produce panels representing a shape-shifting object. To a reader of comics, the diagram of Figure 3 is effortlessly interpreted as a representation of a metamorphosis whereby a triangular object changes shape, from the acute triangle on the left-hand side of the diagram into the obtuse-angled triangle on the right-hand side of the diagram. This technique is characteristic of comics in the genres of horror, fantasy, and science-fiction, in which certain characters (shape-shifters, metamorphs, transformers, *etc.*) are able to change shape and do so on a regular basis. Let me discuss a couple of pertinent examples in some detail. In Marvel Comics’ *The Tomb of Dracula*, panel 1.10.27.6 depicts the vampire Count Dracula’s transformation into a bat. Dracula’s metamorphosis is visualized in the form of a series of four partially overlapping drawings of the character’s head changing shape. Each successive drawing corresponds to a separate stage in Dracula’s metamorphosis, with the leftmost image representing the initial state of the event, the rightmost image representing the final state of the event, and the remaining images representing the event’s intermediate states. Similarly, in DC Comics’ *Warlord* (1976–ongoing), panel 1.22.16.3 shows a werewolf turn into a woman, with the metamorphosis visualized in the form of a series of four partially overlapping drawings of the character’s head changing shape. In this panel, each successive drawing corresponds to an individual stage of the transformation, with the rightmost image representing the event’s initial state, the leftmost image representing its final state, and the images in between representing the intermediate stages of the event. Like the previously referenced panels containing multiple drawings of moving objects, these visualizations of shape-shifting characters in *The Tomb of Dracula* and *Warlord*, both of which exemplify the schema of Figure 3, qualify

10 In this paper, references to panels in American comic books consist of a series number, a pamphlet number, a page number, and a panel number. The reference 1.35.23.4 thus signifies the fourth panel on page 23 in the 35th pamphlet of the first series of Marvel Comics’ *The Tomb of Dracula*.

11 In this paper, references to panels in Japanese comics apply to their English-language editions and consist of a volume number, a page number, and a panel number. The reference 1.78.4 thus signifies the second panel on page 165 in the first volume of the English-language edition of *Buddha* (serialized by Vertical in the years 2004–2006).

as cumulative event representations, analogous to the semantic structure of an episodic noun, with the constitutive states of the reified events simultaneously available for cognitive processing.

After a brief detour, let me turn back to the discussion of the conventions followed by comics artists in the course of creating cumulative representations of motion events. Figure 4 diagrams another technique deployed by creators of comics to execute panels representing motion events in a cumulative way. This technique consists in drawing a moving object only once and situating it at the end of one or more lines representing the object's path of motion (or: trajectory). To comics readers, the diagram of Figure 4 is easily interpretable as a representation of a motion event in which a circular object traverses an arc-shaped trajectory from a starting point in the lower left-hand corner of the diagram to an end-point in the lower right-hand corner of the diagram. Inasmuch as exemplifications of this technique are particularly numerous in comics of any kind, I will at this point narrow my discussion to a single pertinent example. In *Buddha*, panel 1.165.2 shows the character of Chapra being attacked by his fencing master. The skilled swordsman takes a powerful swing at Chapra, who barely escapes unscathed. In this panel, the moving object – the fencing master's sword – is drawn only once, and the states making up the entire motion event are represented cumulatively in the form of parallel curved “motion lines” (McCloud [1993] 1994: 111), signifying the sword's trajectory. This representation, and many others like it, may be considered image-schematic in the sense of Mark Johnson (1987). Specifically, it may be argued to exemplify the SOURCE-PATH-GOAL schema, with the source (starting point) marked by the beginning of the motion lines in the center of panel 1.165.2, the path (trajectory) delineated by the motion lines, and the goal (end-point) specified by the position of the sword in the upper right-hand corner of the panel.

In addition to its many uses in cumulative representations of motion events, the SOURCE-PATH-GOAL schema may also be used to visually represent transfers of abstract, non-physical entities. In *Buddha*, panel 1.128.1 shows a character named Tatta, endowed with the ability to possess animals, transfer his consciousness into the body of a horse. In this example, the source (starting point) of the transfer is Tatta's head, enclosed in a white halo which looks like a ball of light, the goal (end-point) is the horse's head, enclosed in a similar halo, and the path rendered as a white streak connecting the halos, reminiscent of a lightning bolt. In this example, the SOURCE-PATH-GOAL schema is integrated with the CONTAINER schema in a cumulative representation of a transfer of consciousness: Tatta's consciousness, visualized as bright light filling his head, travels along a bright streaky path to the head of the horse and fills it.

In mainstream comics, a combination of the SOURCE-PATH-GOAL schema and the CONTAINER schema is frequently used in panels reifying linguistic events (or: utterances). The sensory diegetic image representing a character's utterance is referred to in comics scholarship as the speech balloon. It consists of the main body, a circular outline enclosing a written representation of a character's direct speech, and a projection, or tail, which “indicates the character who is speaking” (Saraceni 2003: 9). This visual representation simultaneously instantiates the SOURCE-PATH-GOAL schema and the CONTAINER schema inasmuch as it visualizes a character's utterance in the form of a pictorial container (the main body of the balloon) travelling along a path (partially visualized by the balloon's tail) from a source (the speaking character) to a goal (the addressee of the utterance, who may remain implicit), in accordance with Michael Reddy's ([1979] 1993) CONDUIT metaphor, which models the naïve (or: folk) understanding of linguistic communication.¹²

---

12 Forceville, Veale and Feyaerts (2010: 67) were the first to consider comics balloons as a visualization of Reddy's ([1979] 1993) CONDUIT metaphor.

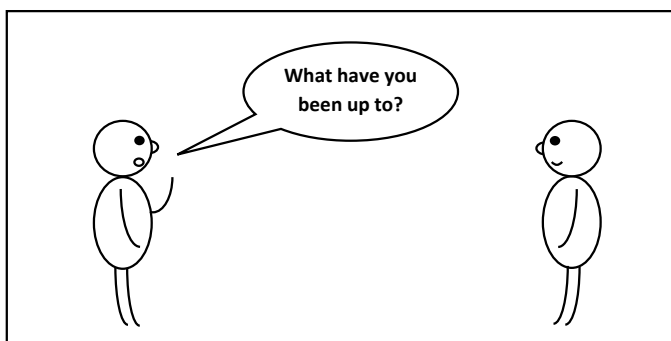

Figure 5. A visual reification of a linguistic event

A panel reifying a linguistic event is shown in Figure 5. In this panel, the character on the left addresses the character on the right. A reification of the speaking character's utterance in the form of a speech balloon is situated half-way between the figure of the speaker and the figure of the addressee, along a trajectory that is partially visualized as the balloon's tail, connecting the figure of the speaker with the balloon's main body. Importantly for my considerations, the kind of reified utterance shown in the panel of Figure 5 constitutes a cumulative representation of a linguistic event analogous to the semantic structure of an episodic noun because the temporal progression of the sounds making up a character's utterance corresponds to the spatial left-to-right and top-to-bottom arrangement of letters in the written representation of the utterance (*cf.* Szawerna 2013b: 64), and the letters are simultaneously available to the reader's perception. Unlike the actual utterance, which is characterized by rapid fading (the property of spoken signals whereby they "vanish quickly, leaving the channel free for further messages" Nöth [1990] 1995: 235), its written representation is a permanent recording of the constitutive sounds of the utterance stored cumulatively by means of letters.

Like visualizations of characters' utterances, onomatopoeic visualizations of non-linguistic sounds¹³ encountered in comics constitute cumulative sound event representations for the reason that they are permanent recordings of rapidly fading sound events stored cumulatively in written form. An example of this kind of sensory diegetic image is shown in the panel of Figure 6.

Figure 6. An onomatopoeic visualization of a non-linguistic sound

13 In a recent paper (Szawerna 2013b: 63), I observed that in comics the category of non-linguistic sounds comprises non-speech vocalizations produced by characters as well as sounds collectively referred to as the sonic environment, including biological sounds produced by animals, non-biological sounds originating with characters and the devices they operate, non-biological sounds originating with non-human organisms (both plants and animals) and inanimate objects, sounds associated with natural phenomena, and a broad range of mechanical sounds.

So far I have explored the analogies observable between two kinds of cumulative representations of events: (1) semantic structures of episodic nouns, which, according to Radden and Dirven (2007: 82), invariably instantiate the metaphor EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS, and (2) comics panels, which typically represent individual events in stories encoded in comics. Sketchy though it was, my discussion of the visual techniques used by comics artists to create panels goes some way toward demonstrating that panels representing individual events in mainstream comics constitute visual instantiations of Radden and Dirven's "ontological metaphor" (2007: 78) EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS, analogous in more ways than one to their linguistic counterparts: semantic structures of episodic nouns. In the remainder of this paper, I will try to show that the interpretation of typical panels is further motivated by additional conceptual metaphors, of which some are compatible with the previously discussed metaphor EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS, while others invite the construal of panels that is incongruous with this metaphor. These alternate metaphorical construals of panels are determined by what a panel is taken to refer to: a stretch of time, the visual field, or a point of access to the diegetic world encoded in a comic.

The interpretation of a panel as representing a stretch of time is most likely facilitated by the conceptual metaphor PERIODS OF TIME ARE CONTAINERS, which is instantiated linguistically by such expressions as *He did it in three minutes* and *It happened in 1968*. In these expressions, the use of the preposition *in*, which prototypically designates a spatial relation between a container and its contents (Tyler & Evans 2003: 183–184), in combination with clauses describing events (*He did it*, *It happened*) and nominals referring to periods of time (*three minutes*, *1968*) invites the metaphorical construal of these periods as temporal containers for events (*cf.* Freeman 2000: 266), in accordance with a presumably universal tendency whereby temporal concepts are metaphorized in spatial terms for purposes of linguistic expression (Yu 1998: 86).

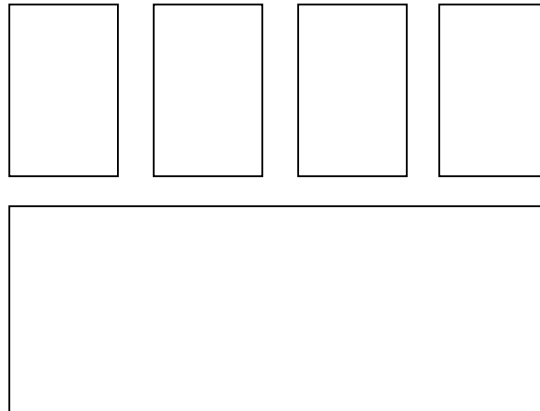

Figure 7. Duration of stretches of story time metaphorized as width of panels

In comics, the metaphor PERIODS OF TIME ARE CONTAINERS finds a non-linguistic manifestation. In accordance with this metaphor, a panel visualizes a bounded stretch of time in the form of a pictorial container¹⁴ whose boundary, typically marked by the frame of the panel, encloses a visual representation of a story event. With relation to panels, the metaphor PERIODS OF TIME ARE CONTAINERS is compatible with

¹⁴ A comics panel qualifies as a container, albeit a pictorial one, because it consists of a boundary (the panel's frame) which distinguishes an interior from an exterior (*cf.* Lakoff 1987: 271).

the metaphor EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS in the sense that both metaphors give rise to a metaphorical entailment whereby the spatial extension of a comics panel corresponds to the temporal extension of the visualized event or time period: the wider the panel, the longer the stretch of time that has lapsed in the diegetic world of a comic (Saraceni 2003: 7–8). Figure 7 is a schematic representation of panel sequences found in many comics, including *Buddha* (panels 1.18.1–4) and *The Spirit* (panels 1–6 in Eisner [1985] 2008: 34). In such sequences, the panels making up the upper tier are readily understood as representing brief events and the panel below is understood to represent a longer stretch of time, in accordance with the entailment which metaphorically relates the width of the panel to the amount of the visualized time. Observe that this entailment has its linguistic analogues in expressions like *a short time/event* and *a long time/event*, which capture the amount of a time period as length.

Another metaphor which takes the image-schematic concept of container as its source domain and is arguably invoked in the interpretation of panels in mainstream comics is referred to as VISUAL FIELDS ARE CONTAINERS. This metaphor, initially discussed over three decades ago by Lakoff and Johnson ([1980] 2003: 30), is linguistically instantiated by such expressions as *It was well within my field of vision*, *My field of vision was entirely filled by the huge crowd*, *He came into view*, *It was outside of my field of vision*, and *He went out of view*. In these examples, the use of linguistic expressions which prototypically refer to spatial configurations, such as *be within*, *be filled by*, *come into*, *be outside of*, and *go out of*, with reference to the visual field invites the construal of the visual field in terms of containment. According to Lakoff and Johnson, this metaphor has an experiential basis:

[t]he metaphor is a natural one that emerges from the fact that, when you look at some territory (land, floor, space, etc.), your field of vision defines a boundary of the territory, namely, the part that you can see. Given that a bounded physical space is a CONTAINER and that our field of vision correlates with that bounded physical space, the metaphorical concept VISUAL FIELDS ARE CONTAINERS emerges naturally. (Lakoff & Johnson [1980] 2003: 30)

In comics, this metaphor is visually instantiated by a panel as long as it is interpreted as a representation of the visual field of the virtual observer of the story events included in the plot of a comic. This virtual observer may be situated either outside or inside the comic's diegetic world. In an article on narration, focalization, and ocularization in comics, Derik A. Badman (2010: 98) refers to these two eventualities as, respectively, "external ocularization" and "internal ocularization." According to Badman (2010: 98), "[m]ost comics are predominantly in external ocularization." In either case, however, the panel is a pictorial container with clearly delimited boundaries, which usually take the form of a pictorial frame in the shape of a rectangle.

The metaphorical construal of panels as containers, motivated by the previously invoked metaphor VISUAL FIELDS ARE CONTAINERS, is sometimes creatively utilized in representations which achieve their dramatic effect "through transgression of the boundaries of the diegesis (metalepsis)" (Miller 2007: 130). In *Buddha*, panel 1.86.3 depicts the character of Tatta running to the rescue of his mother and sister, whose lives are at stake. In this cumulative visualization of a motion event, made up of multiple images of the character and motion lines, Tatta is running so fast that he keeps bumping into the walls of the panel, bouncing off them, and, as a result, tilts the panel off its vertical axis. What is more, in the lower portion of panel 1.86.3 Tatta breaks through the rear wall of the panel, disappears behind it, and then reemerges inside the panel by breaking through its rear wall once again. It is quite apparent that this metaleptic

representation turns the frame of the panel into the walls of a three-dimensional container a character can interact with inside the diegetic world he inhabits.

Of the conceptual metaphors which are arguably invoked in the interpretation of panels in mainstream comics, the last one I wish to discuss is the metaphor whereby the panel is construed as a window to the diegetic world of the comic. The construal of comics panels as windows is an instantiation of a conceptual metaphor, pervasive in our culture, which prompts us to construe any representation (linguistic, pictorial, photographic, filmic, *etc.*) of any kind of world (real or imaginary) as a window providing access to this world. This metaphor is particularly prominent in the artistic domain of painting. As Lisa Siraganian puts it, “[t]he history of western art is also a history of picture frames (...) understood as windows onto another world” (2012: 83). This metaphor, which may be phrased as REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD is linguistically instantiated by such expressions as *Television provides us with a useful window on the world* (*Longman Dictionary of Contemporary English*, 5th edition), *It gave me an intriguing window into the way people live* (*Oxford Advanced Learner’s Dictionary*, 8th edition), and *The film provides a window on the immigrant experience* (*Cambridge Advanced Learner’s Dictionary*, 3rd edition).

In comics, this conceptual metaphor is sometimes playfully exploited in panels transgressing the boundaries of the diegetic world. In his seminal book, Eisner ([1985] 2008: 51) provides examples of images of windows and doorways serving as panels. In *Buddha*, panel 5.54.2 shows the character of Tatta running from an enraged rogue elephant. In this panel both the elephant and Tatta are drawn in linear perspective, with their outlines partially overlapping the frame of the panel, as if they were crossing over from the diegetic world of the comic to the reality of the reader through the window of the panel. In the series *Dororo* (originally published in a manga magazine *Shūkan Shōnen Sandē* in the years 1967–1968), panel 1.86.5 shows the eponymous character, who, having heard an unidentified speaker utter some words in the immediately preceding panel, addresses the reader. This panel is readily interpretable as a visualization of the entailment of the metaphor REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD whereby the people situated on the opposite sides of a window may see each other and communicate through the window’s opening. Last but not least, in an episode from a classic American comic strip *Little Sammy Sneeze* (1904–1906), reproduced below in Figure 8, the character of Sammy sneezes so hard that the window of the panel (the frame as well as the pane) shatters into pieces. This image which may be taken to visualize the entailment of the metaphor REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD whereby a panel may be broken up into pieces just like a window.

The foregoing discussion of a range of visual techniques employed by artists who create pictorial-linguistic narratives subsumed under the umbrella term of comics demonstrates that panels, the basic building-blocks of any comic, may be construed in multiple ways, as representing individual events, stretches of time, visual fields, and points of access to the diegetic worlds encoded in comics. The gist of this discussion is that these multiple construals of panels are licensed by conceptual metaphors which are linguistically exemplified by an array of conventional expressions – metaphors like EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS, PERIODS OF TIME ARE CONTAINERS, VISUAL FIELDS ARE CONTAINERS, and REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD. Viewed in this way, panels found in mainstream comics appear as visual signs which transcend their otherwise undeniable symbolicity inasmuch as their creation and interpretation is facilitated by a number of metaphorical mappings residing in the minds of creators as well as readers of comics.

It is by no means clear, however, to what extent the relationship between the form of panels and their meaning in comics representing distinct, albeit related, traditions of creating these sequential narratives can be considered arbitrary and to what degree it can be regarded as motivated by the metaphors discussed in the main body of this paper. All of the linguistic data invoked in this discussion come from English, and all of the metaphors licensing this data were originally investigated in the context of and with reference to this language. It is therefore an empirical question whether or not the previously examined metaphors, which have been argued to facilitate interpretation of panels, are linguistically exemplified in languages like French or Japanese – a question that needs answering before metaphoricity of panels can be postulated for Franco-Belgian *bandes dessinées* and Japanese mangas, which share all of the visual conventions discussed in this paper with their American counterparts: comic strips and books. At this point let me observe that Polish creators of comics make use of all of the visual techniques described in this paper, and the Polish language abounds with expressions licensed by the metaphors EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS, PERIODS OF TIME ARE CONTAINERS, VISUAL FIELDS ARE CONTAINERS, and REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD, which goes at least some way toward corroborating my working hypothesis whereby panels are similarly metaphorized in English as well as non-English speaking cultures. The ready availability in Polish of linguistic expressions licensed by the metaphors in question may in turn result from the fact that these metaphors feature no culture-bound notions and instead consist of concepts that appear to be fairly universal: EVENT, PERIOD OF TIME, VISUAL FIELD, WORLD, OBJECT, CONTAINER, and WINDOW.

Figure 8. *Little Sammy Sneeze*, 1905.09.24.1–6¹⁵

15 In this paper, references to panels in American comic strips consist of the year, the month, and the day of publication followed by panel numbers. The reference 1905.09.24.1–6 thus signifies panels one to six making up the strip published on September 24th, 1905.

This paper also shows that metaphors licensing semantic structures of linguistic expressions situated at any point along the lexicogrammatical continuum may be invoked to motivate the visual structures of panels in comics. While EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS qualifies as a grammatical metaphor in the sense of Klaus-Uwe Panther and Linda L. Thornburg (2009), whereby grammatical metaphors “motivate distributional properties of function words, grammatical morphemes, and word classes” (Panther & Thornburg 2009: 16), and REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD qualifies as a lexical metaphor (motivating the distributional properties of the noun *window*), PERIODS OF TIME ARE CONTAINERS and VISUAL FIELDS ARE CONTAINERS may be argued to combine features of lexical as well as grammatical metaphors. Interestingly, it is panels licensed by what is perhaps the most lexical of the metaphors discussed in this paper, REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD, rather than panels licensed by the uncontroversially grammatical metaphor EPISODIC EVENTS ARE OBJECTS or any of the two remaining lexicogrammatical metaphors, that come to acquire innovative, unanticipated, experimental forms in representations transcending the boundaries of diegetic worlds encoded in comics. The propensity of panels licensed by the metaphor REPRESENTATIONS OF A WORLD ARE WINDOWS ONTO THIS WORLD for pushing the envelope of comics form, demonstrated in the preceding discussion, seems to tie rather well with the tendency observable in language whereby the most striking manifestations of metaphor are found in poetic texts, less conspicuous manifestations of it are found in metaphorical senses of lexical items that have been conventionalized in fixed linguistic expressions used on an everyday basis, and the least noticeable manifestations of metaphor appear to be encoded in grammatical elements.

On the whole then, this paper does add to the body of research aiming to corroborate a central tenet of conceptual metaphor theory whereby metaphor is a conceptual mechanism which transcends language. It seems that in spite of the previously formulated reservations, which have prevented me from formulating unwarranted generalizations concerning the metaphorical underpinnings of panels in Franco-Belgian *bandes dessinées* and Japanese mangas, the discussion presented in this paper’s main body demonstrates quite clearly that the creation as well interpretation of panels in comics created and read in English speaking countries may be argued to involve a considerable amount of metaphorical construal facilitated by metaphors licensing a broad array of linguistic expressions situated along the entire lexicogrammatical continuum. Additionally, this paper adds to the discussion initiated in the area of contemporary comics scholarship of the ways in which comics achieve meaning by considering the metaphorical aspects of creating and interpreting panels and framing this discussion in cognitive-linguistic terms. While the discussion presented here is far from exhaustive – undoubtedly, there are many other metaphors, as well as metonymies, underlying panels, but also other signs used in comics – it does provide a useful point of departure for a more comprehensive study of visual figuration in comics and other narrative media.

References

- Abbott, Michael, Charles Forceville (2011) “Visual Representations of Emotion in Manga: LOSS OF CONTROL IS LOSS OF HANDS in *Azumanga Daioh* Volume 4.” [In:] *Language and Literature* 20 (2); 1–22.
- Badman, Derik A. (2010) “Talking, Thinking, and Seeing in Pictures: Narration, Focalization, and Ocularization in Comics Narratives.” [In:] *International Journal of Comic Art* 12 (2-3); 91–111.

- Beaver, Frank E. ([2006] 2009) *Dictionary of Film Terms: The Aesthetic Companion to Film Art*. 4th ed. New York: Peter Lang Publishing.
- Carrier, David (2000) *The Aesthetics of Comics*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Cohn, Neil (2010) "Extra! Extra! Semantics in Comics!: The Conceptual Structure of Chicago Tribune Advertisements." [In:] *Journal of Pragmatics* 42; 3138–3146.
- Cohn, Neil (2012) "Comics, Linguistics, and Visual Language: The Past and Future of a Field." [In:] Frank Bramlett (ed.) *Linguistics and the Study of Comics*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan; 92–118.
- Duncan, Randy, Matthew J. Smith (2009) *The Power of Comics: History, Form & Culture*. New York: Continuum.
- Eerden, Bart (2009) "Anger in Asterix: The Metaphorical Representation of Anger in Comics and Animated Films." [In:] Charles Forceville, Eduardo Urios-Aparisi (eds.) *Multimodal Metaphor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter; 243–264 (Applications of Cognitive Linguistics. Vol. 11).
- Eisner, Will ([1985] 2008): *Comics and Sequential Art*. Reprint. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Evans, Vyvyan, Melanie Green (2006) *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Forceville, Charles (2005) "Visual Representations of the Idealized Cognitive Model of Anger in the Asterix Album *La Zizanie*." [In:] *Journal of Pragmatics* 37; 69–88.
- Forceville, Charles (2009) "Non-Verbal and Multimodal Metaphor in a Cognitivist Framework: Agendas for Research." [In:] Charles Forceville, Eduardo Urios-Aparisi (eds.) *Multimodal Metaphor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter; 19–42 (Applications of Cognitive Linguistics. Vol. 11).
- Forceville, Charles (2011) "Pictorial Runes in *Tintin and the Picaros*." [In:] *Journal of Pragmatics* 43; 875–890.
- Forceville, Charles, Tony Veale, Kurt Feyaerts (2010) "Balloonics: The Visuals of Balloons in Comics." [In:] Joyce Goggin, Dan Hassler-Forest (eds.) *The Rise and Reason of Comics and Graphic Literature: Critical Essays on the Form*. Jefferson: McFarland; 56–73.
- Freeman, Margaret H. (2000) "Poetry and the Scope of Metaphor: Toward a Cognitive Theory of Literature." [In:] Antonio Barcelona (ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter; 253–281 (Topics in Cognitive Linguistics. Vol. 30).
- Groensteen, Thierry ([1999] 2007) *The System of Comics*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Harvey, Robert C. (1994) *The Art of the Funnies: An Aesthetic History*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Harvey, Robert C. (1996) *The Art of the Comic Book: An Aesthetic History*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Heer, Jeet, Kent Worcester (2009) "Introduction." [In:] Jeet Heer, Kent Worcester (eds.) *A Comics Studies Reader*. Jackson: University Press of Mississippi; xi–xv.
- Herman, David (2004) "Toward a Transmedial Narratology." [In:] Marie-Laure Ryan (ed.) *Narrative across Media: The Languages of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press; 47–75.
- Inge, M. Thomas (1990) *Comics as Culture*. Jackson, London: University Press of Mississippi.
- Johansen, Jørgen D., Svend E. Larsen ([1994] 2002) *Signs in Use: An Introduction to Semiotics*. London, New York: Routledge.
- Johnson, Mark (1987) *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Kunzle, David (1973) *The Early Comic Strip: Narrative Strips and Picture Stories in the European Broadsheet from c.1450 to 1825*. Berkeley: University of California Press.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson ([1980] 2003) *Metaphors We Live By*. 2nd ed. Chicago, London: The University of Chicago Press.

- Langacker, Ronald W. (1987a) "Nouns and Verbs." [In:] *Language* 63; 53–94.
- Langacker, Ronald W. (1987b) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2: *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (2012) "Linguistic Manifestations of the Space-Time (Dis)analogy." [In:] Luna Filipović, Kasia M. Jaszczolt (eds.) *Space and Time in Languages and Cultures: Language, Culture, and Cognition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins; 191–215 (Human Cognitive Processing. Vol. 37).
- Lefèvre, Pascal (2000) "The Importance of Being 'Published': A Comparative Study of Different Comics Formats." [In:] Anne Magnussen, Hans-Christian Christiansen (eds.) *Comics and Culture: Analytical and Theoretical Approaches to Comics*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press; 91–106.
- McCloud, Scott ([1993] 1994) *Understanding Comics: The Invisible Art*. Reprint. New York: HarperPerennial.
- Miller, Ann (2007) *Reading bande dessinée: Critical Approaches to French-Language Comic Strip*. Bristol, Chicago: Intellect Books.
- Miodrag, Hannah (2013) *Comics and Language: Reimagining Critical Discourse on the Form*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Nöth, Winfried ([1990] 1995): *Handbook of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Panther, Klaus-Uwe, Linda L. Thornburg (2009) "Introduction: On Figuration in Grammar." [In:] Klaus-Uwe Panther, Linda L. Thornburg, Antonio Barcelona (eds.) *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins; 1–44 (Human Cognitive Processing. Vol. 25).
- Peirce, Charles S. (1931–1958) *Collected Papers*. Vol. 1–6 ed. by Charles Hartshorne, Paul Weiss; vol. 7–8 ed. by Arthur W. Burks. Cambridge: Harvard University Press.
- Potsch, Elizabeth, Robert F. Williams (2012) "Image Schemas and Conceptual Metaphor in Action Comics." [In:] Frank Bramlett (ed.) *Linguistics and the Study of Comics*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan; 13–36.
- Radden, Günter, René Dirven (2007) *Cognitive English Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins (Cognitive Linguistics in Practice. Vol. 2).
- Reddy, Michael ([1979] 1993) "The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language about Language." [In:] Andrew Ortony (ed.) *Metaphor and Thought*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press; 164–201.
- Ryan, Marie-Laure (2004) "Introduction." [In:] Marie-Laure Ryan (ed.) *Narrative across Media: The Languages of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press; 1–40.
- Sabin, Roger (1993) *Adult Comics: An Introduction*. London, New York: Routledge.
- Saraceni, Mario (2003) *The Language of Comics*. London, New York: Routledge.
- Shinohara, Kazuko, Yoshihiro Matsunaka (2009) "Pictorial Metaphors of Emotion in Japanese Comics." [In:] Charles Forceville, Eduardo Urios-Aparisi (eds.) *Multimodal Metaphor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter; 265–293 (Applications of Cognitive Linguistics. Vol. 11).
- Siraganian, Lisa (2012) *Modernism's Other Work: The Art Object's Political Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Szawerna, Michał (2012) "Toward a Cognitive Linguistic Approach to Analyzing Comics: The Contrasting Construals of Comics in Similarity-Based Views of Conceptual Representation." [In:] Zdzisław Wąsik, Piotr Czajka, Michał Szawerna (eds.) *Alternate Construals in Linguistics*. Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu; 59–74 (Philologica Wratislaviensia: Acta et Studia. Vol. 8).
- Szawerna, Michał (2013a) "On Developing a Cognitive Account of Comics." [In:] Marek Kuczyński, Leszek Szymański (eds.) *Language, Thought, and Education: Across Systems*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego; 131–147.

- Szawerna, Michał (2013b) “A Peircean Characterization of the Semiotic Properties of Selected Visual Signs Found in Comics.” [In:] *Ars Aeterna* 5 (1); 51–72.
- Tyler, Andrea, Vyvyan Evans (2003) *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Bob (2000) “Soukuss or Sell-out?: Congolese Popular Dance Music as Cultural Commodity.” [In:] Angeliq Hauerud, Margaret P. Stone, Peter D. Little (eds.) *Commodities and Globalization: Anthropological Perspectives*. Oxford, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers; 33–58.
- Yu, Ning (1998) *The Contemporary Theory of Metaphor: A Perspective from Chinese*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins (Human Cognitive Processing. Vol. 1).

Online sources

- Casati, Roberto, Achille Varzi (2006) “Events.” [In:] Edward N. Zalta (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition). Available at: <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/davidson/> [ED September 2013].

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

KAMILA TUREWICZ

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Języki i kultury etniczne w Zjednoczonej Europie z historią Dyrbala w tle. Rozważania językoznawcy kognitywnego

Abstract

Ethnic Cultures and Their Languages in United Europe through the Story of Dyrbal: A Cognitive Linguist's Perspective

In view of the growing interest in the nature of culture – language interface, on the one hand, and the socio-political developments inherent in European integration processes, on the other, three issues are perhaps worth addressing for linguists and cultural studies specialists: (i) whether the evolutionary processes of cultural integration can influence the structures of ethnic/national languages; (ii) the extent to which changes in language structure may result in a loss of certain elements characteristic of the culture related to the language; (iii) what that long-term (socio-political) consequences may be as an effect of the remarkable weakening and subsequent disappearance of the elements of ethnic cultures that function as determinants of ethnic/national identity. Considering the size of this article, none of the aforementioned issues will be solved. Nevertheless, some aspects of language–culture interface are identified, while the problem of ecological interdependence between language and culture is illustrated in the case of the death of Dyrbal. Changes in Dyrbal and examples of language expressions from English and Polish illustrating the cultural imprints in language structure are discussed from the perspective of cognitive methodologies.

Keywords: ethnic cultures, cognitive linguistics, cultural integration, ethnic/national language.

Wstęp

Szczególne rola dialektu czy języka etnicznego, który przyswajany jest przez dziecko jako pierwszy kod językowy, wynika z faktu, że proces nabywania go odbywa się w konkretnym kontekście kulturowym¹. W konsekwencji nabywanie języka jest równocześnie nabywaniem kultury, stanowiącej „a system of standards of perceiving, believing, evaluating, and acting” (Kramersch 1998: 121) [system standardów postrzegania, wierzeń, oceniania i działania] (tłum. moje – K. T.). Naturalną konsekwencją procesów integracyjnych w Europie jest zacieranie się różnic kulturowych między państwami czy regionami. Jeżeli nabywanie języka etnicznego jest nierozłączne z nabywaniem kultury z tym językiem powiązanej, świadomość procesów integracyjnych daje podstawy do sformułowania kilku pytań na temat przyszłości języków i kultur w Europie: (i) czy ewolucyjna integracja dziedzictwa kulturowego poszczególnych grup etnicznych może w sposób istotny wpłynąć na przebudowę struktury języków Europy?; (ii) w jakim zakresie zmiany językowe mogą prowadzić do zanikania wyznaczników danej kultury etnicznej?; (iii) jaki długofalowy efekt może przynieść osłabienie i zaniknięcie elementów kultur, które stanowią swego rodzaju wyznacznik tożsamości etnicznej, narodowej czy państwowej?

Artykuł niniejszy nie stanowi próby udzielenia odpowiedzi na sformułowane powyżej kwestie. Moim zamierzeniem jest raczej zasygnalizowanie potrzeby podjęcia i intensyfikacji badań nad postawionymi pytaniami. Podjęcie takich badań wymagałoby zmierzenia się zarówno z kwestią zgromadzenia materiału badawczego, jak i przyjęcia właściwych rozwiązań metodologicznych.

Materiał badawczy i metodologia

Istota współzależności między kulturą etniczną i strukturą jej języka jest trudna do uchwycenia przede wszystkim dlatego, że współzależność ta pozostaje poza świadomością rodzimych użytkowników języka. Pytanie typu „Co dany element języka znaczy?” może dostarczyć badaczowi wydatnie różniących się odpowiedzi, należy jednak przyjąć, że adresat *zrozumie*, o co badacz pyta. Pytanie o wskazanie elementów kulturowych w strukturze języka, który jest medium powszedniej komunikacji, prawdopodobnie okaże się niezrozumiałe. Jednocześnie to, że języki i kultury krajów europejskich rozwijają się w bliskości geograficznej, może zacierać wymiar i wagę zmian w strukturze badanych języków, zachodzących pod wpływem zmian zachowań kulturowych. W związku z powyższym uznałam, że sięgnięcie do języka i kultury odległych typologicznie, geograficznie i antropologicznie może stanowić dobrą ilustrację problemu. Dlatego w celu zobrazowania zakresu, w jakim język jest systemem ekologicznym w stosunku do kultury, przywołam wyniki moich badań dotyczących współzależności między kulturą i językiem (Turewicz 2000, 2002) zainspirowanych książką Lakoffa (1987), przeprowadzonych na podstawie prac Dixona (1972, 1987, 1991) i Schmidt (1985) na temat jednego z języków etnicznych Australii, Dyirbala.

Jak zasygnalizowałam wcześniej, równie ważnym problemem związanym z badaniem współzależności między językiem i jego kulturą jest kwestia metodologii, która umożliwi interdyscyplinarne podejście do danych językowych. Potrzebę rozwiązania problemu metodologicznego definiuje Chruszczewski, pisząc:

1 Tomasello *et al.* (1993) omawiają miejsce i zakres oddziaływania elementów kultury środowiska w kolejnych etapach rozwoju poznawczego dziecka.

(...) tylko odważna próba wyjścia poza schematyzm terminologiczny jednej z dyscyplin i wysiłek połączenia niektórych aspektów wymienionych dziedzin szeroko pojętych nauk humanistycznych może nas w przyszłości zbliżyć do sukcesu wypracowania narzędzi badawczych o orientacji językowej, kulturowej, socjologicznej czy antropologicznej. (Chruszczewski 2011: 121)

Choć słowa te wypowiedziane są w kontekście badań nad konsiliencją komunikacyjną², stosują się one również do wyzwań metodologicznych związanych z badaniem relacji między strukturą języka i elementami kultury, które on koduje. W pracach Lakoffa (1987) i Langackera (1991, rozdz. VII) znajdują się przykłady zastosowania metodologii kognitywnych do analizy języków odległych typologicznie, u Turewicz (2000, 2002) perspektywa kognitywna służy zinterpretowaniu związków między zmianami językowymi i kulturowymi. Langacker (2011) i Kövecses (2011) ilustrują zakres, w jakim metodologie kognitywne pozwalają wydobyć kulturowe determinanty w strukturze języków. Stąd przedstawiona analiza osadzona jest w kontekście podejść kognitywnych i w tym sensie artykuł może stanowić (kolejny³) przykład tego, w jakim stopniu metodologie kognitywne, poprzez swoje integralne podejście, pozwalają wydobyć kody kulturowe przenoszone w języku tej kultury.

Język jako odzwierciedlenie tradycji kulturowej

Udzielenie odpowiedzi na pytania o wagę i istotę zachowania specyfiki kulturowej w kontekście procesów globalizacji, doświadczanych przez społeczeństwa Europy na mniejszą lub większą skalę, jest o tyle trudne, o ile trudnym zadaniem jest wyodrębnienie jakiegoś jednego elementu życia społeczno-kulturowego, który można by uznać za wyznacznik stanu *bezpieczeństwa* kultury etnicznej. W sposób naturalny poszukiwania takiego wyznacznika oscylowałyby wokół literatury, muzyki, malarstwa, architektury czy też filmu. Język ojczysty w świadomości jego użytkowników wydaje się elementem kultury narodowej poprzez literaturę piękną, która – wykorzystując jego zasoby w sposób twórczy – stanowi pewną nobilitację systemu codziennej komunikacji międzyludzkiej.

Pojmowanie związku między językiem a kulturą przez pryzmat literatury jest naturalną konsekwencją tradycji definiowania języka jako systemu opartego na dychotomii znaczenie–reguła, w którym znaczenie zakodowane w słowie ma wymiar uniwersalny, a reguła jest bytem formalnym, pozbawionym zawartości konceptualnej, a więc także motywacji semantycznej. Zasadnicza zmiana w sposobie definiowania języka naturalnego postulowana w ramach językoznawstwa kognitywnego, w tym w szczególności encyklopedyczna istota semantyki (Langacker 1987), otwiera inną perspektywę na jakość związku język–kultura. Mówiąc precyzyjniej, analizy kognitywne spajają zawartość konceptualną schematów gramatycznych i leksyki z charakterystycznym dla danej grupy użytkowników języka, określonym kulturowo sposobem interpretowania doświadczeń poznawczych, stanowiących fundament struktury pojęciowej jako bazy dla struktury semantycznej.

2 „...rozumienie współzależności między modelami komunikacyjnymi zachowań w różnych sytuacjach wynikających często z pozajęzykowego świata komunikujących osób, określić można mianem konsiliencji komunikacyjnej” (Chruszczewski 2011: 121).

3 Zbiór pod redakcją Turewicz (red.) (2011) zawiera prace ilustrujące możliwości, jakie stwarza lingwistyka kognitywna dla badań kulturowych kodów w strukturze języka naturalnego.

Różnice semantyczne a determinanty kulturowe

Przykładem ilustrującym kulturowe źródła różnic w strukturze semantycznej polskich leksemów i ich angielskich odpowiedników jest analiza znaczeń polskiego słowa 'książka' i angielskiego 'book' przedstawiona u Turewicz (2000). Oparta na etymologii i zgodna z postulatem o encyklopedycznej naturze semantyki analiza znaczeń pary leksemów book–książka, dokonana w Langackerowskiej koncepcji współzależności profil/baza⁴, pozwala wysnuć ostrożne wnioski na temat sposobu traktowania *książek* w tradycji kulturowej Polaków i norm postępowania z *books* funkcjonujących w kulturze anglosaskiej. Mianowicie, etymologia wskazuje, że kulturowe korzenie *książki*⁵ określają ją jako przedmiot szczególnej wagi, w którym zapisane są do odczytania święte teksty, podczas gdy etymologia słowa *book*⁶ sugeruje, że w anglosaskiej tradycji kulturowej jest to przedmiot szczególny, bo służący do zapisywania na nim (a dokładniej w nim) ważnych tekstów (sakralnych) w celu ich przechowania.

Istotą postulowanej analizy nie jest sugerowanie, że polskie dziecko, nabywając język ojczysty, najpierw poznaje definicję słowa *książka* w jej etymologicznym wymiarze i w wyniku poznania definicji wie w przyszłości, jak z nią postępować. Ważniejsze jest to, że analiza znaczenia oparta na etymologii wychwytuje zależność uczenia się przez dziecko słowa *książka* równocześnie z pewną kulturowo uwarunkowaną normą postępowania z tym przedmiotem; w polskich domach książki się czyta i dzieci tradycyjnie *nie* są uczone pisania w/na/po książce. Należy zauważyć, że choć w słownikowej definicji *książki* jej etymologia faktycznie nie jest przywoływana, aspekt kulturowy jest tak mocny, że dla określenia przedmiotu fizycznie podobnego, ale funkcjonalnie różniącego się od tego, co desygnuje słowo *książka*, język polski posiada słowa *książeczka* (do pisania, do rysowania) i *księga* (pamiętkowa, rachunkowa). Dla porządku należy zauważyć, że w angielskich domach *books* służą w sposób naturalny zarówno temu, by z nich czytać, jak i dokonywać w nich określonych zapisów: *notebook* [notatnik], *copybook* [zeszyt do przepisywania], *workbook* [zeszyt do prac (domowych)], *exercisebook* [zeszyt do ćwiczeń]. Ponadto można zauważyć w pełni umotywowany semantycznie związek między rzeczownikiem 'book' i czasownikiem 'to book' jako nazwą czynności polegającej na zapisywaniu, utrwalaniu wypowiedzi w celu ich zachowania, przechowania. Taki związek nie jest możliwy w przypadku polskiego słowa *książka*. Można zaryzykować stwierdzenie, że to etymologicznie motywowany element znaczenia „przedmiot, który zawiera święte litery do odczytania” nie pozwala na przeprofilowanie (w sensie nałożenia na profil rzeczownikowy profilu relacji temporalnej⁷) tego rzeczownika na potencjalny czasownik 'książkować'. Warto przy tym zauważyć, że takie przeprofilowanie jest możliwe w przypadku rzeczownika 'księga', a jego wynikiem jest czasownik 'księgować'⁸.

4 Dopuszczając pewne uproszczenie, można powiedzieć, że istotą współzależności profil/baza jako narzędzia analizy struktury semantycznej, jest to, że 'wiedza encyklopedyczna' związana z pewnym elementem rzeczywistości dostarcza bazy pojęciowej dla językowego zobrazowania go poprzez wypuklenie tego 'fragmentu' bazy, który najlepiej oddaje istotę konceptualizowanej rzeczywistości – jest wyprofilowany z bazy.

5 *Słownik etymologiczny języka polskiego* Aleksandra Brücknera (1957: 277) wskazuje jako źródło staro-cerkiewno-słowiańskie słowo oznaczające szereg liter tworzących fragment tekstu, czyli istniejący zapis tekstowy „do odczytania”.

6 *Webster's Collegiate Dictionary* (1990: 167) wskazuje jako źródło staroangielskie 'bok' w znaczeniu „a piece of hard wood beech” i „the early Germanic practice of curving runic characters on beech wood tablets”.

7 Zob. Langacker (1987, 1991).

8 Przykład podany przez prof. Prędotę w czasie dyskusji po wykładzie wygłoszonym na zaproszenie Oddziału Wrocławskiego PAN i Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, 22.03.2013.

Jak ilustruje powyższy przykład, wydobywając zależności między znaczeniem elementów języka a typem doświadczenia poznawczego zakorzenionego w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym, kognitywne analizy znaczenia uwypuklają rolę języka etnicznego jako systemu, w którym zakodowane są i przez to *przechowywane* charakterystyczne dla danej grupy elementy dziedzictwa kulturowego. W związku z powyższymi analizami dają podstawę do przyjęcia tezy, że język etniczny jest miernikiem odzwierciedlającym stan zachowania tradycji kulturowej, w której jest on zakorzeniony.

Ilustracja problemu na przykładzie języka zagrożonego

Nabywanie języka jako sposób przyswajania elementów kultury etnicznej

Przykładem, którym chciałabym zilustrować zależność między istnieniem struktury języka i części kultury etnicznej danej grupy użytkowników, jest opisany przez Dixona (1987: 147–165, 1991: 191) język tabu Jalnguy, nazwany ‘językiem teściowej’, funkcjonujący w jednym z języków aborygeńskich w Australii, Dyirbalu, języku – albo raczej grupy 10 powiązanych dialektów – którym posługiwali się rdzenni Australijczycy, zamieszkujący północno-wschodni obszar Queensland.

Istnienie języka tabu miało wymiar językowy i społeczno-kulturowy. Jak już wspomniałam, Dyirbal był rodziną dialektów, którymi posługiwały się sąsiadujące terytorialnie grupy plemienne. Dixon (1972, 1991) i Schmidt (1985) podkreślają, że różnice między poszczególnymi dialektami sprowadzały się do różnic w słownictwie. Te stosunkowo ograniczone różnice językowe były jednak niezmiernie istotne z perspektywy socjologicznej dla sąsiadujących grup plemiennych, gdyż osoby posługujące się innym dialektem miały ograniczone prawo przebywania na terytorium przynależnym danej grupie etnicznej. Biorąc to pod uwagę, interesujące wydaje się, że język tabu danego dialektu w pewnym sensie nawiązywał do sąsiednich dialektów, tzn. różnił się od stylu codziennego Guwal danej grupy plemiennej tym, że wykorzystywał słownictwo dialektów sąsiednich, a raczej ich formy fonetyczne, przypisując im jednak zawartość pojęciową nawiązującą do znaczenia odpowiedników w języku codziennym Guwal, tyle że treści te cechował wyższy poziom schematyczności. Dla przykładu – styl Guwal cechowało istnienie nazwy na każdy rodzaj jadalnego pędraka, wskazującej drzewo, w którym można było go znaleźć, w Jalnguy funkcjonowała tylko jedna nazwa ‘jadalny pędrak’. Innymi słowy, poprzez swoją strukturę język tabu funkcjonował w danej społeczności jako element zapobiegający nawiązywaniu bliskich i bezpośrednich relacji, czyli służył budowaniu i utrzymywaniu dystansu komunikacyjnego między osobami, które były zobowiązane zwracać się do siebie w tym języku.

Społeczna waga języka tabu nabiera pełniejszego wymiaru, kiedy docieramy do sedna sprawy. Komunikacja w Jalnguy obowiązywała między dorastającym dzieckiem a kuzynem/kuzynką będącymi dziećmi brata matki lub siostry ojca, którzy mogli być w przyszłości potencjalnymi zięćmi lub synowymi, albo dla których to dziecko mogło się stać teściem lub teściową. Istotą funkcjonowania języka tabu w Dyirbalu było to, że dziecko przed okresem dojrzewania przyswajało sobie drugi styl mówienia razem z wiedzą / zasadami społecznymi funkcjonowania w grupie. Umiejętność posługiwania się obydwojma sposobami komunikacji Guwal i Jalnguy zapewniała poczucie stabilizacji każdej osobie w danej grupie plemiennej i w pewnym sensie gwarantowała właściwe z punktu widzenia całej społeczności relacje wewnątrz grupy.

W rezultacie rola języka tabu wykraczała daleko poza aspekt czysto językowy, tzn. umiejętność odpowiedniego doboru słów w czasie rozmowy z (potencjalnymi) teściową, teściem, synową, zięciem. Ważniejsze z punktu widzenia grupy etnicznej było to, że równoczesne przyswojenie sobie kodu językowego i zasad posługiwania się nim stanowiło warunek prawidłowego funkcjonowania grupy, jej stabilności i bezpieczeństwa wewnętrznego, a także zachowania istotnego elementu dziedzictwa kulturowego.

Społeczny wymiar zmian językowych

Upadek struktury plemiennej, przesiedlanie plemion, rozdzielanie rodzin poprzez lokowanie dzieci w żłobkach i przedszkolach w celu „ucywilizowania” Aborygenów spowodowały, że już w latach trzydziestych XX wieku język tabu przestał funkcjonować, a ostatnie osoby znające Jalnguy umarły na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Jest bardzo prawdopodobne, że luka powstała wskutek zaniku języka tabu przyczyniła się w istotnym stopniu do rozpadu struktury społecznej w grupie, co zauważa Schmidt (1985) w swojej pracy na temat procesu „umierania” Dyrbala. Zwraca ona uwagę m.in. na brak wyraźnej struktury rodziny wśród społeczności Jambun, którą w 1985 roku stanowiła grupa około 100 osób zamieszkujących jedno z takich osiedli założonych przez rząd Australii. W czasie zbierania materiału badawczego istniała tam grupa osób najstarszych, posługujących się jeszcze Dyrbalem w jego pierwotnej formie, grupa młodsza komunikująca się między sobą kodem językowym zawierającym wybrane elementy struktury Dyrbala, wyraźnie podobne w zakresie zawartości konceptualnej do struktury australijskiego angielskiego (Turewicz 2000), oraz grupa najmłodsza, dzieci i młodzież, których rodzice, doświadczywszy trudności w szkole z powodu tego, że ich pierwszym językiem był Dyrbal, zdecydowali, że dzieci te będą uczyły się angielskiego jako języka pierwszego, a Dyrbala nauczą się potem. W świetle analizy przeprowadzanej przez Schmidt, owo „potem” nie zaowocowało przywróceniem Dyrbalowi funkcji podstawowego kodu językowego w społeczności Jambun, a społeczność ta zatraciła możliwość efektywnego komunikowania się między pokoleniami. Doprowadziło to do utrwalenia się rozdziału między dziećmi i rodzicami – również z powodu narastającego braku szacunku do niewykształconych rodziców, niemówiących Standardowym Australijskim Angielskim (SAE), dziećmi i dziadkami – z powodu braku wspólnego kodu językowego, między najstarszymi a ich dziećmi i wnukami – z powodu braku wspólnego kodu językowo-kulturowego.

Spośród przyczyn prowadzących do wymierania Dyrbala dwie zasługują na szczególną uwagę, gdyż u ich podstaw leży działanie mające na celu dobro użytkowników tego języka: po pierwsze, działania rządu zmierzające do stworzenia lepszych szans życiowych dla potomków rdzennej społeczności Australii, takie jak obowiązek edukacyjny wprowadzony w latach sześćdziesiątych XX wieku, po drugie, decyzje rodziców, mające na celu stworzenie jak najlepszych warunków dla pełnego wykorzystania przez dzieci stworzonych przez ustawodawstwo możliwości. U podstaw tych przyczyn *nie* leżała chęć wyeliminowania języka etnicznego. Powodem śmierci Dyrbala wydaje się więc być w znaczącym stopniu zanik charakterystycznych elementów etnicznej kultury, w której był on zakorzeniony. Przyjmując za kognitywizmem, że podstawą semantycznej zawartości języka jest konceptualizacja odzwierciedlająca typ doświadczenia, zasadnym wydaje się połączenie tempa „umierania” języka z odejściem elementów kultury etnicznej stanowiących bazę dla tych konceptualizacji. Krótko mówiąc, zanik elementu kultury zakodowanego w wyrażeniu językowym oznacza pozbawienie formy fonetycznej tego wyrażenia treści

reprezentującej typ doświadczenia, z którym ta forma jest związana. W efekcie oznacza to śmierć wyrażenia, które przywołuje doświadczenie poznawcze już utracone. Innymi słowy, kognitywna analiza znaczenia wyrażenia językowych implikuje, że obok warunków socjalnych i politycznych, które mogą być źródłem zagrożenia dla języka, zanik elementów kultury etnicznej stanowiących doświadczalną bazę dla jego struktury semantycznej ogranicza i pozbawia dany język jego podstawowej funkcji jako narzędzia komunikacji i prowadzi do jego obumierania. W metajęzyku gramatyki kognitywnej można powiedzieć, że pozbawiona zawartości konceptualnej symboliczna struktura językowa pozostaje tylko strukturą fonetyczną i jako taka traci swoją użyteczność i zanika lub łączy się z inną zawartością konceptualną (strukturą semantyczną), budując nową strukturę symboliczną, która zakorzeniona jest w innym doświadczeniu poznawczym, być może związanym z inną kulturą etniczną.

Elementy tradycji kulturowej zakodowane w języku polskim

Rodzaj gramatyczny

Kognitywna analiza systemu rodzajników funkcjonujących w Dyrbalu przedstawiona w pracy Lakoffa (1987) zwraca uwagę na zawartość konceptualną tych rodzajników i kulturowe aspekty systemu, który tworzyły. W szerszej perspektywie analiza ta sygnalizuje możliwość i potrzebę badań w kierunku odkrycia prawdopodobnych konceptualnych uwarunkowań rodzaju gramatycznego wyrażanego systemem rodzajników i/lub zaimków osobowych w językach takich jak polski czy niemiecki.

Jak sygnalizowałam wcześniej, dla rodzimego użytkownika danego języka związki języka i kultury pozostają najczęściej niezauważone, tak jak niezauważony może być związek między możliwością poruszania się a stanem neuronów odpowiedzialnych za przekazywanie informacji do mięśni. Posługując się językiem ojczystym na co dzień, nie zadajemy sobie pytań, dlaczego wybieramy właśnie takie, a nie inne wyrażenia językowe. Przykładowo – nie rozważamy, dlaczego w języku polskim rzeczowniki takie jak 'książka' i 'osoba' są rodzaju żeńskiego, 'dziecko' i 'jabłko' – rodzaju nijakiego, 'tramwaj' i 'mężczyzna' – rodzaju męskiego, przy czym jednocześnie język stwarza możliwość mówienia o *mężczyźnie* (rodzaj męski) za pomocą słów *postać* czy *osoba* (rodzaj żeński). Taki system określania rodzaju jest dla Polaków tak naturalny (choć luźno powiązany z potocznie rozumianym słowem 'naturalny'), że Polacy uczący się języka angielskiego muszą niejednokrotnie we wstępnej fazie nauki pokonywać tendencję stosowania angielskich zaimków osobowych zgodnie z logiką języka polskiego: o książce 'she' [ona], o kocie 'he' [on], o dziecku 'it' [ono]. Należy jednocześnie zauważyć, że z perspektywy rodzimego użytkownika języka angielskiego, rodzaj gramatyczny języka polskiego czy niemieckiego (dziewczynka jest rodzaju nijakiego) to systemy całkowicie i arbitralnie kategoryzujące rzeczowniki na żeńskie, męskie i nijakie bez jakiegokolwiek motywacji semantycznej⁹.

Przekonanie, że rodzaj gramatyczny języków takich jak polski czy niemiecki to oderwane od znaczenia zjawisko formalne, może okazać się jednak nieuzasadnione. Wystarczy chwila refleksji i można dostrzec, że rodzaj gramatyczny w języku polskim wyraża uwarunkowany kulturowo sposób postrzegania i interpretowania świata, chociażby w zakresie męskich ról w społeczeństwie i tych, które mogą w równym stopniu być realizowane przez mężczyzn i kobiety. Przykładowo, chociaż kobieta

9 Być może takie właśnie spojrzenie na język polski jest najbardziej racjonalne, prowadzi ono jednak do uproszczonych opinii na temat łatwości gramatyki języka angielskiego i niezwyklej trudności gramatyki języka polskiego.

w Polsce wykonuje zawód nauczyciela częściej niż mężczyzna i funkcjonuje nazwa *nauczycielka* – rodzaj żeński, to mówimy jednak o zawodzie *nauczyciela* bardziej niż *nauczycielki* (chyba, że chodzi tu o „zawód miłosny nauczycielki”).

Wyrażenie *gospodyni domowa* jest formalnie żeńskim odpowiednikiem wyrażenia *gospodarz domu*, jednakże wyrażenia te przywołują różne doświadczenia poznawcze, albowiem osoby będące potencjalnymi referentami tych wyrażen różni typ obowiązków, które są im przypisane. Mówiąc o kimś *to jest dobra gospodyni*, mamy inną motywację dla użycia przymiotnika *dobra* niż dla użycia przymiotnika *dobry* w zdaniu *to jest dobry gospodarz*. Słyszając o kobiecie *ona jest dobrym gospodarzem*, mamy tendencję interpretowania tego jako wyraz doceniania osoby, podczas gdy zdanie *on jest dobrą gospodynią* jest niejednoznaczne odnośnie do tego, czy mówi się o *nim* dobrze.

Formy dystansujące

Dyirbal jest geograficznie, typologicznie i antropologicznie odległy od Polski i języka polskiego. Funkcja, jaką pełnił w nim język tabu, nie jest w takiej formie realizowana przez strukturę języka polskiego, bo też nie ma i być może nie było kulturowych uwarunkowań podobnych do tych, w których zakorzeniony jest Dyirbal. Isnieje jednak w języku polskim element pełniący rolę dystansującą osoby – pan/pani. Formy te w sposób istotny wyróżniają język polski od angielskiego, a przede wszystkim stanowią kulturowo zdeterminowany wyraz pewnego typu postępowania Polaków w stosunku do osób z ich otoczenia, interakcji z otoczeniem przez pryzmat uznawania pewnych osób za bliskie i dystansowania się od innych. Podobnie jak w przypadku języka tabu w Dyirbalu, dzieci polskie, ucząc się zasad stosowania form pan/pani, poznają istotny element polskiej tradycji kulturowej – normy kontaktowania się ze światem ludzi dorosłych, a później postępowania w świecie dorosłych. Nie podejmując tutaj próby precyzyjnej analizy etymologii i użyć tej formy, pragnę jedynie zwrócić uwagę na fakt, że jest ona elementem języka, którego funkcję stanowi porządkowanie relacji w społeczeństwie: do osoby, do której zwracamy się za pomocą słowa pan, pani, używamy szczególnych sformułowań, unikamy bezpośrednich i jednoznacznych wypowiedzi. Forma ta wyraża szacunek, ale też służy zachowaniu dystansu między rozmówcami; tak długo jak zwracamy się do siebie per pan/pani, nie pozwalamy sobie na rozmowy „od serca” o sprawach osobistych, intymnych, a o sprawach trudnych mówimy eufemistycznie. Podsumowując, użycie wyrazu pan/pani nie jest zabiegiem formalnym. Głębsza analiza mogłaby wykazać, że ten element języka polskiego w dużej mierze koduje rodzaj zachowania *kulturowego* przyjętego wśród użytkowników tego języka, a to przypomina funkcję, jaką pełni ‘język teściowej’ w Dyirbalu. Idąc dalej, można zaryzykować stwierdzenie, że nagminne, związane ze strategią marketingową zwracanie się do konsumentów z użyciem imienia, skraca dystans w rozmowie, ale też wypiera pewną normę zachowania kulturowego, według której zwracanie się do osoby starszej per „pani Krysiu” było oznaką złego wychowania. Przypominając sobie sytuację w Jambun opisaną przez Schmidt, można zadać pytanie, czy odejście od normy językowej związanej ze zwrotem pan/pani może doprowadzić do znaczącej przebudowy w relacjach społecznych i w efekcie zmian kulturowych, skutkujących całkowitym zanikiem tej formy.

Podsumowanie

Uogólniając powyższe rozważania, należy zauważyć, że waga związków między językiem a kontekstem kulturowym uwypukla się dramatycznie w sytuacji, kiedy zmiany kulturowe osiągają takie rozmiary, że część struktury języka traci swoją zawartość conceptualną, bo w świecie rzeczywistym przestaje funkcjonować typ doświadczenia poznawczego zakodowany w formie językowej. W takim przypadku związek ten może spowodować zanik istotnego elementu języka, czego ilustracją jest los języka tabu w Dyirbalu, gdzie załamanie struktury grupy plemiennej i rodziny wymazało z życia użytkowników Dyirbala typ doświadczenia związany ze stylem tabu i potrzebę nauczania Jalnguy. Na uwagę zasługuje przy tym fakt, że chociaż dzięki pracom Dixona udało się zapisać spore fragmenty języka tabu nagrane przez ostatnich użytkowników tego stylu, w sytuacji, kiedy bezpowrotnie odszedł ten element społeczno-kulturowy, praktycznie nie istnieje szansa na odtworzenie 'języka teściowej', bo w nowej strukturze społeczności Jambun ten szczególnie kod nie ma żadnego zastosowania.

Przytoczony powyżej przykład losu rdzennego języka Australii pozornie nie wydaje się mieć związku z sytuacją języków etnicznych czy narodowych w Europie. A jednak, jak pokazuje przykład Dyirbala, stan bezpieczeństwa języka etnicznego i kultury w nim zakodowanej może pozostawać poza sferą świadomości i zainteresowań społeczeństwa do momentu, kiedy język etniczny jest już tak zagrożony, że właściwie trudno mieć pewność, czy zdoła on powrócić do swojej funkcji. Proces wypierania go może trwać jednak w sposób niezauważony przez dziesiątki lat i wydaje się być uwarunkowany tempem zastępowania przez przychodzące pokolenia elementów własnej kultury etnicznej przez elementy innej, bardziej ekspansywnej. Czy znaczy to, że procesy integracyjne mogą stanowić zagrożenie dla zachowania tożsamości kulturowej poszczególnych narodów tworzących Zjednoczoną Europę? Czy stanowisko Rady Europy (*ETS 148, 5.XI.1992*) podkreślające wartość kultur narodowych jest wystarczającym gwarantem zachowania przynajmniej najistotniejszych elementów dziedzictwa kulturowego poszczególnych narodów i rangi języków z tymi kulturami związanymi? Jakie znaczenie może mieć dla Zjednoczonej Europy zachowanie lub utracenie przez państwa członkowskie odrębności kulturowej i wyłonienie w dalszej perspektywie jednego systemu komunikacji językowej?

U podstaw powyższych uwag nie leży niechęć do idei zjednoczenia Europy. Przeciwnie, powodem powyższych rozważań i postawienia pytań jest troska o to, by za kilkadziesiąt lat, kiedy Europejczycy będą mogli korzystać w pełni z dobrodziejstw zjednoczenia, nie pojawiły się tendencje nacjonalistyczne, rozsadzające Zjednoczoną Europę, wynikające z poczucia braku własnego dziedzictwa kulturowego zachowanego we własnym języku etycznym.

W Europie przełomu wieków język angielski staje się językiem drugim raczej niż obcym. Tendencja do uczenia się tego języka nie musi jednak stać się zagrożeniem dla kultur i języków europejskich, tak długo, jak jednym z priorytetów polityki Zjednoczonej Europy będzie propagowanie dorobku kulturowego poszczególnych narodów i grup etnicznych poprzez stworzenie i wspieranie programów uczenia się języków takich jak grecki, duński, flamandzki, polski, czeski, a dzięki nauce języka – poznawanie kultury sąsiada i wnikanie w jego sposób doświadczania świata.

Niedocenianie potrzeby zachowania wielojęzycznego i wielokulturowego charakteru Europy może zamienić ideę zjednoczenia w twór przypominający państwa-kontynenty opisywane przez Orwella, gdzie zubożona o aspekt kulturowy nowo-mowa – jedyny dopuszczalny sposób komunikowania – pozbawia ludzi ich wymiaru humanistycznego. Wielojęzyczność i wielokulturowość Europy trzeciego tysiąclecia może być gwarantem trwałości Unii Europejskiej, będącej Zjednoczoną Europą Języków i Kultur Narodowych.

Literatura

- Brückner, Aleksander (1957) *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Chruszczewski, Piotr P. (2011) *Językoznawstwo antropologiczne. Zadania i metody*. Wrocław: Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.
- Dixon, Robert M. W. (1972) *The Dyirbal Language of North Queensland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, Robert M. W. (1987) „Words of Juluji’s World”. [W:] Derek J. Mulvaney, John P. White (red.) *Australians to 1788*. Sydney: Fairfax, Syme & Weldon Associates.
- Dixon, Robert M. W. (1991) „A Changing Language Situation: The Decline of Dyirbal, 1963–1080”. [W:] *Language in Society* 20. Cambridge: Cambridge University Press; 183–200.
- ETS 148 – *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg, 5.XI.1992.
- Kövecses, Zoltan (2011) „Cross-Cultural Aspects of Metaphor”. [W:] Kamila Turewicz (red.) *Cognitive Methodologies for Culture–Language Interface: From Lexical Categories to Stereotype through Lady Macbeth Speech*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi; 37–48.
- Kramsch, Claire (1998) *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol.1. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (2011) „Culture, Cognition and Lexical Meaning”. [W:] Kamila Turewicz (red.) *Cognitive Methodologies for Culture–Language Interface: From Lexical Categories to Stereotype through Lady Macbeth Speech*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Mulvaney, Derek J., John P. White (red.) (1987) *Australians to 1788*. Australia: Fairfax, Syme & Weldon Associates.
- Oleksy, Wiesław (red.) (2002) *Language Function, Structure, and Change. Essays in Linguistics in Honor of Tomasz P. Krzeszowski*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Schmidt, Anette (1985) *Young People’s Dyirbal: An Example of Language Death from Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael, Ann Cale Kruger, Hilary Horn Ratner (1993) „Cultural Learning”. [W:] *Behavioral and Brain Sciences* 16; 495–552.
- Turewicz, Kamila (2000) *Applicability of Cognitive Grammar as a Foundation of Pedagogical/Reference Grammar*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Turewicz, Kamila (2002) „Grammatical Structure as Conceptual Structure: Evidence from Language Death”. [W:] Wiesław Oleksy (red.) *Language Function, Structure, and Change. Essays in Linguistics in Honor of Tomasz P. Krzeszowski*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Turewicz, Kamila (red.) (2011) *Cognitive Methodologies for Culture–Language Interface: From Lexical Categories to Stereotype through Lady Macbeth Speech*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Webster’s Ninth New Collegiate Dictionary* (1990). Springfield, MA: Merriam-Webster, Inc.

MACIEJ WIDAWSKI
University of Social Sciences, Warsaw

Lexical Creation in African American Slang

Abstract

Lexical creation is an important part of African American slang and involves such mechanisms as coinage, onomatopoeia, reduplication, and phoneticism. They are enormously productive and account for numerous slang expressions. Their productivity testifies to great linguistic creativity of African Americans; moreover, as in the case of phoneticism, it shows that lexical creation can be used consciously for sociocultural reasons stemming from the African American experience. This paper presents these processes in detail. Partially drawing from the book *African American: A Linguistic Description* (Widawski, forthcoming) and an earlier publication on African American lexicon (Widawski & Kowalczyk 2012), the presentation is based on lexical material from a sizable database of citations from contemporary African American sources collected through extensive fieldwork in the United States in recent years.

Keywords: African American English, slang, sociolinguistics, word-formation, morphology, coinage.

1. Introduction

Lexical creation can be understood as the process of inventing entirely new expressions, and is usually contrasted with expressions created by morphological processes such as compounding, affixation or derivation. Lexical creation principally involves such mechanisms as coinage, onomatopoeia, reduplication, and phoneticism. While they are rarely used in standard English, they are conspicuous in African American slang which abounds in numerous expressions formed in this way. This paper presents these mechanisms in detail, and thus falls within the broad spectrum of descriptive studies of African American lexicon (for instance, see Baugh 1983; Major 1994; Rickford 1999; Smitherman 2000, 2006).

Partially drawing from my book *African American: A Linguistic Description* (forthcoming) and an earlier publication on African American lexicon (Widawski & Kowalczyk 2012), the presentation is based on lexical material from a sizable database of citations from contemporary African American sources collected through extensive fieldwork in the United States in recent years, and research at academic institutions such as Columbia University, Yale University, Stanford University, and the University of California at Berkeley.

The term *slang* is often misunderstood or misinterpreted, so it would be sensible to start with its definition. Broadly speaking, it's a very informal type of vocabulary. More precisely, it is

a highly informal and unconventional type of vocabulary; it is perceived as expressive, catchy, and undignified; it consists of standard expressions modified in some way or appended with new, often figurative, meanings, and sometimes of entirely novel expressions; slang is coined chiefly by members of social, occupational or ethnic groups which are typically separate from mainstream society, yet it is often adopted by larger social segments; it is employed in place of standard expressions to convey some extra information of a psychological, social or rhetorical nature; it thus provides alternative, highly informal synonyms for things referents already named in the language, but sometimes gives names for referents for which there are no standard expressions, or which have yet to be named. (adapted from Widawski & Kowalczyk 2012: 18)

All this can be said about the slang used and coined by African Americans.

The term *African American* also requires a definition. Broadly speaking, it is a very general and neutral term for the speech of African Americans who live in or come from the United States of America. More specifically, as observed by Baugh (in Mesthrie 2001: 709), it refers to the speech of the descendants of African slaves rather than the speech of recent immigrants to the United States, and it is the legacy of slavery and its specific historical context that adds to the sociolinguistic meaning of the term. Moreover, *African American* is often appended with the qualifier *Vernacular*, and this addition signals that this kind of speech is used by common working-class speakers rather than by the aggregate of African American population.

To summarize, the term *African American Slang* can be understood as a highly informal type of vocabulary created and used by African Americans in the United States; it is conditioned by a specific historical, social, cultural and ethnic context resulting from the aggregate of sociolinguistic experience of African Americans in this country.

2. Coinage

The most obvious but at the same time the most infrequent process of lexical creation is coinage. In standard English, there are very few new words coined *ex nihilo*, or from nothing, among which one can list *googol*, *nylon*, or *quark* (see Steinmetz & Kipfer 2006: 166–169). This can be explained by the fact that most words are produced in conformity with the usual standard but fairly productive wordbuilding (or morphological) mechanisms rather than by coinage.

Generally speaking, creating entirely new words from scratch is also relatively rare in African American slang. This is because most of slang used by African Americans recycles existing words which beget new meanings, often through metaphorization or through semantic shifting. However, there is at least a handful of slang expressions which seem to have been created “out of nothing,” although

they belong more to the sphere of linguistic mystery since it is impossible to establish their etymology definitely. Consider the following expressions:

*Lesson One: How to smoke **dank** [= marijuana] and be cool at the same time* – YouTube, 2013

*She was hanging around with some **fays** [= white persons]* – University of California Berkeley Student, 2013

*Gimme some space to **luficate** [= beat, strike or hit] you so bad, homie!* – Hip Hop Indo, 2010

*I figure they probably need to make a bit more **skrilla** [= money] before they address that* – Yelp, 2013

*Michelle drinks **yack** [= brandy or cognac] out the bottle in a brown paper bag* – Twitter, 2013

However, creating can also involve a new combination of two or more existing words, or a combination of a word and an affix, for example *infotainment*, *rockumentary*, *speed-dating*, *staycation*, or *upload*. By this rationale, numerous African American slang expressions are products of such neological creation. They may be composed of existing and well known words or affixes, but their particular combination creates the effect of lexical novelty and freshness. Note that the elements used to form such combinations may themselves be either slangy, standard or both. Here is a handful of relevant examples from African American slang:

*The Wu-Tang leader faces off with the Black Keys in a restaurant to determine who really is the **baddest** [= best]* – *Rolling Stone*, 2012

*Living with the sibling and her **crumb-snatcher** [= baby or a little child] isn't fun* – Twitter, 2013

*I loved that he called Tucker Carlson a **fatherfucker** [= contemptible or despicable man]* – Jezebel, 2009

*To **overstand** [= understand fully and completely] the pathology that's destroying the planet, you must see this documentary* – Twitter, 2013

*After me there will be no more like me, you **underdig** [= understand or comprehend] what I'm sayin?* – Black Planet, 2008

African American slang abounds in such neological creations. This can be explained by a vibrant tradition of creative wordplay and lexical experimentation rooted in African American culture, in recent times demonstrated by hip-hop culture and rap lyrics. The citational corroboration yields the following:

*That girls is **blackalicious** [= excellent or admirable, especially if connected with African Americans] with them pretty eyes and thick thighs* – *Urban Dictionary*, 2013

*I need to stop being your **frienemy** [= someone who pretends to be one's friend but who is not, especially because of their jealousy]* – *30 Rock*, NBC-TV series, 2008

*Yo, much love to everyone in **Illadelphia** [= Philadelphia, Pennsylvania]!* – Play Cloths, 2010

*She had a hoe with her named Bama, a big bad **mama-jamma** [= sexually attractive woman]* – Snoop Dogg, 1996

*I will not waste your time with such **shiznit** [= nonsense] in the future!* – Word Press, 2013

3. Onomatopoeia

Onomatopoeia is another mechanism of lexical creation. It involves the production of new words from natural sounds, or their visual change to suggest a certain sound, as in *boom*, *buzz* or *ding-dong*. Onomatopoeia is not very productive in English. Although there are a few dozen onomatopoeic

expressions, their usage is rather restricted to exclamations, and used in comic books or in advertising (McArthur 1992: 729).

While onomatopoeic expressions are also relatively infrequent in African American slang, their manner of associating sound and meaning in a fairly succinct way makes them fairly useful. Consider the following selection:

*Nice **bling** [= piece of jewelry, especially a ring] for your woman? Read on at Purist Pro!* – Twitter, 2013

*Hey, is this Jody? The Jody that got my **boo** [= girlfriend] pregnant?* – *Baby Boy*, film, 2001

*I haven't even done the **boom-boom** [= sexual intercourse] with him yet!* – Watt Pad, 2013

*The motherfucker a loud and smelly **poot** [= expulsion of intestinal gas through anus]* – University of California Berkeley Student, 2013

*I love all the **razzmatazz** [= noisy activity intended to attract attention or impress], pumped up egos and superhero names* – Twitter, 2012

4. Reduplication

While reduplication may be understood as a special case of compounding, it is closely linked with sound symbolism and neologism, and thus also falls within the spectrum of lexical creation. Reduplication involves the repetition of a word or its part, or the repetition of a particular sound, especially vowel, to achieve the desired effect of syncopated rhythm and catchiness.

African American slang abounds in expressions formed by means of reduplication. This may be linked with African Americans' predilection for rhyming, so often employed in hip-hop and rap music. The rhyming quality of reduplication signals verbal vividness, forcefulness, and quite often, humor.

Reduplication falls into two main categories. The first category is exact reduplications. They involve precise repetition of the whole word in its exact form. Possibly for this reason, they are relatively rare. On the other hand, because of their rhythmic qualities, they are extremely popular and frequently used by African Americans, especially in hip-hop culture. Consider the following expressions:

*White man gonna try to keep a black man down from birth. But **bo-bo** [= white person], he couldn't do it to this black man* – George Pelecanos, 2002

*They were so caught up in fighting that we had to stay in a **mo-mo** [= motel]* – YouTube, 2013

*If you hear someone yell 'the **po-po** [= police]'s comin', run!!!!* – *Urban Dictionary*, 2013

*We made a stop on the **way-way** [= freeway] from Bakersfield to San Francisco* – University of California Berkeley Student, 2013

*I said '**Whoa whoa** [= wait or slow down]. Don't point it at me!'* – Myrtle Beach Sun News, 2011

The second category is non-exact reduplications. These involve only partial repetition, typically with the beginning of the reduplicated element being altered. Non-exact reduplication is more common than the previous category, and it accounts for numerous slang expressions in African American slang. Here is a selection of representative citational examples:

*I hope we get to see this **mama-jamma** [= sexually attractive woman] this weekend!* – Facebook, 2013

*This **mo-fo** [= contemptible or despicable man] just jacked my rap name!* – Twitter, 2013

*I hate to use the words, but it seems like a bunch of **mumbo-jumbo** [= meaningless or deceptive talk, especially jargon] – News, ABC-TV program, 2013*

*Sometimes it's valuable to look beyond the **razzle-dazzle** [= noisy confusion or chaos, especially if deliberate] – Huffington Post, 2013*

*Underneath all the **razzmatazz** [= noisy activity intended to attract attention or impress], there is very little beauty – New York Magazine, 1989*

5. Phoneticism

Phoneticism entails deliberate misspelling of an expression. While it does not per se involve creation of new words, it accounts for dozens of new variant forms and is closely linked with neologization and lexical creation. The motivation behind manipulation of spelling is chiefly the jocular effect, and, as observed by Coleman (2012: 40), phoneticism features especially strongly in advertising as well as in text messaging on social networking sites, as evidenced by such expressions as *Blu-Tack*, *Froot Loops* or *M8*. Moreover, it can be used to imitate someone's speech, especially an accent, usually in order to mock or ridicule it, for instance *Pahk yoah cah in Havahd Yahd*, meant to represent Boston accent. Note that the results of phoneticism are always perceived as informal or colloquial because they break the orthographical conventions of standard language.

Phoneticism is one of the most salient features of African American slang, where it is used extensively. This can be explained by the traditional interest in wordplay and lexical experimentation among African Americans, in recent times visible in hip-hop and rap lyrics. Moreover, the deliberate breaking of orthographical conventions suggests independence from and rebellion against the white majority, and so in African American slang phoneticism is employed to signal an important sociolinguistic message: to make a political point. Here is a short selection from the long list of examples:

*Ryan, let me **ax** [= ask] you a question. You gonna keep it going for no-shave November? – Facebook, 2013*

*He's a **badd** [= tough, bold, and severe] man. And that's badd with two D's! – Detroit Free Press, 2010*

*I just learned that Denise is a real **biatch** [= contemptible or despicable woman] – Facebook, 2013*

*That new track that DJ Kush laid down is **da bomb** [= something excellent or admirable]! – Urban Dictionary, 2013*

*People are mean. It's a **fack** [= fact] of life, period! – University of California Berkeley Student, 2013*

*Let me get the whole Hilfiger hookup, huh? Definitely, **mos def** [= definitely] – Bamboozled, film, 2000*

*Justin Bieber is **phat** [= excellent or admirable]: perfect, hot, awesome, tempting! – Facebook, 2013*

*Go call the **PO-lice** [= police], go call the Govah-bah! Or better yet, go call the govahn-ment! – Twitter, 2013*

*He a brutal, jagged edged, totally **ruffneck** [= street tough guy or thug] – Snoop Dogg, 1993*

*She is not a **yeller** [= light-skinned African American, especially a sexually attractive young woman] – New York Times, 2000*

Phoneticism is also frequently employed to represent peculiar African American speech patterns such as monophthongization, postvocalic r-dropping, and consonant-cluster reductions. In most cases, phoneticisms function as variant forms of existing slang expressions, but they may also function on their own, as entirely new lexical items. There are hundreds of African American slang expressions created in this way. Here is a selection from a long list of examples:

*I'mah so sick and tired of the **Big Foe** [= urban police detectives, especially brutal and arrogant] startin' mess* – Heather Buchanan, 2007

*Man, it's a **black thang** [= any sociocultural practice, behavior or attitude characteristic of African Americans], you wouldn't understand* – *Urban Dictionary*, 2013

*The music sounds **butta** [= excellent or admirable] as ever, nice to see you're doing shows man!* – My Space, 2009

*Trayvon Martin was a **gangsta** [= member of a criminal gang]. How do we know?* – *Digital Journal*, 2013

*Don't be a **hata** [= envious person who is trying to prevent someone from doing something successful or funny], be a *motivata!** – Pinterest, 2013

*What if she's a **hoe** [= prostitute or promiscuous woman] and she can't help it?* – Yahoo Answers, 2013

*These stupid **niggaz** [= fellow African Americans] wanna be *American Idols** – Public Enemy, 2006

*Hey, what part of **No Coast** [= Midwestern USA] are you guys from?* – Slumz Boxden, 2009

*When will my **sistas** [= African American women] learn that the opportunities that are open to our brothers are open to us as well?* – *Ebony*, 2009

*It's only cause she's a sexy **yella** [= light-skinned African American, especially a sexually attractive young woman]* – Twitter, 2009

Phoneticism may also be linked with cryptic function. Such use is very rare, but slang may be occasionally created from various cryptic devices to serve as a kind of a code (see Coleman 2012: 96–99). These include reordering of syllables in the word, often accompanied by the addition of affixes, or attaching meaningless sounds or letters at the beginning or end of a word, or specifically, before or after each syllable.

The infix *-izz-* (or *-iz-*) serves such function. Although it is no longer in vogue, a decade ago it was probably the most widely used phoneticism used in the cryptic function, enormously productive in African American slang and peculiar to rap and hip-hop parlance. While carrying no meaning, it was – beside its jocular and rhythmic value – often applied to hide the meaning of an expression, and thus applied in the cryptic function. Here is the relevant citational corroboration:

*Jordan, do you have any plans? We should all go get a **drizzink** [= drink]* – Twitter, 2013

*Actually, call me by my rap name. We're in my **hizzouse** [= house], so it's cool* – Tumblr, 2013

*That lousy motherfucker got out of **jizzail** [= jail]* – University of California Berkeley Student, 2013

*Don't forget to wear something warm. It's gonna be **kizzold** [= cold]* – Uptown MPLS, 2006

*They are trying. But they won't get **shizzit** [= absolutely nothing (from 'shit')]*! – Twitter, 2013

Another widely known device used in phoneticism used in the cryptic function is the suffix *-izzle* (or *-izle*). Much like the above *-izz-* infix, it is no longer in vogue but has nevertheless been employed to create numerous expressions characteristic of rap and hip-hop culture. Again, while carrying almost no meaning, it was popular because of its cryptic, but also jocular qualities. Consider the following examples:

The chick needed some fizzle [= sex or the sex act] – University of California Berkeley Student, 2013
If you need to process it, that's what we're here for, my nizzle [= fellow African American] – Facebook, 2011
 'Consider this an invitation for to my gangster nation.' 'For rizzle [= real]?' – *Urban Dictionary*, 2013
Oh, we could take their paychecks for shizzle [= certain]! – *Salt Lake City Weekly*, 2010

6. Summary

Lexical creation is an important part of African American slang. It involves such mechanisms as coinage, onomatopoeia, reduplication, and phoneticism. While they are fairly rare in standard English, they are frequent in African American slang, where numerous slang expressions have been created in this way. Their popularity and productivity, especially in hip-hop slang, attests to the great lexical creativity of African Americans. It also shows – as in the case of phoneticism – that lexical creation can be used consciously for sociocultural reasons stemming from the African American experience.

References

- Baugh, John (1983) *Black Street Speech: Its History, Structure, and Survival*. Austin: University of Texas Press.
 Coleman, Julie (2012) *The Life of Slang*. Oxford: Oxford University Press.
 Major, Clarence (1994) *From Juba to Jive: A Dictionary of African American Slang*. New York: Penguin Books.
 McArthur, Tom (1992) *Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.
 Mesthrie, Rajend (2001) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Kidlington, Oxford: Elsevier Science.
 Rickford, John (1999) *African American Vernacular English: Features, Evolution, Educational Implications*. New York: Blackwell.
 Smitherman, Geneva (2000) *Black Talk: Words and Phrases from the Hood to the Amen Corner*. Boston: Houghton Mifflin.
 Smitherman, Geneva (2006) *Words from the Mother: Language and African Americans*. Boston: Houghton Mifflin.
 Steinmetz, Sol, Barbara Kipfer (2006) *The Life of Language*. New York: Random House.
 Widawski, Maciej (forthcoming) *African American: A Linguistic Description*.
 Widawski, Maciej, Małgorzata Kowalczyk (2012) *Black Lexicon*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

MARCIN ZABAWA
University of Silesia, Katowice

Language Contact in the Semantic Field of Computers and the Internet: The Newest English Lexical Loans in Polish

Abstract

Nowadays more and more people are using computers and the Internet; consequently, they are continually in touch with computing terminology. The study and analysis of such terminology thus seems very important not only from the point of view of a linguist, but from one of an average computer user as well. Polish language for computers and the Internet is in a state of constant change today: new terms, mostly borrowed from English, enter the language all the time. The aim of the present paper is to analyze the origin of the newest lexical borrowings of English, many of which have not been noted in the dictionaries and/or discussed in the literature on the subject, used in Polish language for computers and the Internet. Special attention will be devoted to the morphology of such loans; among other things, special morphological processes will be discussed, such as the formation of diminutives of computer terms. The research is based on a corpus, collected and analyzed by the author of the study. The corpus comprises of texts taken from various Internet message boards devoted to computers and the Internet.

Keywords: lexical loans, semantic loans, loan translations, corpus studies, computing terminology, Internet terminology.

1. Introduction

It is a well-known fact that English heavily influences present-day Polish; such changes are most readily detectable in the area of vocabulary (for more on this, *cf.* Mańczak-Wohlfeld 2006; SZA 2010¹). Naturally, not all semantic fields in Polish are affected by English to an equal extent. The area of computing and

---

1 The abbreviations of the titles of English and Polish dictionaries used in the present study are listed and explained in the final section of the paper.

the Internet appears to be among the richest in the elements borrowed from English (*cf.* Otwinowska-Kasztelanic 2000; Zabawa 2012, 2014). The aim of the present paper, as the title suggests, will be to describe the newest borrowings of English origin found in the semantic area in question. The article focuses on lexical loans, but selected examples of semantic borrowings and loan translations will also be provided.

It must be noted at the beginning that computing and Internet terminology has a very distinct character when compared to the terminology used in other fields, such as, *e.g.* physics or chemistry. More and more people are using computers nowadays (Feliński 2010), either as a hobby or as a part of their work; consequently, they are continually in touch with IT terminology. As a result, the study and analysis of such terminology seems very important not only from the point of view of a linguist, but from the one of an average computer user as well.

Computing and Internet terminology is developing very quickly. On the one hand, the terms used previously only by IT specialists have now penetrated into general Polish and are used also by non-specialists (*cf. e.g. skaner, program antywirusowy* “scanner,” “antivirus program/software”). On the other hand, computer terminology borrows words from general Polish and assigns special meanings to them (*cf. e.g. plik* “file”). The flow of words is thus bidirectional: from general Polish to a more specialized one and from a specialized variety to a general one.

What is more, the language of computers and the Internet is in constant change nowadays: new terms enter the language all the time; they are frequently, albeit not always, borrowed from English. As for examples, *cf.* the following words noted in SZA (2010) but not in the earlier dictionaries: USJP (2003) and WSWO (2003): *clocking, hacking, overclocker* or *trolling*. Furthermore, many of the older terms tend to disappear: for example, one could mention such forms as *dysk sztywny* (lit. “stiff disk”), *dysk stały* (lit. “permanent disk”), both now replaced by *dysk twardy* (lit. “hard disk”) or *footer, header*, now largely replaced by Polish translations *stopka, nagłówek*.² Consequently, constant research in the field is a necessity.

It would appear that two layers of Polish computing and Internet terminology can be distinguished: (1) the formal, official terminology (used, *e.g.* in the press dealing with computers, computer games and the Internet, such as, *e.g. Chip, PC Format, CD-Action*) and (2) the informal, unofficial one (such as, *e.g.* the one used on the Internet message boards, instant messaging, chat rooms as well as in conversations on computers). The present paper will concentrate on the unofficial variety, *i.e.* the one used in informal situations. First, however, some general information will be given.

2. Computing terminology and borrowings from English

As was mentioned in the Introduction, computing and Internet terminology, both formal and informal, is one of the richest (in terms of English borrowings) semantic fields in Polish.³ One of the first semantic classifications of English borrowings in Polish was carried out by Fisiak (1970), who divided the English loans used in Polish into 12 semantic categories; computers were, however, not included as a separate category: only the general class of “science and technology” was introduced. Another scholar,

2 The terms *dysk sztywny, dysk stały, footer, header* were discussed in the article by Cudak and Tambor (1995) as regular computing terms used in Polish.

3 Naturally, the same holds true for many other languages apart from Polish; see, *e.g.* Sosnowski (2000) for the discussion on English borrowings in the sphere of computers in Polish and Italian.

Mańczak-Wohlfeld, was among the first Polish linguists who introduced the semantic field of computers and the Internet as a separate category (in connection with the existence of English borrowings). In her work, she divided the English loans into 45 semantic categories,⁴ including computers and (as a separate group) cybernetics (Mańczak-Wohlfeld 1995: 68–73).

It is very difficult, if not impossible, to establish even the approximate number of English borrowings used in the Polish computing and Internet terminology. It is only possible to speculate on their number on the basis of the general (*i.e.* not intended for specialists) dictionary of Polish (USJP 2003). The dictionary in question includes 374 entries (headwords) marked with the label *inform.* (*informatyczny*, “computing”).⁵ Out of those 374 entries, 120 are additionally marked with *ang.* (*angielski*, *i.e.* coming from English); consequently, it can be stated that approximately 32% of the computing terms in Polish are of English origin.⁶ Additionally, it must be noted that many such terms have numerous variant forms, both at the level of spelling (*e.g.* *driver/drajwer* “driver,” *interface/interfejs* “interface,” *bootować/botować/butować* “to boot”) and morphology or syntax, *e.g.* *pokój czata, pokój czatu, pokoje w czacie, pokoje z czatu* (lit. “room chat-gen.,” “room chat-dat.,” “rooms in chat-loc.,” “room from chat-dat.”) (Zabawa 2010: 84). This shows that many of the terms borrowed from English, not necessarily the newest ones (*cf. e.g. interfejs*, noted already in USJP⁷), are still far from fully assimilated.

3. The corpus

The present study is based on a corpus, collected and analyzed by the author of the study. The corpus comprises of texts taken from the following Internet message boards devoted to computers and the Internet: *Forum Bajt* (<http://forumbajt.pl/forum.php>), *Forum komputerowe* (<http://forumkomputerowe.pl/>), *Forum PC* (<http://www.forumpc.pl/>). All the forums included in the study are intended for non-specialist computer users.

It has been decided to exclude texts published on Usenet groups (such as, *e.g. pl.comp.lang.pascal, pl.comp.mail, etc.*), since these groups are mostly intended for computer specialists (either professionally or as a hobby) and the language used there does not seem representative of Polish computer users in general.

The topics have been randomly selected from the above-mentioned three Internet forums and included into the corpus. It contains the entries both on computer hardware and software. The material was gathered in February and March 2012. Altogether, the corpus taken into account in the present study comprises 106 721 words.⁸

4 Even such detailed classification is not complete, however. As Mańczak-Wohlfeld (1995: 73) admits herself, new borrowings are appearing constantly and they may not fit into any of the categories singled out and described before.

5 It must be noted, however, that the number given here (*i.e.* 374) is only an approximation, as the dictionary also contains terms connected with computers not marked with the label *inform.*

6 The problem is, however, that the data may be, and most probably is, out-of-date as USJP was published in 2003, which means that the linguistic material must have been gathered and compiled even earlier.

7 USJP lists only the form *interfejs* (not *interface*). It must be added here that such re-anglicisation (which can also be termed de-assimilation) is not a new phenomenon: Mańczak-Wohlfeld (1993: 281), for example, notes that the form *business* is sometimes preferred over *biznes* or *gin* over *dżyn* (*cf.* also Zabawa 2011: 211).

8 The number of running words has been determined with the help of a computer program *TextSTAT*.

4. Examples of English lexical borrowings found in the corpus

Numerous new borrowings of English origin have been found in the corpus. Many of them have not been registered in the dictionaries, including the newest dictionary of English borrowings in Polish (SZA 2010). Examples of such terms include:⁹ *bady* (“bad sectors”), *bluescreen* (“a type of fatal error leading to crash;” normally a blue screen with the error announcement is displayed, hence the name), *bot* (“a kind of computer program performing automatically various operations, e.g. responding to user’s input; sometimes a program designed to mimic human operations”), *crash* (“a state when the computer hangs and no longer works”), *firmware* (“an operating system, programs, etc., implemented permanently into computer’s memory by the manufacturer”), *fullscreen* (“a mode of running a program or a game on the entire screen, rather than in a window”), *key* (“a kind of a password used, e.g. to install or run a program, game, etc.”), *lagi* (“delays occurring during, e.g. playing computer games in the multiplayer mode via the Internet”), *rootkity* (“harmful computer programs, a kind of computer viruses”), *setup* (“options of a computer program or a game where a user can configure the program/game to suit his/her needs, e.g. by changing the colours, the resolution, keyboard shortcuts, the level of difficulty, etc.”), *shutdown* (“the act of turning off a computer”), *speaker* (“loudspeaker”), *support* (“technical help provided by the manufacturer of a given device, e.g. a printer”¹⁰), *switch* (“a button for turning the computer on or off”), *toolbar* (“a set of icons in a given computer program, used to navigate the program and choose various functions, located usually in the top part of the window”), *tutorial* (“a mode of using a computer program or playing a computer game, with various kinds of hints and helpful comments displayed on screen, designed for beginner users”). All of the above-mentioned borrowings are thus visible proof of the constant development of Polish computing language.

Moreover, the corpus contains numerous abbreviations and/or acronyms. In fact, the use of acronyms and abbreviations can be seen as one of the most characteristic features of the Internet language.¹¹ As for examples, the following abbreviations/acronyms have been found, among others: *BSOD/bsod*¹² (Blue Screen of Death), *OC/oc* (overclocking), *OS* (operating system), *PnP* (Plug and Play), *p* (pixel), *PDF/pdf* (Portable Document Format), *fps* (frames per second), *CPU/cpu* (Central Processing Unit). The frequent use of abbreviations and acronyms facilitates fast keyboarding and reading, thus saving both time and space.

Interestingly enough, most of the English borrowings described in the previous paragraph, despite being relatively new in the language, have already been adapted, especially at the level of morphology, cf. the inflected forms (for the person, number, gender, tense and/or aspect in the case of verbs, the case and/or number in the case of nouns):¹³ *bugu* (from *bug*), *tutoriali* (from *tutorial*), *crackując* (from

9 The meanings have been determined by the analysis of the context(s) in which a given word appeared. Moreover, English monolingual dictionaries have been consulted (ODE, OALD) and in some cases (*i.e.* when the word was used in Polish in exactly the same meaning as described in ODE or OALD for its English counterpart) the definitions have been formed with the help of them.

10 This word is included in SZA, but in a different meaning.

11 This is a feature found across languages, both in Polish and English (*cf. e.g.* Grzenia 2007: 145–149; Crystal 2006: 89–92).

12 Many of the abbreviations/acronyms found in the corpus have variant graphic forms, *i.e.* both the forms spelt with capital and small letters have been documented.

13 Some of the base forms listed in the present paragraph have been noted in SZA.

crackować), *toolbar* (from *toolbar*), *touchpada* (from *touchpad*), *backupu* (from *backup*), *supportu* (from *support*), *boxowe*¹⁴ (from *box*), and *spatchowany* (from *patch*). What is more, they serve as a basis for new derivatives, cf. the following examples taken from the corpus:¹⁵ the adjective *trialowy* (from the noun *trial*), the form *lagowanie* (from the noun *lag/lagi*), the adjective *desktopowe* (from the noun *desktop*), the prefixed imperative form *wybootuj* and the prefixed form *zbootować*, *zabootować* (from the verb *bootować*). What is more, even the proper nouns associated with computers and the Internet can be used as a base for derivatives, cf. the prefixed forms of verb *pogooğlować* and *wygoogłować* (from the proper noun *Google*). As for abbreviations and/or acronyms, many of them have been adapted morphologically as well, cf. such forms as *BSODY/bsody*, *PDFy/pdfy*, *fpsy* (the plural forms of *BSOD*, *PDF*, *fps*).

Thus, as one can see, the process of morphological adaptation takes place very quickly and usually precedes the adaptation at the level of spelling:¹⁶ although the forms are frequently inflected, their spelling usually remains English. Occasionally, however, the assimilation at the level of spelling is also documented, cf. e.g. *bootować*, used also as *butować*. Such duality shows that the process of assimilation at the level of spelling has been initiated, but is still far from completed as the form *bootować* is still more frequent than *butować* (cf. e.g. the National Corpus of Polish, www.nkjp.pl).¹⁷

It is also worth noting that not infrequently English lexical borrowings coexist side by side with the native (or borrowed, but already fully assimilated) counterparts, cf. the following pairs: *software* – *oprogramowanie*; *hardware* – *sprzęt (komputerowy)*; *cookies* – *ciasteczka*; *key* – *klucz*; *link* – *odnośnik*; *engine* – *silnik*; *patch* – *łata, łątka*; *screen* – *zrzut (ekranowy)*. As one can see, at least some of the Polish counterparts should perhaps be termed quasi-Polish counterparts, as they are frequently loan translations or loan renditions from English. Still, it appears that the English forms are often preferred because of their brevity. Naturally, in some cases the Polish constructions are as short, or even shorter, as their English counterparts; in the majority of cases, however, the English forms are shorter, which makes them well suited for electronic communication. Interestingly enough, in some cases the English borrowings coexist side-by-side with their Polish counterparts and neither form seems to disappear or squeeze out the second one: *software* and *oprogramowanie* (or simply *programy*) is a good illustration of this case.

Apart from new derivatives (cf. the examples given above), the corpus contains also numerous examples of new words formed by means of clipping. This morphological process is quite untypical in Polish: it occurs mainly, or perhaps even exclusively, in the informal variety, e.g. in the language of young people (*spoko* instead of *spokojnie* “all right; OK; don’t worry,” etc., *nara* instead of *na razie* “bye for now,” etc.). The corpus, as was mentioned in the Introduction, is composed of an unofficial variety of computing language, hence the tendency of clipping appearing in the informal variety has been retained.

14 Also spelt as *BOXowe* and *BOX'owe*.

15 Again, some of the base forms (but not derivatives) listed in the present paragraph have been noted in SZA.

16 Interestingly enough, some borrowings from English never become assimilated at the level of spelling, even though they may be fully assimilated at the level of morphology: *weekend* is a case in point. The word is an old borrowing; yet, despite being morphologically assimilated (cf. such inflected forms as *weekendu*, *weekendy* and derivatives *weekendowy*, *weekendowo*), the word is still used with foreign spelling (double *e* is very un-Polish). Occasionally, one can encounter such forms as *tykend* or *likend*, but they are used only humorously as some kind of a linguistic joke.

17 The neologism *butować* (not noted in USJP at all) functions as a homonym, as it can be used informally as the assimilated variant of the computer form *bootować* or, also informally, as the verb meaning “to kick somebody,” from the noun *but* (“shoe”).

As for examples, the following forms have been found, among others: *admin* (from *administrator*, “administrator, usually of an Internet forum”), *antywir* (from *antywirus*, i.e. *program antywirusowy*, “antivirus program/software”), *grafa* (from *grafika*, i.e. *karta graficzna*, “graphic card”), *gwara* (from *gwarancja*, “guarantee”), *klawa* (from *klawiatura*, “keyboard”), *komp* (from *komputer*, “computer”), *mod* (from *moderator*, “moderator”), *pen* (from *pendrive*, “memory stick”), *proc* (from *procesor*, “processor”), *soft* (from *software*), *stery* (from *sterowniki*, “drivers”), *sygna* (from *sygnatura*, “signature, usually used by a given user on, e.g. an Internet forum”), *defrag*¹⁸ (from *defragmentowanie*, *defragmentator*, “[disk] defragmentation,” “defragmenter”), *viry* (from *wirusy*, “[computer] viruses,” or directly from the English form *viruses*), *win*¹⁹ (from *Windows*).²⁰ Most of the instances of clipping, as one can see, can be classified as back clippings (considered as the most frequent type of clipping, cf. Plag 2003: 154).

Furthermore, the clipped forms are often morphologically adapted and, consequently, inflected, cf. the following examples taken from the corpus (the base form is given in brackets): *antywira* (*antywir*), *grafy* (*grafa*), *kompa*, *kompem* (*komp*), *pena* (*pen*), *softu* (*soft*), *sterów* (*stery*). Such morphological adaptation indicates that the clipped forms are already quite well assimilated and accepted by the community of the users of Internet forums. What is equally important is the fact that such forms have been found in all three forums analyzed in the present study: this indicates that they are already relatively widely diffused and do not seem to be restricted to one community of speakers.

It must be added at this point, however, that it is sometimes unclear whether such forms have been formed (clipped) in Polish or rather borrowed as ready-made units from English. The second hypothesis may be strengthened by the fact that some of the above-discussed forms have been noted in the dictionaries of English. This is the case of *comp*, *defrag* and *admin*, noted in OALD and/or ODE (usually marked additionally with the label *informal*). Thus the forms *admin*, *defrag* and *komp* used in Polish may well be lexical borrowings from English. Other forms, nevertheless, such as *antywir*, *grafa* or *klawa* are most probably genuine examples of clipping in Polish.

Furthermore, the corpus contains interesting examples of diminutives, formed usually by means of another word-formation process, or rather by a combination of the two processes: clipping and affixation. Examples of such constructions found in the corpus include: *lapek* or *lapciak* (from *laptop*) and *procek* (from *procesor*). Interestingly enough, many such constructions are formed from proper names, usually the names of companies and/or their products, cf. the following examples: *xpek*²¹ (from *Windows XP*), *hapek* (i.e. a printer manufactured by HP company), *maczek* (from *Macintosh*) and *tośka* (i.e. a laptop manufactured by Toshiba company). Most probably, such forms can be classified as emotionally loaded terms: the authors stress their positive attitude towards the objects.

18 Also appearing in the form *defragler*.

19 Also appearing in the construction *dyski z winem* (a play on words, as *winem* is a homonym here: “hard disks with Windows” and “hard disks with wine”).

20 Additionally, the corpus contains abbreviations of words not specifically connected with computers, cf. e.g. *org* or *oryg* (from *oryginał*, “an original computer game/program”), *zdj* (from *zdjęcie*, “a photograph”) and *info* (from *information*). *Info*, however, can also be treated as a pure lexical borrowing from English. Apart from those, the corpus contains also examples of abbreviations of a special type, with the vowels dropped, e.g. *wgl* (*w ogóle*, “in general”), *bd* (*będę*, *będzie*, “I will, it will”).

21 Also appearing as the inflected form *xpka*.

5. Semantic innovations

The study focuses mainly on lexical loans; it is interesting to note, nevertheless, that the corpus also contains numerous examples of semantic innovations; while some of them are most probably formed in Polish and can be seen as a result of the internal development of the Polish language, many others are most probably the result of the influence of English in the sphere of semantics.²²

As for the former group, *i.e.* new meanings formed most probably without the influence of English, selected examples include *winda* (sometimes also capitalized: *Winda*), lit. “a lift/an elevator,” used to denote the name of the operating system *Microsoft Windows* (a play on words *Windows* and *winda*, which are graphically similar) or *twardziel*, lit. “a tough man,” used to denote a hard disk (Polish *dysk twardy*; again a play on words: *twardziel* is semantically related to *twardy*, lit. “hard”). As one can see, the constructions used in the new meanings can be seen as examples of linguistic creativity: the new forms can be formed on the basis of semantic similarity (*twardziel/twardy*) or merely graphical one (*Windows/winda*).

The latter group, *i.e.* new meanings formed on the basis of English models, include such words as, *e.g.* *awatar* (used on the model of English *avatar*, *i.e.* “an icon or figure representing a particular person in computer games, Internet forums, *etc.*”; ODE), *pokój* (on the model of English (*chat*) *room*, *i.e.* “an area on the Internet or other computer network where users can communicate, typically one dedicated to a particular topic;” ODE), *biblioteka* (on the model of English (*software*) *library*, *i.e.* “a collection of programs and software packages made generally available, often loaded and stored on disk for immediate use;” ODE), *moderator* and its abbreviation *mod* (on the model of English *moderator*, *i.e.* “a person who moderates an Internet message board or chat room;” ODE); for more examples of this kind *cf.* Zabawa 2010: 80–90 and Zabawa 2012).

6. Loan translations

Apart from lexical and semantic loans, the corpus contains also numerous examples of loan translations modelled on English (*i.e.* literal translations from English). Some of such constructions are well assimilated and are not felt as foreign, *cf. e.g.* *dysk twardy* (on the model of English *hard disk*), *pomoc techniczna* (on the model of English *technical help* or *technical support*), *dysk zewnętrzny* (on the model of English *external disk*).²³ Others, however, have been formed relatively recently and can be difficult to understand without the translation into English. Selected examples of this kind of English influence include *niebieski ekran* (bluescreen), *niebieski ekran śmierci* (blue screen of death), *aktywnie/pasywne chłodzenie* (active/

22 It must be noted at this point that it is not always easy to distinguish between semantic innovations triggered by English (*i.e.* semantic loans) and those formed as a result of the internal development of Polish. Some scholars, *e.g.* Markowski (2004: 39), argue that it is reasonable to assume that a given Polish word is a semantic loan when there is a correspondence between its new meaning and the older meaning of its English (or other foreign-language) counterpart. In other words, if a semantic change in Polish is analogous to the one that happened earlier in English (or an English word was used in a given meaning from the beginning) then it is reasonable to assume that the change in Polish was triggered (or at least intensified) by English (for more on this, *cf.* Zabawa 2012). The summary of various other criteria used to distinguish between the two groups of semantic innovations can be found in Witalisz (2007: 84–89); it must be noted, nevertheless, that the criteria are relative rather than absolute and in many cases the origin of a given word can only be hypothesized but not proved.

23 The position of the adjectives is, however, reversed (postpositive in Polish as opposed to attributive in English). For the discussion of the influence of English upon the position of adjectives in Polish, *cf.* Otwinowska-Kasztelanica (2000: 103–107).

passive cooling), *budżetowe konstrukcje* (budget constructions), *złe sektory* (bad sectors), *magiczna partycja* (magic partition), *powierzchnia dysku* (disk surface) and *menedżer dysku* (disk manager). In fact, such constructions can be seen as being on the borderline between loan translations and semantic borrowings. The construction *budżetowe konstrukcje*, for example, can be seen as a pure example of a loan translation from English *budget constructions*, but it may also be discussed from the point of view of semantic changes of the word *budżetowy* in Polish. Traditionally, the word was used in Polish in the meaning of “connected with a budget; relating to a budget” (cf. the definition in USJP, where the word is additionally marked with the label *ekon.*, i.e. belonging to the semantic sphere of economics); in the construction in question, however, the word is used in the sense of “inexpensive” on the model of the English adjective *budget*. A similar situation can be detected in the case of the construction *menedżer dysku*: it can be discussed as a typical example of a loan translation; it may, however, also be seen as an example of a semantic borrowing: *menedżer*²⁴ in Polish (a lexical borrowing from English itself) is used in two meanings: (A) “a person responsible for organization and management of a company” and (B) “a person who organizes the performances of an artist (or artists), sportsman/sportswoman (or sportsmen/sportswomen) and takes care of their financial matters” (cf. USJP). In the construction *menedżer dysku*, however, the word in question clearly does not refer to a person; its use is modelled on English manager: one of its uses, marked additionally with the label *Computing*, is defined by ODE as follows: “a program or system that controls or organizes a peripheral device or process.”

7. Conclusions

To sum up, it must be underlined once again that the semantic field of computers is one of the richest in terms of the number of English lexical borrowings.²⁵ The semantic area in question can also be characterized by constant changes in vocabulary; new terms are not, however, mere additions to a lexicon. In fact, two opposing tendencies can be observed here. On the one hand, English borrowings existing in Polish in the past (mostly in the 1990s) have been replaced to a large extent by the Polish counterparts, usually literal translations from English. Such translations, performed on a relatively large scale, can be seen, among others, as a result of producing Polish versions of computer software, especially the operating system Microsoft Windows and the office program Microsoft Office. Thus *window* was translated as *okno*, *tools* as *narzędzia*, *footer* as *stopka*, *header* as *nagłówek*, etc. On the other hand, new borrowings of English origin are constantly introduced, some examples of which have been discussed in the present article.

Other opposing tendencies that can be noticed in the semantic field in question are connected with morphology and the assimilation of English loanwords. On the one hand, English lexical borrowings in the Polish semantic field of computers and the Internet tend to assimilate very quickly, especially at the level of morphology, as they are inflected (e.g. case endings are added or plural forms are created in the case of nouns) and new derivatives are constantly formed. On the other hand, however, many constructions have variant forms, both at the level of spelling and morphology or syntax. This shows that, despite their quick assimilation, many users are still unsure as to their form, i.e. the spelling, and

24 It is worth noting that USJP gives three variant spellings for the same word: *menedżer*, *menadžer* and *manager*. The word is marked with the label *biznes.*, i.e. relating to the semantic field of business.

25 Semantic borrowings and loan translations are also very frequent.

morphology/syntax, e.g. the preposition that should be used in a given construction. The dictionaries of Polish and/or of foreign terms appear not very useful, as most of the problematic terms are new and, consequently, they are not (yet) included in the dictionaries available on the market.

Most of the lexical borrowings seem necessary, considering the fact that they do not have native counterparts. Some of them are naturally translated into Polish, but such constructions can hardly be termed native equivalents, as they are still of foreign origin (semantic borrowings or loan translations). The dictionaries of Polish, as was mentioned in the previous paragraph, cannot by definition present the newest constructions used in the semantic field in question. Thus, it must be stressed once again that the constant linguistic research in the field of computers and the Internet is a necessity.

References

- Crystal, David (2006) *Language and the Internet*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cudak, Romuald, Jolanta Tambor (1995) "O języku 'komputerowców.'" [In:] *Język Polski* 75 (3); 97–104.
- Fisiak, Jacek (1970) "The Semantics of English Loanwords in Polish." [In:] *Studia Anglica Posnaniensia* 2; 41–49.
- Grzenia, Jan (2007) *Komunikacja językowa w Internecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mańczak-Wohlfeld, Elżbieta (1993) "Uwagi o wpływie języka angielskiego na polszczyznę końca XX w." [In:] *Język Polski* 4–5 (73); 279–281.
- Mańczak-Wohlfeld, Elżbieta (1995) *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków: Universitas.
- Mańczak-Wohlfeld, Elżbieta (2006) *Angielsko-polskie kontakty językowe*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Markowski, Andrzej (2004) "O pojęciu i typach internacjonalizmów semantycznych." [In:] *Poradnik Językowy* 2; 39–50.
- Otwinowska-Kasztelanic, Agnieszka (2000) *A Study of the Lexico-Semantic and Grammatical Influence of English on the Polish of the Younger Generation of Poles (19–35 Years of Age)*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Plag, Ingo (2003) *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sosnowski, Roman (2000) "Włoski i polski język informatyki." [In:] Grzegorz Szpila (ed.) *Język a komunikacja 1: Język trzeciego tysiąclecia*. Kraków: Tertium; 319–330.
- Witalisz, Alicja (2007) *Anglosemantyzy w języku polskim – ze słownikiem*. Kraków: Tertium.
- Zabawa, Marcin (2010) "Awatar, pokój, centrum i inne: najnowsze zapożyczenia semantyczne w języku polskim." [In:] *Poradnik Językowy* 10; 80–90.
- Zabawa, Marcin (2011) "English-Polish Language Contact, the Young Generation and the New Media: The Use of English in Polish Internet Blogs Written by Young People." [In:] Piotr P. Chruszczewski, Zdzisław Wąsik (eds.) *Languages in Contact 2010*. Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej; 201–215. (Philologica Wratislaviensia: Acta et Studia. Vol. 4).
- Zabawa, Marcin (2012) *English Lexical and Semantic Loans in Informal Spoken Polish*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Zabawa, Marcin (2014) "Bogactwo współczesnej 'polszczyzny komputerowej': o języku komputerowców kilkanaście lat później." [In:] Piotr Żmigrodzki, Sylwia Przęczek-Kisielak (eds.) *Bogactwo współczesnej polszczyzny*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego; 397–404.

Dictionaries used

- OALD 2010: *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Joanna Turnbull (ed.). 8th ed. Oxford: Oxford University Press.
- ODE 2010: *Oxford Dictionary of English*. Angus Stevenson (ed.). 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
- SZA 2010: *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*. Elżbieta Mańczak-Wohlfeld (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- USJP 2003: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Stanisław Dubisz (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSWO 2003: *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*. Mirosław Bańko (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Online sources

- Feliksiak, Michał (2010) *Centrum Badania Opinii Społecznej: komunikat z badań – korzystanie z komputerów i Internetu*. Available at: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_079_10.PDF [ED 09.2012].

PIOTR ZAZULA

Akademia Polonijna, Częstochowa

Neoarystoteliczna wizja natury ludzkiej w ekopoezji i eseistyce Gary'ego Snydera

Abstract

A Neo-Aristotelian Vision of Human Nature in the Writings of Gary Snyder

Close-reading selected poems and essays by Gary Snyder, the article examines an apparent epistemological contradiction in Snyder's environmentalist message. As a rule Snyder consistently relies on essentialist discourse, with his frequent references to human nature, the collective unconscious, mankind's generic identity and man's inner voice. In the poem *The Call of the Wild*, however, he questions man's ability to retrieve a "natural" generic core through, say, meditation or vision quests. This apparent contradiction is resolved when one views Snyder's work through the lens of Neo-Aristotelian thought as exemplified by Terry Eagleton's concept of human nature. To Eagleton, like to Aristotle, human nature is not a static biological given, but rather a mental predisposition. Thus it is more of a task, or challenge, than a set of characteristics. Such ideas resonate with Snyder's concept of the ever-changing human nature. However, Eagleton and Snyder pass company as fellow Neo-Aristotelians when it comes to the socio-political applications of their ideas. To the British critic, socialism is the answer, allegedly providing the optimal conditions for a harmonious blend of one's private and public self. To Snyder, state-supported socialism is but another oppressive political system, very much in the mentally-restrictive tradition of what he calls "the Judaeo-Capitalist-Christian-Marxist West."

Keywords: Gary Snyder, ecopoetry, environmentalism, the wilderness, human nature, Neo-Aristotelian philosophy, Terry Eagleton.

Brytyjski krytyk Jonathan Bate słusznie określa Gary'ego Snydera jako „najbardziej ekologicznie uświadomionego z poetów XX wieku” (Bate 2000: 246). Choć nie zawsze na wyeksponowanym miejscu, tzw. ekologia głęboka (ang. *deep ecology*) jest stale obecna w twórczości autora *Myths and Texts*. Przez kolejne dekady znaczenie myśli ekologicznej u Snydera rosło w ramach zmieniającego się filozoficznego kontekstu jego poezji i eseistyki. Od wydania zbioru *Riprap* w roku 1959 ten kalifornijski poeta, publicysta, działacz społeczny i ekolog zdaje się postrzegać swoje liczne przedsięwzięcia literackie jako różne drogi prowadzące do tego samego celu – odnalezienia w skali osobistej lekarstwa na masowy kryzys wartości, duchowe wyjałowienie współczesnego amerykańskiego społeczeństwa postindustrialnego. Kryzys ten, według Snydera, wynika z emocjonalnego i intelektualnego odizolowania się większości Amerykanów od dzikiej przyrody, a w rezultacie zatracenia unikatowego potencjału poznawczego, który ludzkość może (re)aktywować tylko poprzez bezpośredni kontakt z głośzą. Krótko mówiąc, droga do pełni natury ludzkiej wiedzie przez Naturę. Tylko życie w harmonii ze środowiskiem naturalnym, nieskażonym nadmierną ingerencją człowieka, pozwoli nam być w pełni „naturalnymi”. Nieustanna obecność ekologii głębokiej oraz buddyzmu zen jako egzystencjalnych punktów odniesienia sprawia, że wiersze i eseje Snydera są świadectwem jego życiowych wyborów w sposób bardziej dobitny i bezpośredni niż ma to miejsce u wielu współczesnych poetów amerykańskich.

Proekologiczna postawa kalifornijskiego poety jest intelektualnie intrygująca również z tego powodu, że jej filozoficzne fundamenty są pozornie niespójne. Z jednej strony Snyderowska perspektywa ontologiczna zdaje się być z gruntu esencjalistyczna, o czym świadczą liczne odniesienia do takich koncepcji i konceptualnych metafor, jak natura ludzka, zbiorowa nieświadomość, gatunkowa tożsamość człowieka, czy „głos wewnętrzny”. Z drugiej strony w programowym, często umieszczanym w antologiach wierszu *The Call of the Wild (Zew głośzy)*¹ – żeby przywołać tylko najbardziej znany przykład – poeta kwestionuje zdolność człowieka do odnalezienia w sobie głęboko ukrytych pokładów przyrodzonej, instynktownej „dzikości”, którą dałoby się porównać z tym, co ma do zaoferowania zanikająca dzika kalifornijska przyroda, symbolizowana w wierszu przez kojota. Będąc skądinąd konsekwentnym piewą dobrodziejstw orientalnej medytacji, autor *The Call of the Wild* zdaje się sugerować, że bez rozległych obszarów dziczy wolnych od ingerencji człowieka nie odnajdziemy naturalnej, czyli autentycznej „dzikości” w zakamarkach własnej jaźni. Cała domena „naturalności” człowieka traci sens w oderwaniu od natury. To właśnie tę pozorną sprzeczność epistemologiczną zamierzam tutaj omówić.

Porównywanie tekstów poetyckich z publicystycznymi, choć z oczywistych względów problematyczne z punktu widzenia literaturoznawcy, zdaje się uzasadnione w zastosowaniu do twórczości Snydera, który konsekwentnie łączy poetycką personę z „prawdziwym” Garym Snyderem, kalifornijskim buddystą zen, ekologiem i społecznikiem. Wiersz *I Went into the Maverick Bar (Poszedłem do baru U Szeryfa)* z roku 1969 dobrze oddaje społeczną postawę i polityczne poglądy poety:

Poszedłem do baru U Szeryfa w Farmington,
w stanie Nowy Meksyk.
I piłem tam podwójny bourbon
Wspomagany piwem.
Długie włosy zawinałem pod czapkę

1 Znaną powieść Jacka Londona pod tym samym tytułem przełożono na język polski jako „Zew krwi”. Dosłownie „call of the wild” znaczy tyle co „zew dziczy” bądź „zew głośzy”.

Kolczyk zostawiłem w aucie.
 Dwóch kowbojów wyglupiało się
     przy stołach bilardowych,
 Kelnerka zapytała nas
     skąd jesteście?
 Kapela country-and western zaczęła grać
 “Nie palimy marihuany w Muskokie”
 I przy następnej piosence
     Jakaś para zaczęła tańczyć.

Trzymali się za ręce jak na zabawach w liceum
     w latach pięćdziesiątych;
 Przypomniało mi się jak pracowałem w lesie
     i za barem w Madras w Oregonie.
 Ta krótkowłosa radość i niezdarność –
     Ameryko – ta twoja głupota.
 Prawie znów cię pokochałem.

Wyszliśmy – na poboczu autostrady –
     Pod starymi solidnymi gwiazdami –
 W cieniu wzgórz
     wróciłem do siebie,
 do prawdziwej pracy, do tego
     “Co należy zrobić”
 (Snyder 1974: 9)²

Nie trzeba znajomości eseistyki Snydera, by z samego wiersza domyślić się, co według poety „należy zrobić”³. Wizyta w nowomeksykańskim barze country to emblematyczne spotkanie dwóch wzajemnie sobie obcych, a nawet wrogich kultur amerykańskich. W tym kontekście skądinąd prozaiczne, pozbawione dwuznaczności pytanie kelnerki nabiera symbolicznego podtekstu. Podmiot liryczny wiersza czuje się nie tylko obco w prowincjonalnym Farmington, lecz również w pewnym sensie we własnym kraju, a dokładniej – obcy jest mu pewien społecznie dominujący wariant kultury amerykańskiej. Współczesne konserwatywne „kowbojowo” to według Snydera kultura zadowolonej z siebie intelektualnej i duchowej niedojrzałości. Tańcząca para i rozbawieni kowboje są ofiarami własnego infantylizmu, który utrzymuje ich tożsamość w sztywnych ramach stereotypu. Praca, którą „należy wykonać”, to – w tym kontekście – zapewne jakiś rodzaj akcji uświadamiającej, która przebudziłaby amerykańską prowincję (a w domyśle – całą Amerykę) z duchowego letargu.

2 Tłumaczenie wszystkich cytatów – P. Z.

3 Może to być, oczywiście, aluzja do znanego cytatu z Lenina. W kontekście krytycznego podejścia Snydera do zinstytucjonalizowanego marksizmu nie należy chyba jednak wyciągać z tego faktu zbyt daleko idących wniosków ideologicznych. Snyder jest, krótko mówiąc, zbyt liberalno-personalistyczny dla Lewicy i zbyt lewicowo-radykalny dla Prawicy.

Eseje zamieszczone w książce *Earth House Hold*⁴ dostarczają kolejnych wskazówek co do charakteru owej „pracy u podstaw”. Oto istotny ustęp z rozdziału „Poetry and the Primitive” („Poezja a prymitywizm”):

Wszyscy żyjemy zamknięci w granicach skóry, ego, społeczeństwa i własnego gatunku. Świadomość ma granice innego rodzaju, „umysł jest wolny”. Studenci próbujący czegoś innego, ponieważ „robi się tak w Nowej Gwinei” stanowią część prawdziwej pracy zadanej współczesnemu człowiekowi – odsłonić wewnętrzną strukturę i rzeczywiste granice jaźni”. (Snyder 1969: 127)

Epistemologia to klucz do Snyderowskiej myśli społeczno-politycznej. Społeczne wyzwolenie, twierdzi poeta, musi być zasadzone na umysłowej wolności; osobiste oświecenie musi poprzedzać wszelkie polityczne działania. Oto fragment z rozdziału „Buddhism and the Coming Revolution” („Buddyzm a nadchodząca rewolucja”):

Nie ma nic takiego w ludzkiej naturze czy też w wymogach ludzkiej organizacji społecznej, co w sposób nieuchronny powodowałoby, że kultura musi być represyjną wylęgarnią agresywnych i sfrustrowanych osobowości. Najnowsze odkrycia w dziedzinie antropologii i psychologii wykazują to coraz dobitniej. Każdy może to sobie sam udowodnić przyglądając się uważnie własnej naturze poprzez medytację. W każdym, kto osiągnie ten poziom wiary i poznania, musi pojawić się głęboka refleksja nad koniecznością wprowadzenia radykalnych społecznych zmian bez, miejmy nadzieję, stosowania przemocy. (Snyder 1969: 91)

Przez radykalną społeczną zmianę rozumieć należy jakąkolwiek „kulturalną i gospodarczą rewolucję, która w oczywisty sposób zmierza w kierunku wolnego, międzynarodowego, bezklasowego świata” (Snyder 1969: 92). Oznacza to konieczność

„afirmacji możliwie najszerszego spektrum nieszkodliwych zachowań jednostkowych – obronę prawa jednostki do palenia konopi, zażywania halucynogenów, życia w poliginii, poliandrii czy w związku homoseksualnym. Do całej sfery zachowań i obyczajów od dawna zakazanych przez judeo-kapitalistyczno-chrześcijańsko-marksistowski Zachód”. (Snyder 1969: 92)

W tym miejscu kwestie ekologiczne nie figurują na pierwszym planie, ale esencjalistyczne spojrzenie na gatunkową tożsamość człowieka, typowe dla myśli ekologicznej, widać od razu. Autor *Earth House Hold* zakłada istnienie „natury ludzkiej”, jak również możliwość dotarcia do niej poprzez medytację. Najwyraźniej nawiązując do Jungowskiej koncepcji nieświadomości zbiorowej, Snyder sugeruje nawet, że:

Kultury tradycyjne i tak skazane są na zagładę więc zamiast kurczowo trzymać się ich dobrych stron ze świadomością nieuchronnej klęski lepiej pamiętać, że cokolwiek istnieje bądź kiedykolwiek istniało w jakiegokolwiek kulturze można zrekonstruować sięgając do podświadomości poprzez medytację. Tak naprawdę wierzę, że nadchodząca rewolucja domknie pewien krąg łącząc nas na wiele różnych sposobów z najbardziej twórczymi aspektami naszej zamierzchłej przeszłości. Jeśli nam się poszczęści, będziemy mieli wówczas całkowicie zintegrowaną kulturę planetarną z matrylinearną tradycją, różnorodnością form małżeńskich, komunistyczną gospodarką opartą na naturalnym systemie wynagrodzeń, gdzie mniej jest przemysłu, dużo mniej zanieczyszczeń i dużo więcej parków narodowych. (Snyder 1969: 92–93)

4 Jak wyjaśnia sam Snyder, tytuł książki to dosłowne tłumaczenie na język angielski greckiego źródłosłowa terminu „ekologia”.

Ten rodzaj esencjalistycznego dyskursu z pewnością zabrzmi znajomo dla osób zainteresowanych ekologią głęboką. Co ciekawe, jego przesłanie zdaje się podważać konkluzję wzmiankowanego już wiersza *Zew głuszy* ze zbioru *Turtle Island (Żółwia Wyspa)*⁵ opublikowanego dekadę później. To wiersz jednak, a nie cytowany powyżej fragment eseju „Buddyzm a nadchodząca rewolucja” zdecydowanie odstaje na tle pozostałej twórczości Snydera.

Zanim przejdziemy do wiersza, trzeba podkreślić, że *Zew głuszy* to nie pierwszy tekst, w którym Snyder świadomie odmawia bezkrytycznego utożsamienia się ze skądinąd bliskim mu paradygmatem, ideologią czy filozofią – w tym wypadku buddyzmem. Na przykład jego wyraźnie artykułowane zainteresowania polityką kulturalną zdecydowanie wykraczają poza tradycyjne ramy filozofii buddyjskiej. Wcześniej w eseju Snyder wyjaśnia:

Na przestrzeni dziejów buddyjskim filozofom, dla których lęk i pożądanie są odgórnie wpisane w kondycję ludzką, nie udało się gruntownie przeanalizować wpływu, jaki na ignorancję i cierpienie mają czynniki społeczne. W rezultacie epistemologia i „psychologia” pozostają w centrum uwagi buddyjskiej filozofii, przy jednoczesnym braku zainteresowania problemami natury historycznej i społecznej. Choć w buddyzmie Mahajana istnieje wielka wizja wszechogarniającego zbawienia, *rzeczywistym* osiągnięciem buddyzmu okazał się rozwój praktycznych systemów medytacji nakierowanych na wyzwolenie garstki wytrwałych adeptów z psychologicznych naleciałości i kulturowych uwarunkowań. Buddyzm instytucjonalny zawsze był ostentacyjnie gotowy akceptować bądź ignorować nierówności i tyranie każdego ustroju politycznego, w którym przyszło mu działać. To może oznaczać koniec buddyzmu, ponieważ prowadzi do zaniku jakiegokolwiek sensownej funkcji współczucia. Mądrość pozbawiona współczucia nie czuje bólu. (Snyder 1969: 90)

W tym kontekście mówienie o „sensownej” funkcji współczucia jest synonimiczne ze społeczną funkcją empatii przejawiającej się w świadomym działaniu, wynikającym z osobistego duchowego oświecenia.

W podobny sposób Snyder wykracza poza tradycyjne ograniczenia myśli buddyjskiej w podejściu do przyrody. Standardowe buddyjskie stanowisko wobec środowiska naturalnego jest zasadzone na przekonaniu, że świat materialny to iluzja (w sanskrycie *maya*). Z tej perspektywy nadmierne zaangażowanie emocjonalne w, dajmy na to, ratowanie wielorybów przed wyginieniem jawi się jako intelektualna ekstrawagancja. Stąd, być może, krytyczne podejście Snydera do buddyjskiego zobojętnienia na los dzikiej przyrody. Już w roku 1957 w swoim duchowym dzienniku pod tytułem „Tanker Notes” („Zapiski z tankowca”) odnotowuje: „Obudziłem się wcześniej i z pryczy na pokładzie zobaczyłem jak po niebie przemknął ptak kołując wokół drzew na brzegu – zamierzchłe epoki planetarne, ptasio-skalisty świt, górskie, oceaniczne uczucie – jakoś dziwnie nieobecne w Japonii” (Snyder 1969: 56). Biorąc pod uwagę fakt, że poszukiwanie duchowej prawdy stanowi motyw przewodni dziennika, a japoński buddyzm zen odgrywa w tym kluczową rolę, lakoniczna uwaga Snydera to coś więcej niż impresjonistyczne odniesienie do skrajnie uładzonego, ucywilizowanego japońskiego pejzażu. Z całego dziennika wyłania się obraz Japonii jako krainy buddyjskiego oświecenia. Brak pierwiastka naturalnej, nieposkromionej dzikości w japońskiej kulturze świadczyłby zatem o szkodliwych skutkach ubocznych nadmiernie uduchowionego oderwania od naturalnego porządku rzeczy.⁶ Kolejną przyczyną owej „dziwnej nieobecności” ducha głuszy

5 Żółwia Wyspa to, jak wyjaśnia Snyder, indiańska nazwa kontynentu północnoamerykańskiego.

6 Intuicyjny sprzeciw Snydera wobec buddyjskiego podejścia do dzikości w człowieku i w przyrodzie podzielało wielu współczesnych poetów amerykańskich. Oto na przykład, jak Robinson Jeffers objaśnia różnicę pomiędzy dwoma rodzajami

w japońskiej przyrodzie może być, jak sugeruje kalifornijski poeta, starożytny rodowód dalekowschodnich cywilizacji. Inaczej niż w Japonii czy Chinach, całkowita kolonizacja głuszy w Ameryce nastąpiła zaledwie nieco ponad stulecie temu. Podbój „dziewiczych” terenów („bezludnych” oczywiście tylko z punktu widzenia białych kolonistów, dla których nieobsiana preria była z definicji niczyja) często oznaczał zderzenie nowoczesnej gospodarki, technologii i światopoglądu z paleolitycznymi w duchu kulturami łowiecko-zbierackimi bądź neolitycznym rolnictwem. To, co w Europie i na Dalekim Wschodzie było stopniową społeczną transformacją trwającą wieki, sprowadzone zostało do nagłej, brutalnej konfrontacji całkowicie odmiennych światów na amerykańskim pograniczu. Jak wyjaśnia Snyder:

Wiele powiedziano o roli pogranicza w amerykańskiej historii, ale być może z przeoczeniem pewnych kluczowych prawd: amerykańska konfrontacja z dziką ekologią – ziemskim rajem traw, wody i zwierzyny – zaowocowała umysłowym wstrząsem. Amerykanie zamieszkali obok pełnych wigoru ludzi pierwotnych, na których chcąc nie chcąc musieli spoglądać z szacunkiem, a nawet zazdrością, przez trzysta lat. [...] Amerykanom „przyroda” kojarzy się z głuszą, nieposkromioną strefą całkowitej wolności – nie z czymś nieokrzesanym i odpychającym, ale pięknym i straszliwym. [...] „Dzicz” na Dalekim Wschodzie kojarzy się z czymś nie do opanowania, nie do przyjęcia, prymitywnym, rozpasanym, rozbuchanym; z czymś rytualnie kalającym. [...] Jedną z najdonioślejszych instytucji w myśli Zachodu był Szlachetny Dzikus Jeana Jacquesa Rousseau – pomysł, że być może cywilizacja może się czegoś nauczyć od kultur pierwotnych. (Snyder 1969: 119–120)

Innymi słowy, kultura amerykańska jest na tyle młoda, że nie zatraciła jeszcze intuicyjnej wrażliwości na niszczenie dzikiej przyrody i degenerację kultur plemiennych. Dla Dalekiego Wschodu może już być za późno.

Krytyka orientalnego oderwania od świata przyrody, od dzikości w sobie i dzikości krajobrazu, pojawia się wprost w wierszu *Zew głuszy*. Oto jego druga część:

Byli połykacze kwasu z wielkich miast
 nawróceni na Guru lub Swami,
 odprowadzają pokutę z błyszczącym
 zamulonym wzrokiem i przestają jeść mięso.
 W lasach Północnej Ameryki,
 krainie Kojota i Orła,
 śnią im się Indie, bez końca
     błogie, bezpłciowe odloty.
 I śpią w ogrzewanych olejem
 geodezyjnych kopułach,
 rozsianych jak wrzody
 po puszczy.

---

panteizmu – „orientalnym” i jego własnym: „Jest to poczucie [...], powiedziałbym nawet pewność [...], że wszechświat jest jednym bytem, jednym organizmem, jednym wszechogarniającym życiem, w którym zawiera się wszelkie życie i wszystko, co nas otacza; i jest tak pięknym, że musi być kochanym i czczonym; i w chwilach mistycznego objawienia utożsamiamy się z nim. To, w pewnym sensie, dokładne przeciwieństwo panteizmu wschodniego. Hinduski mistyk znajduje Boga we własnej duszy, a cały świat zewnętrzny to iluzja. W tym innym podejściu świat zewnętrzny jest rzeczywisty i boski; to pojedynczą duszę można nazwać iluzją, jest tak drobna i tak nietrwała” (Jeffers 1956: 12).

I śpiew Kojota

zostaje za drzwiami
bo boją się
zewu
głuszy.

I sprzedali swoje dziewicze cedry,
Najwyższe drzewa w okolicy,

Drwalowi

Który powiedział:

„W drzewach jest pełno robactwa”

(Snyder 1974: 21–22)

Zachodnim neofitom bezkrytycznie przyjmującym religijną egzotykę Wschodu umyka ważna duchowa lekcja płynąca z miejscowego matecznika. Ten rodzaj znieczulicy na mistykę telluryczną, na „przziemną” wzniosłość, stanowi domyślny łącznik z następną częścią wiersza, w której obrazowanie przechodzi od realizmu do surrealizmu, łącząc wątki oniryczne z symbolicznymi:

Rząd w końcu zdecydował się
na wojnę totalną. Porażka jest
Nie-Po-Amerykańsku.

I wzniesli się w powietrze,
obok nich ich kobiety
w trwałych undulacjach
z lakierem na paznokciach
na spustach dział pokładowych.

I nigdy już na dół nie wrócili
bo uznali,
że ziemia
jest pro-komunistyczna. I czarna od brudu.
A owady trzymają z Wiet-Kongiem.

Więc bombardują i bombardują
dzień po dniu, na całej planecie
oślepiając wróble
rozrywając sowom bębenki w uszach
roztrzaskując pnie wiśni

owijając i płacząc
jelenie wnętrzości
wokół rozbitych, zakurzonych skał.

Ci wszyscy Amerykanie w specjalnych miastach na niebie
zrzucający trucizny i materiały wybuchowe

najpierw na Azję,
potem na Amerykę Północną,

wojna przeciwko ziemi.
Gdy się skończy nie będzie już
nigdzie miejsca

na kryjówkę dla Kojota.
(Snyder 1974: 22–23)

Surrealistyczny obraz amerykańskich pilotów, którzy w towarzystwie swoich ufryzowanych dam bombardują terytorium wroga i nigdy nie lądują na „brudnej” ziemi, to emblematyczne ujęcie konfliktu dwóch religijnych paradygmatów – duchowości zorientowanej na niebo („uranicznej”) oraz tej bardziej „przziemnej” („tellurycznej”). „Wojna przeciwko ziemi” to zatem wojna przeciw tellurycznemu duchowi głuszy, wciąż obecnemu w „prymitywnych” kulturach plemiennych, duchowi symbolizowanemu w wierszu przez Kojota. W ujęciu poety Kojot to zarówno faktyczny czworonóg, którego wycie słyszy podmiot liryczny, jak i mityczna postać Triksiera, popularna w wielu kulturach indiańskich (konsekwentna pisownia wielką literą to wyraźna wskazówka, że zwierzę ma w utworze charakter symboliczny).

Gdy weźmie się pod uwagę archetypową symbolikę mistycznej więzi pomiędzy kobiecym ciałem a ziemią, powszechną w mitologiach tellurycznych, fakt, że pilotom w ich destrukcyjnej misji przeciwko ziemi towarzyszą żony i kochanki, ma wydźwięk ironiczny. Według wielu antropologów religijna symbolika z okresu paleolitu i neolitu, w której dominowała duchowość telluryczna z kultem Gai (Matki Ziemi) na czele, została przejęta i przeinaczona przez patriarchalne kultury, które pojawiły się później (do tych ostatnich zaliczyć należy, rzecz jasna, także judaizm i chrześcijaństwo)⁷. Surrealistyczne obrazowanie w wierszu można odczytywać jako zawołowane odniesienie do takiego właśnie procesu wypaczania pierwotnych znaczeń pradawnych symboli religijnych. Nalot bombowy jawi się wówczas jako uwspółcześniona, karykaturalna wersja szamańskiego lotu, archetypowego obrazu, który pojawia się w licznych religiach tellurycznych i który symbolizuje duchową wędrówkę w poszukiwaniu uzdrawiającej, życiodajnej wizji. Trwałe ondulacje kobiet to kolejny realistyczny szczegół z symbolicznym potencjałem, zwłaszcza w kontekście wyводу Snydera (1969: 133) z eseju „Dharma Queries” („Pytania Dharmy”): „Długie włosy to akceptacja, wejście w siły natury. Tacy właśnie są szaiwiccy jogini czy też lamowie Kagyüpa i Nyinma-pa; albo starożytni Riszi”. Archetyp długich włosów jako siedliska kratofanii występuje w licznych, czasem krańcowo odmiennych systemach religijnych (biblijna opowieść o Samsonie to przecież pozostałość prastarego pogańskiego archetypu). Malowanie ciała to również wciąż powszechna praktyka o charakterze rytualnym wśród wielu współczesnych społeczności pierwotnych (w Europie zwyczaj ten przetrwał aż do późnego średniowiecza, na przykład wśród irlandzkich i szkockich wojowników wyruszających do boju). Jak wynika z licznych badań antropologicznych i historycznych, do fundamentalnych cech gatunku ludzkiego należy przekonanie o świętości ludzkiego ciała, zwłaszcza życiodajnego ciała kobiety. Długie włosy i malowidła na ciele zawsze stanowiły emblematyczne świadectwo mistycznej więzi człowieka z duchowym ładem natury. W tym kontekście wzmianki o sztucznych fryzurach i lakierze do paznokci implikują jakąś współczesną, świecką parodię prastarych religijnych praktyk. Pokazują emblematyczne rekwizyty kultury, w której ludzkie ciało zostało zdesakralizowane.

7 Zob. R. Eisler (1988); M. Gimbutas (2001); M. Stone (1978).

Kobiety, które dołączyły do swoich mężczyzn w ich destrukcyjnej, „niebiańskiej” misji, zaprzepaszczają własne „ziemskie” dziedzictwo duchowe.

Jak dotąd narracja w wierszu biegła po dość przewidywalnym torze. Faktycznie, gdyby nie finalna strofa, cały utwór pobrzmiwałby jako być może nazbyt oczywista, nachalnie propagandowa krytyka amerykańskiego establishmentu oraz polityki zagranicznej USA w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Będąc wirtuozem formy eseistycznej, ale chyba nie zawsze stylistycznie „wyrównanym” poetą, Snyder zdaje się czasem lekceważyć brutalną prawdę estetyczną, iż pewne przesłania, nośne w prozie publicystycznej, nie w każdym przypadku dają się równie skutecznie wyrazić w wierszu lirycznym. Ostatnia strofa jednak, opatrzona tradycyjną literacką etykietą (*envoy*), mającą zapewne podkreślić jej (pozornie!) konwencjonalny charakter, ratuje cały wiersz. Dotąd przewidywalny tekst otrzymuje zaskakującą puentę:

Chciałbym powiedzieć
że Kojot jest na zawsze
w tobie.

Ale to nieprawda.

(Snyder 1974: 23)

Zaskoczenie budzi antyesencjalistyczna wymowa tej konkluzji. Strata kojota, mówi poeta, będzie dla ludzkości niepowetowana. Zwierzę to jest w wierszu emblematem dzikiej przyrody – rządzącego się własnymi prawami, autonomicznego ekosystemu, który człowiek może poznać jedynie poprzez bezpośredni kontakt. Dzikie ekosystem stanowi potencjalne źródło doświadczeń, których nie da się odtworzyć w świadomości poprzez medytację transcendentálną czy jakikolwiek inny wysiłek umysłowy. Najwyraźniej zaprzeczając własnym konstatacjom z cytowanego powyżej eseju „Buddyzm a nadchodząca rewolucja”, gdzie mowa jest o wydobywaniu z podświadomości archetypowych składników wymarłych kultur, autor *Zewu głuszy* stwierdza, że duch trikstera zniknie bezpowrotnie wraz z odejściem jego żywego emblematu. Takie postawienie sprawy stoi w jawnej sprzeczności z naczelnym metaforycznym konceptem dyskursu esencjalistycznego, czy to w wydaniu zen-buddyjskim, czy ekologicznym. Chodzi mianowicie o przenośnię szukania w sobie duchowej prawdy o tym, co jest na zewnątrz. W *Zewie głuszy* śmierci konkretnego zwierzęcia (potencjalnie równoznacznej, w domyśle, z wyginieciem całego gatunku, który reprezentuje) nie można zrekompensować jakimś podwyższonym stanem samoświadomości. Składiną kluczową dla duchowego rozwoju medytacja transcendentálna tym razem nie wystarczy.

Tak wyraźny zwrot od esencjalizmu do jego biegunowego przeciwieństwa należałoby, w innych okolicznościach, uznać za przełom w twórczości każdego autora. W przypadku Snydera tak chyba jednak nie jest. W kilku tekstach eseistycznych wydanych po *Żółtwej Wyspie* spojrzenie esencjalistyczne najwyraźniej powraca. Oto stosowny cytat z książki *The Practice of the Wild (Dzikość w praktyce)*:

Nasze ciała są dzikie. [...] Ciało nie wymaga interwencji intelektu, aby oddychać, aby podtrzymać bicie serca. Jest ono w znacznej mierze samoregulującym się systemem, żyje własnym życiem. Odczuwanie i postrzeganie nie przychodzą całkowicie z zewnątrz, a nieustający nurt myśli i obrazów nie płynie całkowicie wewnątrz. Świat jest i naszą świadomością, i czymś, co nas otacza. W umyśle, w wyobraźni jest więcej niż („ty”) jesteś w stanie zarejestrować – myśli, wspomnienia, obrazy, przyływy gniewu i radości pojawiają się nie przywoływane. Głębiny umysłu, nieświadomość to nasze wewnętrzne obszary dziczy i tam właśnie przebywa żbik, *dokładnie w tej chwili*. Nie chodzi mi o osobiste żbiki w osobistych psychikach, ale o żbika, który wędruje ze snu do snu. Świadome,

snujące plany ego zajmuje małe terytorium, niewielką komórkę gdzieś w pobliżu bramy, rejestrując część z tego, co wchodzi i wychodzi (i czasem snując ekspansjonistyczne intrygi), a reszta dzieje się sama. Ciało jest, można by rzec, w umyśle. Oba terytoria są dzikie. (Snyder 1990: 18–19)

Podobnie jak w „Buddyzmie a nadchodzącej rewolucji”, w wyraźnym nawiązaniu do Jungowskiej koncepcji nieświadomości zbiorowej, Snyder buduje złożoną organicystyczną metaforę przedstawiającą pojedynczą jaźń jako naturalnie zagnieżdżoną w jakimś większym bycie – symbiotycznej sieci wzajemnych powiązań i zależności, w której człowiek uczestniczy na tych samych prawach, co pozostałe organizmy żywe na naszej planecie. Naczelnym celem duchowym jednostki jest pełne uświadomienie sobie tego fundamentalnego faktu. Snyder, za pomocą innej, podobnej przenośni, choć tym razem w dyskursie bardziej „ortodoksyjnie” buddyjskim oraz ekologicznym, podważa potencjalny kontrargument, jakoby człowiek zajmował uprzywilejowaną pozycję wśród ssaków ze względu na używanie mowy:

Języka uczymy się w domu i pośród pól, a nie w szkole. Bez jakichkolwiek studiów nad formalną gramatyką wypowiadamy składniowo poprawne zdania, jedno po drugim, w każdej godzinie naszego świadomego życia. Bez udziału świadomości nieustannie sięgamy do ogromnej skarbnicy słów spoczywających w głębiach dzikiej, nieposkromionej nieświadomości. Nie możemy jako jednostki, ani nawet jako gatunek, przypisać sobie tej władzy. (Snyder 1990: 18)

Tego typu organiczne obrazowanie jest typowe dla dyskursu esencjalistycznego. Powstaje w tym momencie pytanie, dlaczego kojota w wierszu z 1974 roku „w nas” nie ma, a dziki kot w esej z roku 1990 już „w nas” jest? Czy poeta nie miał na myśli tych samych „głębi umysłu”, „nieświadomości” i „wewnętrznych obszarów dziczy”, co eseiści? Jednym ze sposobów rozwiązania tej pozornej sprzeczności jest spojrzenie na Snyderowską ontologię i epistemologię z perspektywy współczesnej myśli neoarystotelesowskiej.

Przykładem takiego filozofowania jest koncepcja natury ludzkiej znanego brytyjskiego teoretyka literatury Terry’ego Eagletona. Intrygujące w epistemologicznym stanowisku Eagletona jest łączenie pozornych sprzeczności właśnie. Wbrew potencjalnym oczekiwaniom odbiorcy odczytanego w dyskursie poststrukturalistycznym, ekofeministycznym, neomarksistowskim, czy w jakichkolwiek innych ideologicznych mutacjach szeroko rozumianej myśli lewicowej, brytyjskiemu literaturoznawcy udaje się pozostać marksistą i jednocześnie nieugięciem obstawać przy esencjalistycznych poglądach na naturę człowieka. Jak można zatem jednocześnie wierzyć, że – z jednej strony – to byt określa świadomość, a z drugiej – że istnieje z góry nam przypisana, a więc w pewnym sensie niezależna od wpływów środowiskowych, kwintesencja człowieczeństwa? Jak można z jednej strony uznawać materialistyczną koncepcję kondycji ludzkiej, a z drugiej wskazywać na inne poza socjalizacją źródła naszej „gatunkowej” tożsamości? Eagletonowi udaje się to, ponieważ – podobnie jak Arystotelesowi – ludzka natura nie jawi mu się jako niezmienny, biologicznie zdeterminowany aksjomat, coś, co jest nam raz na zawsze „dane” w chwili poczęcia, lecz raczej jako umysłowa predyspozycja, która przejawia się, czy też urzeczywistnia, w konkretnych egzystencjalnych warunkach. Zmienne są zatem okoliczności, w jakich owa predyspozycja może się w całości bądź tylko w części zrealizować; sam mentalny potencjał pozostaje ten sam. Natura ludzka jest więc bardziej swoistym egzystencjalnym wyzwaniem niż zespołem cech wspólnych dla całego gatunku *homo sapiens*. Aby zilustrować takie pojmowanie istoty człowieczeństwa, Eagleton przytacza anegdotę o słynnym brytyjskim piłkarzu George’u Beście, który u szczytu sportowej kariery popadł w alkoholizm:

Best był piłkarzem relaksował się w swoim apartamencie w pięciogwiazdkowym hotelu, pośród kawioru i szampana, z wpatrzoną w niego byłą Miss Świata przy boku, kiedy wszedł ktoś z obsługi

obladowany kolejnymi luksusowymi artykułami. Spoglądając na bezwładnie leżącego gwiazdora, pracownik hotelu potrząsnął tylko smutno głową i wymamrotał pod nosem: „George, co się z tobą stało?”. (Eagleton 2003: 113)

Gdy wyobrażamy sobie tę scenę, to pomimo dominujących w niej obrazów konwencjonalnie rozumianego życiowego sukcesu, „nasza intuicja podpowiada nam” (Eagleton 2003: 113), że George Best faktycznie się w życiu pogubił.

Humor całej sytuacji polega oczywiście na tym, że trudno jest twierdzić, iż coś złego stało się z człowiekiem, który pławi się w luksusie. W takim właśnie tonie sam Best relacjonuje ów epizod. Niemniej jednak pracownik hotelu miał rację – *coś* poszło w życiu Besta nie tak. Nie rozwijał tego, co w nim było najlepsze. Z pewnością dobrze się bawił i być może w jakimś sensie był szczęśliwy, ale nie *rozkwitał*. Zawiódł w dziedzinie, do której uprawiania miał wyjątkowe predyspozycje. Prawda, że jego życie było zapewne przyjemniejsze niż za czasów grania w piłkę, kiedy musiał co jakiś czas zaprzestać chodzenia po nocnych klubach, aby trenować. Nie był więc jako piłkarz *szczęśliwszy* w tym sensie, że lepiej się wówczas bawił, choć potrafił nawet wtedy bawić się za całą piłkarską ligę. [...] Chodzi raczej o to, że przestał być, dosłownie i w przenośni, w dobrej kondycji. (Eagleton 2003: 113)

Organiczne przenośnie wiele tu mówią, ale są też potencjalnie zwodnicze. Piłkarz zawiódł, bo nie rozwijał tego, co *w nim* było najlepsze, czyli porzucił coś, do czego miał powołanie (ang. *what it was in him to do*). Ta przestrzenna metafora zdaje się sugerować, że na jakimś etapie swojego życia George Best utracił kontakt z własnym wewnętrznym „źbikiem”, z „obszarami wewnętrznej głuszy”, jak ująłby to Snyder. Dlatego nie „rozkwitał” (ang. *flourishing*), dokładnie tak, jak roślina przesadzona do gleby, która nie spełnia jej przyrodzonych oczekiwań. W tym miejscu należy jednak poszerzyć potencjalny zakres semantyczny owej metafory, aby nie wpaść w pułapkę uproszczonego, „biologicznego” esencjalizmu. „Rozkwitanie” w tym przypadku nie oznacza bowiem odkrywania, jakim rodzajem „rośliny” jest *człowiek*, ale jakim rodzajem „rośliny” *ja* jestem.

Nie trzeba sobie zaraz wyobrażać, jak czyni to wielu anty-esencjalistów, że natura czegokolwiek musi być dana raz na zawsze. Najbardziej dramatycznym przykładem natury, która się nieustannie przetwarza jest natura ludzka. Piewcy transgresji mają rację przynajmniej o tyle, że w naszej naturze leży wykraczanie poza nas samych. Ponieważ jesteśmy takimi właśnie pracującymi, posługującymi się mową, zdeterminowanymi płcią, społecznymi zwierzętami, w naszej naturze leży tworzenie kultury, która jest zawsze zmienna, różnorodna i otwarta na różne scenariusze. Dlatego łatwo jest pomylić ten szczególny rodzaj natury jaki posiadamy z brakiem natury w ogóle i w efekcie kultywować, jak piewcy transgresji właśnie, faustowski obraz samych siebie. (Eagleton 2003: 119)

Takie podejście idealnie wpasowuje się w Snyderowską koncepcję nieustannie ewoluującej natury ludzkiej. Wynika stąd, że samo istnienie natury człowieka nie implikuje żadnego konkretnego teleologicznego planu dla ludzkości, żadnego szczególnego powodu, dla którego nas stworzono. To niezwykle istotne rozróżnienie, „ponieważ pojęcie natury ludzkiej zazwyczaj bywa łączone z ideą funkcji” (Eagleton 2003: 119–120). Eagleton stwierdza:

Do czego są istoty ludzkie? Odpowiedź brzmi, rzecz jasna, do *niczego konkretnie* – ale o to właśnie chodzi. Naszą funkcją jest bycie istotami bezfunkcyjnymi. Naszym zadaniem jest urzeczywistnienie naszej natury jako celu samego w sobie. Potrzebujemy słowa „natura”, aby nie mówić „urzeczywistnienie *nas samych* jako celu samego w sobie”, ponieważ wiele rzeczy, do których

jesteśmy zdolni nigdy nie powinno ujrzyć światła dziennego. Tak więc „natura” oznacza tu mniej więcej tyle, co „najlepsza droga do osiągnięcia pełni rozkwitu”. A że wybór owej drogi nie jest bynajmniej oczywisty, mamy kolejny powód dlaczego łatwo pomylić taki stan rzeczy z brakiem jakiegokolwiek natury. (Eagleton 2003: 120)

Rozkwit zatem dla Arystotelesa oraz Eagletona oznacza stuprocentowe wykorzystanie przez jednostkę jej przyrodzonego ludzkiego potencjału – to, inaczej mówiąc, bycie „dobrym” w byciu człowiekiem, tak jak można być dobrym w szachach czy grze w tenisa. Brytyjski krytyk wskazuje na różne tradycje filozoficzne, takie jak judaizm, chrześcijaństwo czy marksizm, bazujące na tego właśnie rodzaju esencjalizmie:

Arystoteles uważał, że możemy żyć tak, aby w najlepszy możliwy sposób urzeczywistnić specyficzny potencjał przyrodzony naszemu gatunkowi. Na tym właśnie polegało podążanie w życiu drogą cnót. W tradycji judeochrześcijańskiej jest to droga miłosierdzia albo miłości. Oznacza to, z grubsza rzecz biorąc, że stajemy się okazją do samorealizacji innych. Jedynie będąc sam środkiem do czyjegós samospelnienia mogą osiągnąć własne i na odwrót. Niewiele o tego typu wzajemności znajdujemy u samego Arystotelesa. Polityczna forma tej etyki znana jest jako socjalizm, albowiem, jak stwierdza Marks, swobodny rozwój każdego z nas jest warunkiem swobodnego rozwoju nas wszystkich. Jest to, że się tak wyrażę, miłość upolityczniona albo zasada powszechnej wzajemności. (Eagleton 2003: 122)

W tym miejscu rozchodzą się polityczne drogi Eagletona i Snydera. Dla brytyjskiego badacza literatury ostatecznym społeczno-politycznym rozwiązaniem jest socjalizm, rzekomo zapewniający optymalne warunki do harmonijnego pogodzenia naszych prywatnych i publicznych tożsamości. Dla kalifornijskiego poety powszechny upaństwowiony socjalizm oznaczałby zapewne kolejną formę ucisku jednostki przez represyjne państwo „wyznaniowe”, czyli kontynuację mentalnie restrykcyjnej tradycji „judeo-kapitalistyczno-chrześcijańsko-marksistowskiego Zachodu”.

Sprawę dodatkowo komplikuje konsekwentne lansowanie przez Snydera tezy, iż rewolucję należy najpierw przeprowadzić na płaszczyźnie osobistej, bo inaczej przeistoczy się w kolejną ustrojową formę ucisku. Podkreślanie prymatu rewolucji światopoglądowej nad polityczną współgra ze skrajnie antyesencjalistycznymi poglądami Richarda Rortyego, który pisze:

Nie ma takiej możliwości, aby filozofia lub jakakolwiek inna teoretyczna dyscyplina kiedykolwiek pozwoliła nam ten cel osiągnąć [tzn. połączyć w jednym politycznym projekcie zasadę samospelnienia jednostki z zasadą sprawiedliwości społecznej]. Będziemy najbliżsi pogodzenia tych dwu dążeń, jeśli za cel sprawiedliwego i wolnego społeczeństwa uznamy przyzwolenie, aby jego obywatele byli tak skupieni na sobie, „irracjonalni” oraz pochłonięci kwestiami estetycznymi jak im się to żywnie podoba, pod warunkiem, że robią to w ramach własnego czasu wolnego – nie czyniąc innym krzywdy i nie wykorzystując zasobów potrzebnych osobom mniej uprzywilejowanym. Istnieją praktyczne sposoby na osiągnięcie tego praktycznego celu. Ale nie ma możliwości pogodzenia samorealizacji ze sprawiedliwością na poziomie teorii. Słownictwo autokreacji jest z konieczności osobiste, nieprzekazywalne, nie nadające się do debaty. Słownictwo sprawiedliwości jest z konieczności publiczne i przekazywalne, to środek wymiany argumentów w debacie. (Rorty 1989: xiv)

Kością niezgody pomiędzy marksistą Eagletonem a liberałem Rortym jest zatem status epistemologiczny samorealizacji człowieka. Chodzi o to, czy mój „rozkwit” jako jednostki podlega obiektywnej ocenie, czy też pozostaje wyłącznie kwestią mojego całkowicie subiektywnego,

idiosynkratycznego i arbitralnego wyboru. Eagleton (2003: 126), za Arystotelesem, twierdzi, że „rozkwit nie może tak naprawdę być kwestią subiektywną”. Brytyjski marksista pisze:

Niektóre rodzaje szczęścia mogą być subiektywne w tym sensie, że ludzie są często zadowoleni, jeśli się za takich uważają. Czasami trzeba po prostu uwierzyć im na słowo. Być może się mylisz uważając, że jesteś szczęśliwy w jakimś głębszym tego słowa znaczeniu, ale trudno jest uznać, że możesz się mylić co do własnych uczuć radości czy zadowolenia, tak, jak nie sposób odczuwać ból jednocześnie o tym nie wiedząc.

Jednak szczęście, które ma istotne znaczenie, to takie, którego występowanie o wiele trudniej ustalić. Nie jesteś w stanie stwierdzić czy twoje życie jest w rozkwicie po prostu przez introspekcję, ponieważ jest to kwestia tego, jak ci się naprawdę wiedzie, a nie tego, jak się czujesz. Szczęście to dobre życie i działanie, a nie po prostu dobre samopoczucie. Dla Arystotelesa to bardziej rodzaj praktyki albo aktywności niż stan umysłu. Tu chodzi o urzeczywistnienie własnych możliwości, a nie o kultywowanie jakiegoś szczególnego spojrzenia na życie. (Eagleton 2003: 127)

Wprowadzenie rozróżnienia pomiędzy szczęściem „subiektywnym”, które sprowadza się do uczucia „radości czy zadowolenia”, a szczęściem, „które ma istotne znaczenie” i oznacza „dobre życie i działanie”, umożliwia Eagletonowi konkluzję, że ludzie zadowoleni nie muszą być bynajmniej szczęśliwi. I tak, rozumując tym tokiem, możemy stwierdzić, że samozadowolenie, dajmy na to, kobiety wybierającej życie w wielożeństwie, na przykład w charakterze szóstej żony mormońskiego fundamentalisty, można wyjaśnić jej niepełną znajomością własnego specyficznie ludzkiego potencjału, czyli własnej ludzkiej natury. Dlatego potrzebujemy jakiejś koncepcji tego, co moglibyśmy nazwać „specyficznie ludzkim rodzajem pomyślności. Nie jest to wyłącznie sprawa osobista” (Eagleton 2003: 127). Z tak skrajnie obiektywistycznego stanowiska wynika, że niektórych należałoby reedukować:

Etyka w rozumieniu Arystotelesa to nauka o ludzkim pożądaniu, jako że pożądanie jest motorem wszelkich naszych działań. Zadaniem edukacji etycznej jest re-edukacja naszych pożądań, tak abyśmy czerpali przyjemność z czynienia dobra i odczuwali ból z czynienia zła. [...] Możesz więc się mylić co do tego, czy rozkwitasz, a ktoś inny może postrzegać to wnikliwiej niż ty sam. To jeden z istotnych sensów, w jakim moralność jest czymś obiektywnym. (Eagleton 2003: 129)

Pozostaje jedynie ustalić obiektywne kryteria tego, czy ktoś „rozkwita” jako człowiek, czy nie. Gdzie mamy ich szukać, skoro nasz głos wewnętrzny nie jest miarodajny? Według brytyjskiego literaturoznawcy „kryteria publiczne” są w zasięgu ręki:

Nie jestem w stanie stwierdzić czy dobrze mi się w życiu wiedzie po prostu zaglądając w głąb własnej duszy. Jak zauważył Ludwig Wittgenstein najlepszym obrazem duszy jest ludzkie ciało. Najlepszym obrazem mnie samego jest moje zachowanie. Te dwie kwestie są ze sobą tak ściśle powiązane jak wyraz i jego znaczenie. Owe publiczne kryteria dają nam argument w debacie z tymi, dla których szczęście czy pomyślność to nie są praktyczne uwarunkowania, ale stan pojedynczego umysłu. Ale szczęście nie jest po prostu stanem umysłu, tak jak nie jest nim gra w szachy. Ludzie mogą być zadowoleni ze swojego położenia, lecz jeśli nie pozwala im się, na przykład, decydować o własnym losie, wówczas w oczach Arystotelesa nie mogą być prawdziwie spełnieni. Cnota dla Arystotelesa to rodzaj doskonałości; i chociaż niewolnicy mogą od czasu do czasu czuć, że są w świetnej formie, to trudno uznać ich za wzorcowy przykład na to, jak osiąga się wyżyny człowieczeństwa. (Eagleton 2003: 130–131)

To właśnie w tym punkcie Eagleton i Snyder znów tworzą wspólny front wraz z licznym gronem amerykańskich intelektualistów o skądinąd różnych ideologicznych sympatiach. Jeśli ostatecznym kryterium po arystotelesowsku rozumianej doskonałości, czyli obiektywnie weryfikowalnego szczęścia, jest nasze zachowanie, wówczas Szlachetny Dzikus żyjący w zgodzie z naturą jest „obiektywnie” szczęśliwszy niż, dajmy na to, robiący błyskotliwą karierę pracownik korporacji całkowicie pochłonięty wyścigiem szczurów. Nawiasem mówiąc, Szlachetny Dzikus – w tym kontekście – nie musi być pierwotnym plemiennym myśliwym. Jak pokazuje współczesna amerykańska publicystyka, *Noble Savage* to niezwykle pojemna kategoria i kandydatów do tego typu szlachectwa jest wielu. I tak Jerry Mander w swojej książce z 1978 roku pt. *Four Arguments for the Abolition of Television (Cztery argumenty za zniesieniem telewizji)* uznaje swoją dziewięćdziesięcioletnią babcię („urodzoną w przedprzemysłowej Jugosławii” (Mander 1990: 313)) za naturalnego eksperta od spraw wpływu księżycy na ludzi. Podobnie Alice Bloom w swoim opublikowanym w *The Hudson Review* esej „On a Greek Holiday” („Greckie wakacje”) z 1983 roku opisuje napotkaną na plaży anonimową grecką wieśniaczkę w kategoriach niemalże mitycznych (Bloom 1990: 344–351). Z kolei konserwatywny publicysta Charles Murray w swojej krytycznej analizie amerykańskiej polityki społecznej pt. „What’s So Bad about Being Poor?” („Dlaczego nie można już być biednym?”) opublikowanej w *National Review* w 1988 roku z uznaniem pisze o naturalnej uczciwości i sile charakteru tajskich wieśniaków, wśród których spędził pięć lat jako wolontariusz Korpusu Pokoju w latach sześćdziesiątych (Murray 1990: 788–797).

We wszystkich powyższych tekstach i całej rzeszy im podobnych naczelnym konceptem jest życie w zgodzie z naturą, a tym samym ze swoim prawdziwym „ja” zagrożonym przez współczesną cywilizację przemysłową i stworzone przez nią społeczeństwo. Niezależnie, czy będą to Amerykańscy Indianie, europejscy Cyganie, azjatyccy wieśniacy, czy australijscy Aborygeni, za pewnik uznaje się, że żyjący w zgodzie z własnym głosem wewnętrznym Szlachetni Dzicy cieszą się na co dzień dużo większą swobodą niż zabiegani mieszkańcy aglomeracji. Ton nadaje tu Gary Snyder ze swoją reinterpretacją słowa „pierwotny” w odniesieniu do tradycyjnych kultur plemiennych:

Przy mniejszej liczbie narzędzi, braku zainteresowania historią, żywym przekazie ustnym zastępującym gromadzenie bibliotecznych zbiorów, braku palących społecznych projektów oraz znacznej swobodzie życia płciowego i wewnętrznego, tacy ludzie żyją w rozległym czasie teraźniejszym. Ich codzienność to materia utkana z przyjaciół i rodziny, pole emocji i energii, którym jest własne ciało, ziemia, na której stoją i wiatr, który ją okrywa; i różne obszary świadomości.

W tym momencie ktoś mógłby pokusić się o stwierdzenie, że życie człowieka pierwotnego nie różni się od innych. Nie uważam tak. Życie w „czasie mitologicznym”, w bliskości z przyrodą i w podstawowych ale zdyscyplinowanych stanach ciała i umysłu oznacza szerszą wyobraźnię i bliższe subiektywne poznanie własnych fizycznych właściwości niż jest to zazwyczaj dostępne ludziom żyjącym (jak sami to opisują) bezpłodnie i nieadekwatnie w „historii” – tam, gdzie treść myśli została zaprogramowana, a piśmienniczy kontakt z przyrodą utrudniony przez zapośredniczenia i abstrakcje, jakimi są skomplikowane narzędzia. Dłoń naciskająca guzik może mieć ogromną władzę, ale ta dłoń nigdy nie pozna tego, co można dłonią zrobić. Niewykorzystywany potencjał zanika. (Snyder 1969: 117–118)

Jako wytrawny stylistą Snyder dobrze wie, jak uderzyć we wrażliwe punkty (pod)świadomości czytelnika. Po pierwsze, zapadające w pamięć aliteracje anglojęzycznego oryginału (*a fabric of friends and family, the field of feeling*), użyte do opisu kwestii emocjonalnie kluczowych dla większości ludzi

(przyjaciele, rodzina, uczucia, własne ciało), tworzą poczucie organicznej więzi pomiędzy „ja” prywatnym i publicznym Szlachetnego Dzikusa, jego ciałem i umysłem, myślą i działaniem. Sugerują istnienie ezoterycznej więzi – niewidocznej dla niewtajemniczonych, a oczywistej dla autora. Naczelnym metaforycznym konceptem pozostaje tu idea harmonijnej, wszechogarniającej jedności. Po drugie, subtelna erotyzacja obrazowania czyni krytykę zachodniej cywilizacji tym bardziej „podprogowo” skuteczną (nawiasem mówiąc, w kontekście penetracyjnego obrazowania w całej książce erotyczne podteksty w zwrotach o „bezpłodnym” życiu w czasie historycznym, czy o „pieszczotliwym” kontakcie z naturą zdają się być adresowane głównie do podświadomości męskiego czytelnika).

W tym miejscu dochodzimy do głównego stylistycznego atutu cytowanego fragmentu, a mianowicie konsekwencji w obrazowaniu dającej efekt swoistej kumulacji. Początkowy akapit wprowadza naczelną metaforę dwóch rodzajów wolności, wewnętrznej i tej dookoła, skutkujących intensywniejszym, a przez to bardziej autentycznym życiem duchowym. Logika przenośni jest następująca: brak u człowieka pierwotnego poczucia bariery pomiędzy umysłem a otaczającym go światem uwalnia tenże umysł, otwierając go na bogactwa świata i własnego życia wewnętrznego. Krajobraz zewnętrzny nakłada się na wewnętrzny, generując swoiste sprzężenie zwrotne. Własne ciało staje się wówczas „polem” energetycznym, rządzącym się tymi samymi prawami, co świat zewnętrzny. Porządek naturalny jawi się jako z gruntu dobry i życiodajny. To dlatego wiatr „okrywa” ziemię zamiast ją omiatać albo nad nią wiać, pędzić, czy szumieć. Ideę wewnętrznej wolności konsekwentnie wyraża szereg metafor przestrzennych, z których wszystkie, w ten czy inny sposób, przedstawiają intymną, bezpośrednią łączność ze światem wewnętrznym i zewnętrznym, jaką umożliwia brak mentalnych barier, zahamowań, czy ograniczeń („żyją w rozległym czasie teraźniejszym”, „pole emocji i energii, którym jest własne ciało”, „obszary świadomości”, „szersza wyobraźnia”).

Nawiasem mówiąc, podobną strategię stylistyczną stosuje Jerry Mander w pierwszym rozdziale wspomnianej już książki, znamienne zatytułowanym „The Walling of Awareness” („Świadomość obudowana”). Wskazuje tam na niebezpieczną w skutkach utratę bezpośredniego doświadczenia, a tym samym wewnętrznej autentyczności, przez współczesnego człowieka Zachodu. W części opatrzonej śródtytułem „Mediated Environments” („Środowiska zapośredniczone”) Mander pisze:

Większość Amerykanów żyje na co dzień w środowisku stworzonym przez istoty ludzkie. Ma to miejsce w mniejszym zakresie jeśli się mieszka w Montanie niż na Manhattanie, ale do pewnego stopnia dotyczy to całości kraju. Naturalne środowiska w większości zostały wyparte przez te stworzone przez człowieka.

To, co widzimy, słyszymy, czego dotykamy, kosztujemy, co wachamy, czujemy i rozumiemy w naszym świecie zostało dla nas przetworzone. Nasze odczuwanie świata nie może już być określane jako bezpośrednie albo prymarne. Nasze doświadczenia są wtórne, zapośredniczone. [...] Większość z nas przywiązuje niewielką wagę do tej zmiany w ludzkim przeżywaniu świata, jeśli w ogóle ją zauważamy. Jesteśmy tak otoczeni przez świat zrekonstruowany, że trudno jest nam pojąć jak zadziwiająco inny jest on od świata sprzed zaledwie stu lat i że właściwie nie ma w nim żadnego podobieństwa do rzeczywistości, w której istoty ludzkie żyły wcześniej przez cztery miliony lat. To, że może to wpływać na nasz sposób myślenia, łącznie z pojmowaniem trybu w jakim nasze życie jest połączone z jakimkolwiek systemem pozaludzkim, jest rzadko brane pod uwagę.

W istocie większość z nas zakłada, że ludzkie poznanie jest teraz głębsze niż kiedyś, że wiemy więcej niż kiedykolwiek wcześniej. Mamy taką wiarę w nasze racjonalne, intelektualne procesy oraz w instytucje, które stworzyliśmy, że nie zauważamy ich ograniczeń. (Mander 1990: 310–311)

Mander przekonuje, że jest dokładnie na odwrót – nasze pojmowanie rzeczywistości jest coraz płytsze w miarę jak coraz bardziej polegamy na danych z drugiej ręki i zapośredniczonych doświadczeniach. Podobnie jak Snyderowskie „zapośredniczenia i abstrakcje, jakimi są skomplikowane narzędzia”, cywilizacja przemysłowa utrudnia bezpośredni odbiór świata, a tym samym zubaża nasze życie, pozornie je wzbogacając.

W podobnym tonie Alice Bloom przekonuje, że egzystencja uboższego greckiego wieśniaka jest wbrew pozorom bogatsza niż typowe życie zachodniego przedstawiciela klasy średniej. Aby to zrozumieć, argumentuje, musimy najpierw „przestać wyobrażać sobie dobre życie wyłącznie w kategoriach dóbr materialnych, usług i różnych praw, a zamiast tego pomyśleć – na tyle, na ile jesteśmy w stanie – o innych, niemal całkiem zagłuszonych, bo prawie że zatraconych przez nas potrzebach życiowych” (Bloom 1990: 347). Do tych refleksji skłoniła Bloom przypadkowo zaobserwowana scenka na greckiej plaży:

Dwie kobiety idą w naszym kierunku w południe przez prawie opustoszałe skały. [...] Jedna jest wysoką blondynką ubraną w kwieciste bikini i chodaki – to turystka z Ameryki, Skandynawii bądź Niemiec. Druga kobieta, Greczynka, niesie kosz, maszeruje szybko i sprawia wrażenie jakby była w trakcie załatwiania jakichś sprawunków. [...] Greczynka jest niska i ciężka, pozbawiona talii, ma na sobie czarną sukienkę, czarną chustę nisko nasuniętą na oczy, czarny sweter, grube czarne pończochy, czarne buty. Wydaje się ogromna i niezwykle wyrazista – czarna z wyjątkiem orzecha twarzy, w białym słońcu, na tle białej przestrzeni. Wygląda, od razu, jakby mogła zrobić wszystko, co dotąd robiła, faktycznie wszystko i to natychmiast, emanuje humorem, mocą, tajemnicą, determinacją, czynem. Idzie prosto przed siebie, jak ruchomy kościół, jak stromy czarny dach, gorąca czarna czapa, mroczny namiot, jak przeznaczenie, rząd, siła dobra i zła, ultimatum, zdeterminowane zwierzę. Prawdopodobnie nie umie czytać ani pisać; mogła przez całe życie nie opuszczać tej wyspy; ale jest piękna, mogłaby cię zgnieść, pokochać, naprawić, odebrać twoje dziecko, cielę lub jagnię albo pozbawić złudzeń, spuścić krew z zarzęniętego prosiaka, złowić rybę ościeniem, ukręcić łeb kolacji, zarać pole, obudzić życie w jajku. (Bloom 1990: 345)

Zachodnia turystka z kolei jest na pozór uosobieniem sukcesu; posiada urodę, status społeczny, pieniądze, karierę. Choć najwyraźniej nie musi sobie niczego odmawiać, nie wygląda na zadowoloną z własnego losu:

Jasnowłosa turystka, brnąca w chodakach po rozgrzanych kamieniach, wraca do swojej maty na plaży i przyjaciół. Wygląda jakby nie była w stanie ubrać lalki bez dąsów i ataków złości. Może oczywiście być inaczej. Jest na urlopie, na tej greckiej wyspie, co oznacza, że dysponuje pieniędzmi i czasem. Bez wątplenia ma liczne umiejętności i dobre intencje, a według standardów i oczekiwań większości ludzi na świecie jest dobrze wykształcona, bardzo bogata i żyje w luksusie. [...] Ale brakuje jej wyrazistości, aury. Nie bije z niej żaden autorytet, nie wygląda na prawdziwie obecną tu i teraz, nie cieszy oka, nie ubogaca sobą świata, brak jej mocy, poczucia humoru, ożywienia. [...] Wygląda cudownie, ale twoje oko, twoje serce, wszystko to w tobie, co chce skupić się na podmiotowości napotkanych tego dnia osób pozostaje obojętne, szybko się nudzi, czuje się nawet nieco pomniejszone. (Bloom 1990: 346)

Dla kontrastu lokalna wieśniaczka krocząca tuż obok, choć niemłoda, nieatrakcyjna i niezamożna, emanuje witalnością, radością życia i bliżej nieokreśloną wewnętrzną mocą. W tym momencie wielu czytelników może skwitować owo zestawienie wzruszeniem ramion, jako kolejny przykład rozpieszczonej burżujki, której nie sposób dogodzić oraz prostej chłopki, która przez ignorancję zadawała się byle czym. Przewidując taką reakcję, Bloom proponuje zupełnie inne wyjaśnienie. Stosunkowo prosty świat materialny, w którym funkcjonuje Greczynka, nie ma dla niej tajemnic. Turystka natomiast wciąż patrzy na otaczającą ją wysoko rozwiniętą cywilizację oczami dziecka. Niczym przedszkolak żyje w otoczeniu przedmiotów i urządzeń, których pochodzenie, struktura i mechanizm działania pozostają do pewnego stopnia tajemnicą. Z czasem nauczyła się – tak jak dziecko właśnie – obsługiwać niektóre z otaczających ją zabawek, ale na tym koniec. Bloom zatem sugeruje, że źródłem permanentnego duchowego niedosytu u człowieka Zachodu jest podświadomy niepokój wynikający z braku poczucia umysłowej kontroli nad otaczającym nas światem. Jedną z owych „niemal całkiem zagłuszonych” potrzeb, o których wspomina amerykańska publicystka, jest właśnie ów rodzaj mentalnej władzy nad otaczającą nas materią, poczucia kontroli zrodzonego z pogłębionego poznania. To w tej sferze grecka wieśniaczka bije na głowę zachodnią turystkę. Bloom pisze:

Kraj „rozwinięty” rzadko bywa zadziwiający, lecz jest zawsze pełen dziwów. Skąd rzeczy pochodzą i dokąd odchodzą? Życie można postrzegać, choć rzadko ogarnąć, poprzez którekolwiek z jego codziennych konkretów: żywność, dach nad głową, praca, pieniądze, wytwarzanie i kupowanie i sprzedawanie. Greczynka z plaży [...] nadal żyje w świecie, który w tych konkretnych wymiarach – jedzenia, schronienia, pracy, produktu, itd. – pozostaje w pełni do ogarnięcia. Poza paroma nielicznymi miejskimi obszarami przemysłowymi w Grecji nadal możliwe jest budować i wieść życie bez pomocy techników, specjalistów, „objaśniaczy”, urzędników, pośredników i innych współczesnych ekspertów. Oznacza to, że możliwe jest zrozumienie, więź oraz brak technicznej zapory poznawczej w obcowaniu z wieloma zjawiskami, przedmiotami i produktami życia codziennego. Typowy grecki dom jest tak prosty i sprytnie pomyślany, że niemal każdy może go zbudować albo zburzyć. Oznacza to mniej wygód, ale również więcej zrozumienia. Zwykły człowiek ma tam stosunkowo rzadko do czynienia z występującą na różnych frontach, nieustanną, ledwie zauważaną niewiedzą na temat rzeczy codziennych – skąd wziął się ten udziec jagnięcy? Dokąd odpływa ta woda z prania? – z którą większość mieszkańców krajów rozwiniętych żyje na co dzień bądź którą udaje im się codziennie ignorować. Dlatego u Greczynki z plaży i jej podobnych możliwa jest inna umysłowość – taka, która widzi i ogarnia, a w większości przypadków potrafi kontrolować wiele szczegółów – umysłowość, w której z tego właśnie powodu wiele tajemnic może zapuścić głębsze korzenie. (Bloom 1990: 348)

Psychoanaliza uczy nas, że źródła najgłębszych radości i smutków człowieka należy szukać w jego podświadomości. Grecka wieśniaczka zapewne nie wie, że jej wewnętrzna siła pochodzi z nieświadomionego poczucia władzy nad materialnym otoczeniem. „Prości” wieśniacy i plemienni łowcy są z definicji od nas szczęśliwsi, bo zamieszkują znajomy mikrokosmos, żyją otoczeni przez znaki na każdym kroku przypominające im, że są „u siebie”.

W tym miejscu oczywiste podobieństwa pomiędzy metaforycznymi konceptami u Bloom, Mandera i Snydera pozwalają na przynajmniej jedno uogólnienie. Wygląda na to, że druga połowa XX wieku była czasem odradzania się mitu Szlachetnego Dzikusa w Stanach Zjednoczonych. Nie trzeba dodawać, że tęsknota zachodniego intelektualisty za bezpośrednim doświadczeniem i życiowym autentyzmem nie była w Ameryce niczym nowym i nie ograniczała się bynajmniej do mitu Szlachetnego Dzikusa.

W szczytowych latach amerykańskiego modernizmu William Carlos Williams ostrzegwał w wierszu *Do Elsie* (ang. *To Elsie*) przed duchowym bezwładem zauważalnym u „czystych wytworów Ameryki” (ang. „pure products of America”), a spowodowanym „brakiem chłopskich tradycji” (ang. „lack of peasant traditions”), podczas gdy po drugiej stronie Atlantyku T. S. Eliot ubolewał nad „rozszczerzeniem wrażliwości” (ang. „dissociation of sensibility”), czyli zgubnym dla poetów rozdziałem poznania zmysłowego od umysłowego, do którego rzekomo doszło w poezji angielskiej po obfitującej w arcydzieła epoce Poetów Metafizycznych XVII wieku.⁸

To jednak, co w argumentacji amerykańskich neoprymitywistów było i pozostaje unikatowe, to teza, że kulturowa przemiana jest nadal możliwa. Dokładnie jak Henry David Thoreau – a odwrotnie niż wielu XIX-wiecznych salonowych romantyków piszących nostalgicznie o nieuchronnie znikającej amerykańskiej głuszy albo dziesiątki „epatujących burżuazji” zbuntowanych modernistów z początku XX wieku – pisarze tacy jak Gary Snyder, Alice Bloom czy Wendell Berry udowadniają, że duchowe poszukiwania nie muszą być przedsięwzięciem z natury elitarnym, przeprowadzanym w społecznej izolacji. Własną literacką biografią pokazują, że można pisać i żyć w tym samym stylu. W ich przypadku mit Szlachetnego Dzikusa, jakkolwiek iluzoryczny dla sceptyków, przekłada się na realne osobiste osiągnięcia.

Sukces ten nie byłby możliwy bez esencjalistycznej wiary, że potencjał do duchowego wzrostu to nie tyle humanistyczny mit, co przyrodzona cecha gatunku ludzkiego. Inaczej mówiąc – jesteśmy naturalnie uduchowieni. Snyder pisze:

[Alvar] Núñez był pierwszym Europejczykiem, który zetknął się z Ameryką Północną oraz jej tubylczą mito-jaźnią [ang. *myth-mind*], a Ishi był ostatnim rdzennym Amerykaninem, przed którym ta jaźń nie miała tajemnic, a którą musiał porzucić na zawsze. To, co leży pomiędzy tymi dwoma punktami odniesienia nie umarło, nie odeszło w przeszłość. Pozostaje na zawsze w nas, uśpione niczym ziarno w twardej skorupie, czekając na pożogę lub powódź, która je znów obudzi. (Snyder 1990: 17)

Metafora kiełkującego ziarna powraca w pismach Snydera. Pozostaje ona w ścisłym związku z fundamentalną ideą jego myśli ekologicznej, a mianowicie, że dzika przyroda stanowi apogeum procesu ewolucji każdego ekosystemu. W odczycie wygłoszonym na Brown University kalifornijski poeta wyjaśnia:

Wspólnoty, które współtworzą stworzenia zamieszkujące lasy, stawy, oceany czy prerie najwyraźniej zmierzają do stanu apogeum, „dziewiczego lasu” – wiele gatunków, stare kości, mnóstwo zgniłych liści, skomplikowane kanały przepływu energii, dzięcioł mieszkający w konarze i góralek układający miniaturowe sterty traw. Ten stan odznacza się wysoką stabilnością i gromadzi sporo energii w swojej sieci – energii, która w prostszych systemach (pole chwastów tuż po przejechaniu buldożera) uchodzi z powrotem do nieba albo do otworu ściekowego. Cały proces ewolucji mógł zostać w równym stopniu ukształtowany przez owo dążenie do apogeum co przez prostą rywalizację pomiędzy osobnikami lub gatunkami. (Snyder 1980: 173)

8 Zob. Eliot (1961: 287): „Tennyson i Browning są poetami i myślą; ale nie odczuwają własnej myśli równie bezpośrednio jak zapachu róży. Myśl dla [Johna] Donne’a była rodzajem doświadczenia, zmieniała jego odczuwanie świata. Kiedy umysł poety jest w pełni gotów do poetyzowania, nieustannie łączy ze sobą różnorakie doświadczenia. Doświadczenie zwykłego człowieka jest chaotyczne, nieregularne, fragmentaryczne. Taki człowiek zakochuje się albo czyta Spinozę i te dwa doświadczenia nie mają nic wspólnego ze sobą, ani też ze stukaniem maszyny do pisania czy z zapachami dochodzącymi z kuchni. W umyśle poety te doświadczenia nieustannie tworzą nowe całości”.

Pozostawiona sama sobie przyroda dąży zatem do stanu maksymalnie zintensyfikowanej złożoności, której człowiek nie jest w stanie odtworzyć. Żadne, nawet najbardziej technologicznie wyrafinowane ludzkie dzieło nie dorówna naturze bogactwem ontologicznej różnorodności. Aby ów stan osiągnąć, przyrodę należy – powtórzmy – zostawić w spokoju. Natura w swoim najbliższym, najbardziej dziewiczym stanie to życie w najlepszej, bo najbogatszej z możliwych postaci.

Aby doprecyzować tę kluczową tezę, Snyder wprowadza subtelne, aczkolwiek istotne rozróżnienie pomiędzy przyrodą/naturą (ang. *nature*) a głuszą/dziczą (ang. *wilderness*). Dla autora *The Practice of the Wild* natura jest synonimiczna z „fizycznym wszechświatem i wszystkimi jego właściwościami” (Snyder 1990: 9). Jak sam to ujmuje: „Nauka i niektóre rodzaje mistycyzmu słusznie utrzymują, że *wszystko* jest naturalne. W tym świetle nie ma nic nienaturalnego w mieście Nowy Jork, odpadach nuklearnych, czy w energii atomowej, podobnie jak nic – z definicji – co robimy bądź czego doświadczamy w życiu nie jest «nienaturalne»” (Snyder 1990: 9).

Kategoria „dziczy”, z kolei, obejmuje wszystko, co rośnie i rozwija się *samo z siebie*. W tym sensie można mówić nie tylko o dzikiej przyrodzie lub dzikich zwierzętach, lecz także o dzikich osobowościach, społecznościach bądź zachowaniu. Dzikie społeczności, dla przykładu, to takie, „których organizacja społeczna rozwija się odśrodkowo, a podtrzymuje ją bardziej siła konsensusu i obyczaju niż wprost wyartykułowane ustawodawstwo” (Snyder 1990: 10).

Możemy więc uznać, że Nowy Jork i Tokio są „naturalne”, ale nie „dzikie”. Nie zaprzeczają prawom natury, ale są strefami tak zastrzeżonymi w doborze osób i organizmów, którym udzielają schronienia, tak nie tolerującymi pozostałych stworzeń, że faktycznie dziwacznymi. Głusza to *miejsce*, gdzie dziki potencjał znajduje pełnię wyrazu, to różnorodność bytów żywych i nieożywionych rozkwitających w zgodzie z własnym wewnętrznym porządkiem. W ekologii mówimy o „dzikich systemach”. Gdy ekosystem w pełni funkcjonuje, wszyscy członkowie są obecni podczas zgromadzenia. Mówienie o dziczy to mówienie o całości. (Snyder 1990: 12)

Zarówno Snyder jak Eagleton mówią o „rozkwitaniu” w odniesieniu do optymalnego dla człowieka stylu życia. Argumentacja Eagletona, że George Best być może odniósł „życiowy sukces”, ale nie rozkwitał po tym, jak przestał grać w piłkę i oddał się wyłącznie uciechom, brzmi niemal jak ilustracja tezy Snydera. Best po prostu nie rozkwitał w zgodzie z własnym wewnętrznym (tzn. ludzkim) porządkiem. Piłkarz George Best rozkwitał jako człowiek – czyli był na wyżynach swojego człowieczeństwa – wtedy, gdy grał w futbol, i dlatego powinien był grać tak długo, jak to było możliwe. Dobre życie, inaczej mówiąc, polega na jak najintensywniejszym doświadczaniu osobistego potencjału, na apogeum porównywalnym do stanu dzikiego ekosystemu. Dobre życie to życie „dzikie” w tym właśnie sensie.

Dzika przyroda, według Snydera, nie jest dla nas „dobra” po prostu dlatego, że jest idealnie „naturalna”, lecz dlatego, że daje nam żywy przykład najbardziej wyrafinowanego, najbardziej intensywnego trybu istnienia. Tylko w tym sensie bycie „naturalnym” jest u człowieka atutem.

Podsumowując, świat bez kojotów byłby dla ekologów pokroju Gary’ego Snydera jak świat bez boisk dla talentów pokroju George’a Besta. Mówienie o potencjalnym piłkarzu w „naturze” George’a Besta zakłada istnienie piłki nożnej. W społeczności, która nie zna futbolu, takie spekulacje nie miałyby sensu. Podobnie sama idea dzikości zakłada istnienie głuszy. Dzika przyroda zarówno generuje, jak i w optymalny sposób uosabia ideę, która inaczej byłaby nie do pomyślenia. Bez dzikiej natury dookoła człowiek nie wpadłby na koncepcję bycia „wewnętrznie sobą”, czyli „naturalnym”. W tym sensie wewnętrzny „kojot” nie jest przyrodzonym, lecz jedynie potencjalnym składnikiem ludzkiej psychiki. Trzeba prawdziwego

kojota, abyśmy zdali sobie z tego sprawę. John Elder miał zapewne coś podobnego na myśli, kiedy w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku napisał, że poezja

156

[...] stanowi w sensie ekologicznym *granicę* pomiędzy ludzkością a naturą pozaludzką zapewniając kulturze dostęp do świata istniejącego poza horyzontem jej odgórných osądów i uprzedzeń. Podobne przeświadczenie o pośredniczącej roli poezji stoi za próbą stworzenia wizji „niehumanizmu” przez Robinsona Jeffersa. Pragnieniem Jeffersa było umiejscowić własne wiersze poza wąskim kręgiem ludzkiego poznania, mówić ponad własnym człowieczeństwem. Poszerzona tematyka spełnia podobną funkcję w poezji Snydera i Ammons. Choć głosy tych poetów pozostają świadome własnej odrębności, wizje misternego bogactwa świata przyrody nieustannie wybijają się poza ramy ich osobistego poznania i wznoszą ponad utarte zachodnie postawy. Zamiast oswajając naturę, ci poeci sami są pochłaniani przez jej ciągle na nowo objawiającą się i do głębi poruszającą poszczególną. Bogactwo procesu naturalnego niweczy ludzkie oczekiwania, przemieszczając osie mentalnych kręgów i poszerzając ich obwód. (Elder 1996: 210)

Przyroda, a dokładniej głusza, pozostaje ostatecznym źródłem i probierzem tego, co przyrodzone.

Literatura

- Bate, Jonathan (2000) *The Song of the Earth*. London: Picador.
- Bloom, Alice (1990) „On a Greek Holiday”. [W:] Douglas Hunt (red.) *The Dolphin Reader*. Boston: Houghton Mifflin Company; 344–351.
- Bly, Robert (1991) *American Poetry: Wildness and Domesticity*. New York: HarperPerennial.
- Eagleton, Terry (2003) *After Theory*. New York: Basic Books.
- Eisler, Riane (1988) *The Chalice and the Blade: Our History, Our Future*. San Francisco: Harper & Row.
- Elder, John (1996) *Imagining the Earth: Poetry and the Vision of Nature*. Athens, London: The University of Georgia Press.
- Eliot, Thomas Stearns (1961) *Selected Essays*. London: Faber and Faber.
- Gimbutas, Marija (2001) *The Language of the Goddess*. London: Thames & Hudson.
- Hunt, Douglas (red.) (1990) *The Dolphin Reader*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Jeffers, Robinson (1956) *Themes in My Poems*. San Francisco: The Book Club of California.
- Mander, Jerry (1990) „The Walling of Awareness”. [W:] Douglas Hunt (red.) *The Dolphin Reader*. Boston: Houghton Mifflin Company; 309–320.
- Murray, Charles (1990) „What’s So Bad about Being Poor?”. [W:] Douglas Hunt (red.) *The Dolphin Reader*. Boston: Houghton Mifflin Company; 788–797.
- Rorty, Richard (1989) *Irony, Contingency, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snyder, Gary (1960) *Myths & Texts*. New York: New Directions.
- Snyder, Gary (1969) *Earth House Hold*. New York: New Directions.
- Snyder, Gary (1974) *Turtle Island*. New York: New Directions.
- Snyder, Gary (1980) *The Real Work: Interviews and Talks, 1964–1979*. New York: New Directions.
- Snyder, Gary (1990) *The Practice of the Wild*. San Francisco: North Point Press.
- Stone, Merlin (1978) *When God Was a Woman*. San Diego, New York: Harcourt Brace.

AGATA DRAUS-KŁOBUCKA

Uniwersytet Wrocławski

**Recenzja książki Roberto Mansbergera Amorosa
pt. *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte
por el arte»*. Barcelona, 2013: Laertes.
ISBN 978-84-7584-916-4, 466 stron**

Abstract

A Review of a Book by Roberto Mansberger Amorós entitled *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte por el arte»*. Barcelona, 2013: Laertes. ISBN 978-84-7584-916-4, 466 pages

The literary history of the question: “Art for art’s sake” in Europe and, more specifically, in Spain, is the subject of the book by Roberto Mansberger Amorós entitled *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte por el arte»* (*Young Europe and Spain: the question of «art for art’s sake»*, written in Spanish). The book is composed of six chapters, along with the introduction, conclusion, extensive bibliography and index of names. The chapters focused on the general history of the idea alternate with those dedicated to the particular writers and thinkers. Chapter 1 presents the theory of “art for art’s sake,” its origin and progress. Chapter 2 introduces the subject of Young Europe, with the focus on Young Poland and Young Spain. Chapter 3 is an extensive digression about the subject of morals in Spanish 19th century literature, aesthetics, ethics and critics. Chapter 4 studies the individual stances of Valera and Campoamor, whereas chapter 5 undertakes the issue of the Decadent movement and the Restoration. The sixth and final chapter describes the poetry and the poets related to the concept “art for art’s sake.” The uniqueness of the book rests on the combination of the balanced analyses of literary sources and original period documents and archival material of Real Academia Española concerning the issues of art and morals, along with a reflection about the historical,

philosophical and ideological context of the matter. Since this kind of profound knowledge united with the ability to write both persuasively and interestingly is rare, the book by Mansberger Amorós is an enlightening reading experience not only for specialists on the topic, but also for all those interested in the history of Spanish literature and ideas.

Keywords: "art for art's sake," 19th century, art and morals, Young Europe, Spanish literature, Decadent movement and Restoration.

Książki z zakresu historii literatury wpasowują się nazbyt często w schemat podręcznika, nie unikając przy tym uproszczeń i niedopowiedzeń. Filozofowie myśli mają z kolei skłonność do gubienia się w gąszczu dygresji i tracenia głównego wątku rozważań. Roberto Mansberger Amorós w obszernym dziele poświęconym kwestii „sztuki dla sztuki” w dziewiętnastowiecznej Hiszpanii nie wpada w żadną z tych pułapek, umiejętnie łącząc skomplikowaną materię z pogranicza dziejów idei, estetyki i literatury z przejrzystym, choć nieoczywistym układem. *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte por el arte»* podejmuje temat, który nie doczekał się dotąd tak wnikliwego i wszechstronnego opracowania: wzajemna zależność sztuki (hiszp. *el Arte*) i moralności (hiszp. *la Moral*) opisana jest na tle toczących się na Półwyspie Iberyjskim w drugiej połowie XIX wieku dysput estetyczno-ideologicznych i poparta analizą tekstów literackich z epoki.

Za prezentowanym przez autora komparatywnym podejściem stoją lata zbierania doświadczeń naukowo-dydaktycznych w krajach europejskich i arabskich, czytanie w wielu narodowych literaturach (najczęściej w językach oryginału, których Mansberger Amorós zna, w większym bądź mniejszym stopniu, ponad dziesięć) i zainteresowania nie tyle ściśle filologiczne, co raczej humanistyczne. Po skomplikowanej sieci zależności między myślą estetyczną wielu krajów autor porusza się z dużą swobodą, wymuszając na czytelniku najwyższą koncentrację, potrzebną, by dotrzymać mu kroku w tych rozważaniach. Tym samym *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte por el arte»* nie jest przeznaczona dla odbiorcy nieobeznanego z epoką i najważniejszymi jej dziełami, nie mamy bowiem do czynienia ze szkolnym podręcznikiem wprowadzającym podstawowe treści, ale z krytycznym komentarzem specjalisty.

Książka składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych wstępem i zakończonych konkluzją. Obszerna bibliografia i indeks nazwisk uzupełniają lekturę i ułatwiają orientację w skomplikowanej materii. Autor zdecydował się zrezygnować z typowego układu chronologicznego na rzecz omawiania w kolejnych rozdziałach spójnych zagadnień składających się na obraz epoki. W pierwszych dwóch Mansberger Amorós przedstawia teorię „sztuki dla sztuki”, by następnie omówić kontekst historyczno-literacki, najpierw szerszy – Młodą Europę, ze szczególnym uwzględnieniem Młodej Polski – potem zaś hiszpański. Jak wskazuje we wstępie sam autor, rozdział trzeci jest osobną, lecz konieczną dygresją na temat relacji między sztuką a moralnością. Kolejne trzy rozdziały przeplatają refleksje nad estetyką z analizą dzieł i poglądów poszczególnych myślicieli (rozdział czwarty), pisarzy dekadentyzmu i Restauracji (rozdział piąty) i poetów (rozdział szósty).

Już w pierwszych słowach wstępu autor nawiązuje do europejskiego kontekstu funkcjonowania hasła „sztuka dla sztuki” (fr. *L'art pour l'art*, ang. *art for art's sake*, hiszp. *el arte por el arte*), wskazuje również na powiązanie go w wielu językach ze sformułowaniem „kwestia” czy „zagadnienie” (hiszp. *cuestión*), co sygnalizuje kłopoty, jakie temat ów sprawiał od zawsze teoretykom literatury. Zaznacza

jednak, że jego ramy czasowe i chronologia są dobrze zdefiniowane. Wprowadza również do tekstu akcent osobisty, jak gdyby chcąc zachęcić czytelnika do zagłębienia się wraz z autorem w pasjonującą go dziedzinę: opowiada o własnym zainteresowaniu „sztuką dla sztuki”, rozkwitłym w czasie prowadzenia badań nad hiszpańską literaturą okresu Restauracji, i o dalszych studiach nad ruchami rewolucyjnymi Młodej Europy, dziewiętnastowiecznymi polemikami literackimi oraz hiszpańską bohemą Modernizmu. Przyciągnąwszy w ten sposób uwagę odbiorcy, jasno określa wybrane przez siebie ramy zagadnienia, opisuje trudną do osiągnięcia równowagę między analizą gatunków literackich, w których szczególnie uwidoczniło się przekonanie twórców do niezależności sztuki, a opisem dysput między przedstawicielami prądów kulturalnych epoki. Wreszcie ustala ramy chronologiczne na okres pomiędzy podpisaniem Konstytucji w 1876 roku i proklamacją Alfonsa XIII w roku 1902, co ogranicza badania do tzw. Pokolenia Restauracji (hiszp. *Generación de la Restauración*), wyklucza natomiast modernistów. Mansberger Amorós udziela sobie przy tym od razu pozwolenia na odwołania do dzieł i autorów wcześniejszych i późniejszych, o ile wymaga tego narracja. Z jednej strony mamy zatem do czynienia ze zdefiniowanym zakresem pojęciowym i chronologicznym, z drugiej jednak wyraźnie łatwiej autorowi określić, co pozostaje poza obszarem jego zainteresowań. Tłumacząc się „rozmazanymi konturami” teorii „sztuki dla sztuki” w Hiszpanii (w przeciwieństwie do dość jasnych granic we Francji, Anglii, Belgii i Polsce), nazywa wybrany przez siebie porządek opisu „organicznym” raczej niż chronologicznym, w nieustannej próbie oddania sprawiedliwości złożonej sieci uwarunkowań, w jaką wpisał się na Półwyspie Iberyjskim omawiany prąd. Zaznacza także, że w wyborze omawianych twórców kierował się nie ich dzisiejszą popularnością czy jakością artystyczną dzieł, ale przede wszystkim więzami z zagadnieniem „sztuki dla sztuki”. Dość trafnie przy tym opisuje swoje studium jako szereg elementów mozaiki, które składają się razem na panoramę epoki.

Pierwszym elementem tej mozaiki jest rozdział poświęcony w całości teorii „sztuki dla sztuki”, najbardziej przyjazny dla czytelnika nieobeznanego z tematem. Choć autor nie opisuje szczegółowo genealogii pojęcia, w przystępny sposób wyjaśnia jego początki, następnie zaś czyni przegląd najważniejszych europejskich postaw filozoficznych i estetycznych, które doprowadziły do wykształcenia się formuły „sztuka dla sztuki”. Po krótkim podrozdziale poświęconym Kantowi i jego krytyce moralności oraz sądów estetycznych następuje dłuższe omówienie rewolucyjnych jak na tamte czasy poglądów Victora Cousina i ich wpływu na dziewiętnastowieczną Francję. Wreszcie Mansberger Amorós stawia jedną z głównych tez swojego studium – brak w Hiszpanii ruchu analogicznego do Młodej Francji, Młodych Niemiec czy Młodej Polski spowodował, że panorama intelektualna i kulturalna Półwyspu Iberyjskiego rozwinęła się później i w odmienny sposób niż w innych krajach. Europa, począwszy od 1830 roku, pozostawała pod wpływem „nowoczesności” (hiszp. *lo moderno*), a artyści odwracali się od pojęcia „użyteczności” (hiszp. *útil*) na rzecz piękna (hiszp. *belleza*). Autor ze swobodą porusza się po literaturach europejskiego kręgu kulturowego, zestawiając poglądy Gautiera (Francja), Poe (Anglia), Belinskiego i Dobroliúbova (Rosja), komentując pierwsze manifestacje zwolenników „sztuki dla sztuki” i ich mariaż z socjalizmem i literaturą robotniczą, równie niechętną burżuazji, jak obrońcy niezależności sztuki. W porażce ruchów Młodej Europy upatruje Mansberger Amorós przyczyn odwrotu pisarzy od zaangażowania politycznego i społecznego w stronę pozycji estetycznych. Trend ten utrzymał się niemal do końca dziewiętnastego wieku, pod koniec jednak jego kontury zaczęły się rozmywać, by roztopić się zupełnie w ruchach awangardowych i nowym społecznym zaangażowaniu artystów – z Tolstojem na czele, co pozostaje w bezpośrednim związku z rozwojem ruchów marksistowskich.

Autor wyjaśnia obszerniej swoją tezę o związkach między Młodą Europą a „sztuką dla sztuki” w drugim rozdziale, zarysowującym międzynarodowy kontekst historyczno-intelektualny po 1830 roku. Podsumowuje idee łączące Wiosnę Ludów, marksizm, socjalizm, ruchy progresywne i rewolucyjne w następujący sposób: „Istnieje Europa przestarzała i anachroniczna, reprezentowana przez Święte Przymierze i jego nowego sprzymierzeńca, postnapoleońską burżuazję, którą młoda Europa musi pogrzebać” (s. 51). Hiszpania tymczasem, z braku analogicznego prądu, włącza się w pełni w ten europejski trend dopiero w okresie Restauracji. Przedtem, mimo pojedynczych zrywów ku idei „młodości” i „nowego”, zbyt pozostaje pogrążona w konserwatyzmie, by podzielić ideały estetyczne Młodej Europy. Mimo to debata o związkach sztuki z moralnością, prowadzona raczej z pozycji politycznego zaangażowania, jest toczona także na Półwyspie Iberyjskim, choć w zgoła odmienny niż we Francji sposób. Mansberger Amorós określa powiązane z nią osoby mianem pokolenia izabelińskiego i zalicza doń Valerę, Campoamora, Garcíę de Quevedo i wielu innych, odpowiedzialnych za niedopuszczenie do powstania i rozkwitu Młodej Hiszpanii. Również rewolucja roku 1968 i okres Restauracji nie przyniosły tego ożywczego poddmuchu młodości, za którym tęsknił Unamuno, narzekając w 1895 roku na „aktualny marazm Hiszpanii” (s. 73). Autor, mimo to, chce dostrzec w rodzących się w tym czasie postawach opozycyjnych tego samego ducha, który dekady wcześniej natchnął artystów francuskich do przeciwstawienia „nowego człowieka” (hiszp. *hombre nuevo*) „człowiekowi staremu” (hiszp. *hombre viejo*).

Polskiego czytelnika zainteresuje szczególnie podrozdział poświęcony Młodej Polsce, określanej przez Mansbergera Amorosa jako przypadek paradygmatyczny. Nie do przecenienia jest wpływ autora na szerzenie wiedzy o polskiej literaturze narodowej w języku hiszpańskim i w środowisku hispanistycznym. Tutaj ogranicza się do wspomnienia kilku najważniejszych faktów: *Ody do młodości* Mickiewicza, poglądów Joachima Lelewela i Maurycego Mochnackiego, *Beniowskiego* Słowackiego, emigracji i dramatów Stanisława Wyspiańskiego, w tym *Nocy listopadowej*. Konkluduje: „Można powiedzieć (...), że, ze wszystkich literatur europejskich, to polska, począwszy od 1830 roku, jest tą, która najlepiej pozwala dostrzec mistrzowskie kontury, linie i połączenia, ogólny plan swej konstrukcji, budynku zbudowanego na politycznej porażce pokolenia, a który wznosi się na nowo na innych fundamentach estetycznych” (s. 59).

Hiszpańskiej literaturze zabrakło tej wyrazistości, dlatego autor postanowił włączyć w swoje studium opis nie tyle zagadnienia „sztuki dla sztuki”, ile raczej nieco szerszej debaty o związkach sztuki z moralnością, ta bowiem toczyła się na Półwyspie Iberyjskim bez przeszkód już od początku ponownego otwarcia madryckiego Ateneo w 1835 roku, zainspirowana w dużej mierze poglądami Cousina. Od ogólnohumanistycznych rozważań przechodzi Mansberger Amorós do opisu prowadzonych w Europie dyskusji na temat moralności w literaturze, ponownie ukazując czytelnikowi szerszy kontekst, przede wszystkim francuski, ale także polski. Wreszcie skupia się na opiniach Hiszpanów o moralności w powieści, poezji i dramacie, wyrażanych na podstawie literatury zagranicznej, francuskiej i rosyjskiej. Wyróżnia się tym samym spośród innych badaczy epoki, skłonnych uznawać brak przejawów idei „sztuki dla sztuki” w samej literaturze hiszpańskiej za dowód nieobecności zagadnienia. Tymczasem autor książki, opierając się na archiwach Real Academia Española, udowadnia, że kwestia użyteczności sztuki żywo interesowała hiszpańskich intelektualistów już w pierwszej połowie XIX wieku. W polemikach o kulturze nie mogło zabraknąć także głosu krausistów oraz Pedro Antonio de Alarcona, którego dzieło *Discurso sobre la moral en el arte* i toczonym wokół niego debatom, obok poglądów Urbano Gonzaleza Serrano, Echegaraya i Llanasa Aguilaniedo, poświęcone są ostatnie podrozdziały trzeciej części książki. Wyczerpujący przegląd mało znanych stanowisk hiszpańskich intelektualistów jest jednym z głównych

atutów książki i lekturą obowiązkową dla wszystkich zainteresowanych dziewiętnastowiecznymi polemikami literackimi czy historią związków sztuki z moralnością na Półwyspie Iberyjskim, podobnie jak kolejne dwa rozdziały zadedykowane narodzinom nowego stylu krytyki literackiej – nowoczesnemu esejowi – oraz postawom przyjmowanym przez humanistów, będących w równej mierze (z wyjątkiem Menendeza Pelayo) komentatorami, co pisarzami. I tak w rozdziale czwartym omówione są szczegółowo stanowiska Valery i Campoamora – ten pierwszy rysuje się jako zwolennik bezwarunkowego braku odpowiedzialności poety, drugi natomiast wyznaje tezę o wpływie poety (jako przewodnika ludzkości) na społeczeństwo. Rozdział piąty jest z kolei obszernym omówieniem tendencji obecnych w Hiszpanii końca XIX wieku – dekadentyzmu, który ostatecznie rozmywa się w prądach modernistycznych, i pokolenia okresu Restauracji. Nie sposób wymienić wszystkie źródła, na podstawie których Mansberger Amorós buduje złożony obraz ideologii i estetyki tych czasów, lawirując między archiwalnymi zapisami dysput, esejami krytycznymi, artykułami z czasopism literackich epoki, czy wreszcie samymi tekstami artystycznymi i ich interpretacjami. Szczegółne miejsce poświęca Emilii Pardo Bazán oraz refleksjom Clarina (Leopolda Alas), a także jego narracjom i wynikłym dookoła nich kontrowersjom. W wyczerpujący sposób przedstawia także zapatrywania Menendeza Pelayo, kluczowej postaci dziewiętnastowiecznych polemik literackich. Wreszcie, decyduje się poświęcić osobny rozdział poetom „sztuki dla sztuki”, również od strony dyskursu teoretycznego. Opiera się przy tym na sądach Echegaraya na temat Nuñeza de Arce, sporach, w które wchodził uczeń tego ostatniego, Emilio Ferrari, zamykających okres rozwoju tendencji parnasistowskich i protomodernistycznych, a także na artykułach publikowanych w czasopiśmie *La España Moderna* (1889–1914). Kończy przegląd na parnasistach, artystach bezpośrednio poprzedzających modernistów – do grupy tej należą: Manuel Reina, Salvador Rueda, Carlos Fernández Shaw oraz Antonio de Zayas. To w ich utworach najpełniej przejawia się idea „sztuki dla sztuki”, co Mansberger Amorós udowadnia na podstawie analizy wierszy zaczerpniętych z dorobku poetów.

W konkluzji autor powraca raz jeszcze do skomplikowanej sieci uwarunkowań społecznych, które doprowadziły do powstania i rozkwitu omawianej koncepcji, podkreśla również ponownie odmienną, późniejszą drogę Hiszpanii do teorii „sztuki dla sztuki” i jej szczególne przejawy – nie tylko w obszarze samej literatury, ale i na polu retoryczno-poetyckiej debaty o moralności i sztuce.

Na koniec jedna uwaga – w bibliografii, obszernej i wyczerpującej w zakresie literatury źródłowej oraz literatury przedmiotu do lat osiemdziesiątych, czytelnik znajdzie – poza uaktualnionym spisem artykułów samego autora – zaledwie dwie nowsze publikacje (po roku 1990) z zakresu krytyki literackiej. Nie ujmuje to w niczym wartości książki jako wnikliwego studium poświęconego zagadnieniu „sztuki dla sztuki”, czytelnik musi jednak pamiętać, że mimo świeżej daty wydania ma do czynienia z opracowaniem sprzed kilku dekad – owocem dogłębnych badań przeprowadzonych przez Roberto Mansbergera Amorosa podczas przygotowywania rozprawy doktorskiej i w następnych latach. Tym samym lektura dzieła powinna stanowić punkt wyjścia do dalszej refleksji nad tematem – jest to bowiem wyczerpujące i pełne inspirujących dygresji opracowanie, stawiające pytania, na które odpowiedzi warto szukać we współczesnych dyskusjach o hiszpańskiej literaturze i myśli dziewiętnastowiecznej.

Studium profesora Mansbergera Amorosa jest książką nieszablonową – to przede wszystkim dzieło komparatysty, nieustannie sięgającego do bogatych doświadczeń i wiedzy z zakresu literatur europejskich, ale także humanisty, poruszającego się swobodnie między krytyką a interpretacją źródeł tekstowych a teoretycznym dyskursem epoki, którego analiza stanowi bodaj największą część autorskiej

refleksji. Tym samym *La Joven Europa y España: la cuestión de «el arte por el arte»* zaspokajać będzie raczej intelektualną ciekawość znawców tematu, teoretyków i historyków literatury, niż czytelników szukających podstawowych informacji o hiszpańskiej literaturze XIX wieku. Autor zaprasza do wspólnych rozważań, wskazuje na najważniejsze głosy w toczących się polemikach literackich, nie powstrzymuje się także od szerszych dygresji i, niekiedy, anegdot – styl ten sprawia, że lektura książki przypomina słuchanie pełnego erudycji wywodu urodzonego gawędziarza, skłania do osobistej refleksji nad zagadnieniem i uczy pokory wobec tak wielkiej wiedzy.

MAKSYMILIAN DROZDOWICZ

Uniwersytet Ostrawski, Czechy
Wyższa Szkoła Filologiczna we Wrocławiu

**Recenzja książki Piotra Sawickiego i Jitki Smičekovej
pt. *Srovnávací frazeologie a paremiografie. Vybrané
studie ze slovanských a románských jazyků / Frazeologia
i paremiografia porównawcza. Wybrane studia z zakresu
języków słowiańskich i romańskich. Ostrava, 2010:
Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-851-6,
198 stron***

Abstract

A Review of a Book by Piotr Sawicki and Jitka Smičekova entitled *Srovnávací frazeologie a paremiografie. Vybrané studie ze slovanských a románských jazyků / Frazeologia i paremiografia porównawcza. Wybrane studia z zakresu języków słowiańskich i romańskich. Ostrava, 2010: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-851-6, 198 pages*

Comparative Phraseology and Paremiology. Selected Studies on Slavic and Romance Languages, by Piotr Sawicki and Jitka Smičeková, is a collection of texts which have previously appeared in the columns of philological periodicals and post-symposium publications in Poland, Spain and the Czech Republic and have since been modified. They constitute the fruits of unceasing international research which was originally launched in 1996. The book is divided into two sections, grouping material relating to Czech and Polish cultural stereotypes and proverbs and the language of Polish politics together in the first part, with the transcreation of proverbs constituting the second part. This innovative work contains a compilation of proverbs and sayings in Polish, Czech and, occasionally, Slovakian; and in Spanish, with some in French. It is enriched by a discussion of the problems relating to the translation and interpretation of certain linguistic phenomena which bear culturally distinctive features. The discussion takes as its examples the writings of František Čelakovský and Jaromír Nohavica, as well as popular Spanish and French sayings.

Addressed to expert paremiologists, linguists and students engaged in Slavic, Romance and Iberian studies alike, as well as to anyone interested in matters linguistic, the book now and again departs from the solemn, scholarly form to pursue a discourse more popularised in nature.

Keywords: proverbs, Jaromír Nohavica, František Čelakovský, Czech proverbs, Polish proverbs, Spanish proverbs, French proverbs, The Law and Justice Party.

W środowisku czeskich hispanistów pojawiła się nowatorska publikacja zawierająca kontrastywnie opracowane zestawienie przysłów i powiedzeń w języku polskim, czeskim (czasem słowackim), hiszpańskim (czasem francuskim), wzbogacone kilkoma artykułami na temat tłumaczenia i interpretacji nacechowanych kulturowo tekstów Františka Čelakovskiego, Jaromíra Nohavicy, czy popularnych powiedzeń hiszpańskich oraz francuskich. Znalazł się tam także artykuł dotyczący polskich emocjonalizmów z czasów przed i po katastrofie smoleńskiej, pojawiających się coraz częściej w debacie publicznej, ze szczególnym uwzględnieniem partii Prawo i Sprawiedliwość (stąd określenie „PiSopochodne”). Jak piszą autorzy we wstępie, monografia ta składa się z tekstów wcześniej opublikowanych w Polsce, w Hiszpanii i w Republice Czeskiej, a następnie zmodyfikowanych i uzupełnionych; są one owocem badań zapoczątkowanych w 1996 roku. Adresowana zarówno do specjalistów (paremiologów, leksykografów), jak i studentów slawistyki, romanistyki czy iberystyki oraz szerszego kręgu osób zainteresowanych kwestiami językowymi, praca ta niekiedy odchodzi od poważnej, naukowej formy na rzecz dyskursu popularyzatorskiego.

W książce Sawickiego i Smičekovej, zilustrowanej rycinami Francisca de Goi z cyklu *Kaprysy*, zostały również uporządkowane i zaprezentowane definicje przysłowia¹ jako gatunku literackiego najlepiej reprezentującego mądrość ludową. Przedmiotem paremiografii jest przysłowie (porzekadło), niebędące – zgodnie z tym, co podkreślają autorzy – wytworem elit. Mimo to jego lakoniczna forma, celność, konceptualistyczna i formalna struktura są ewidentne. Polski paremiograf Stanisław Świrko podkreśla, że przysłowia różnią się od typowych sentencji czy aforyzmów metaforyczną lapidarnością i tworzeniem obrazów ilustrujących je i będących dla nich właściwymi². Przedstawiona też i zilustrowana rozbudowaną egzemplifikacją została autorska koncepcja paremiotwórcza, sugerująca określone techniki pracy z przysłowiami innych narodów w celu przybliżenia ich rodzimej kulturze. Odpowiadając na pytanie, czy tłumaczyć, czy też naśladować przysłowia, autorzy proponują odpowiedź trójstopniową: a) nie tłumaczyć ich dosłownie, ponieważ przysłowia wyrażają cechy dystynktywne pewnej wspólnoty, stanowiąc perły myśli kolektywnej; b) tłumacząc, starać się zachować esencję przysłowia, jego ekspresyjność i zwięźłość, a także naturalną strukturę dystychu; c) imitować, ale wtedy, gdy można puścić wodze fantazji, dla osiągnięcia ekwiwalencji zupełnej. Dobre imitowane przysłowie nie powinno zatem wydawać się tłumaczeniem, ale być dźwiękową „delicją” dla ucha i natychmiast zapadać w pamięć, już po pierwszym czytaniu czy usłyszeniu. Tłumaczenie jest częstokroć tworzeniem, wynajdywaniem, odbudowywaniem w przestrzeni mentalnej³.

1 Według dzisiejszej terminologii – co widać w omawianej książce – stosuje się także inne pojęcia paremii: to skonwencjonalizowana forma stereotypowego sposobu wyrażania się, nowoczesny wariant powiedzenia, zdanie przysłowiowe, porzekadło i wyrażenie kolokwialne.

2 Zob. s. 119.

3 Zob. s. 114–115 i 141. W oryginale: „ser una delicia sonora para el oído y pegarse inmediatamente a la memoria, tras su primera lectura o percepción oral”.

Inną zasługą tej publikacji jest szkic historyczny dotyczący paremiografii czeskiej, polskiej i hiszpańskiej. W przypadku języków słowiańskich najpełniej zaznaczył swą obecność Czech, František Ladislav Čelakovský (1799–1852), twórca katedry slawistyki na Uniwersytecie Wrocławskim, autor *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (1851). Wspomnieć należy, że czeski lingwista i etnolog, pionier badań paremiograficznych, pracując w środowisku akademickim pruskiego Wrocławia, dokonał wielkiego dzieła w kontekście polsko-niemieckim i bez dogłębnej znajomości języka polskiego. Odbiło się to negatywnie w polskojęzycznej (drugiej co do ważności) części jego studium, w której nadmierną rolę odgrywa własna kreatywność autora. Wielokrotnie wymyśla on paremie nieistniejące w sugerowanej formie w leksykalnych zasobach polszczyzny; chcąc wykazać jedność kulturową Słowian, podporządkowuje tej tezie swe znaleziska językowe. Stąd też wiele ujętych w jego zbiorze przysłów i powiedzeń polskich trudno interpretować inaczej niż jako dosłowne kalki z czeskiego. Autor miał problem z językiem polskim pisany i zadanie, jakiego się podjął, przerosło jego siły. Za przykład mogą posłużyć takie niezręczne konstrukcje imitujące porzekadła polskie, jak „podziwieniem dokłada”, „łżą się nie udławisz”, „Najgorsze boty u szewca”, czy „Nie żartuj kotka z psem”. Sam autor zresztą w rozmowach z Polakami wołał posługiwać się językiem niemieckim, ponieważ – jak to celnie ujął Vladimír Macura w poświęconej mu biograficznej powieści *Guvernantka* (1997) – „moje polština by jim rvala uši”.

Współczesny język czeski ze swymi lokalnymi wariantami i ich kulturowym zapleczem reprezentowany jest w książce przez studium dotyczące stereotypów w tekstach piosenek Jaromíra Nohavicy (ur. 1953), pieśniarza związanego z regionem ostrawskim. W swej twórczości inspirowany jest on m.in. Leonardem Cohenem, Aleksandrem Weretyńskim, Georgesem Brassensem, Jacquesem Brelem i Charlesem Aznavourem, pozostając przy tym oryginalnym twórcą. Analizowany tekst piosenki *Až to se mnu sekne* posiada trop kulturowy odnoszący się do ballady Petra Bezruča (1867–1958) zatytułowanej *Maryčka Magdónova*, w której narrator skarży się na los wdowy przygniecionej wózką z węglem, pozostawiającej bez środków do życia piątkę swoich osieroconych dzieci, ponieważ jej mąż zmarł wcześniej w pijackiej bójkę. U Nohavicy pojawia się odnowiony stereotyp górnika spod Ostrawy, swoistego współczesnego Colas Breugnona przygotowującego się na śmierć. Jego słowa są pełne humoru i oddają dobrze miejscowy dialekt. Aluzja do nieszczęśliwej Maryčki jest w Polsce nieczytelna, dlatego pieśniarz ostrawski, śpiewając ten utwór przed polską publicznością po polsku, nie mógł precyzyjnie oddać zawartych w oryginale stereotypów językowych. Autorzy proponują czytelnikowi, jako trop skojarzeniowy, lekturę podobnego do wiersza Bezruča utworu Marii Konopnickiej *W piwnicznej izbie*, bliskiego mu tematycznie i ideologicznie, dobrze znanego polskiemu odbiorcy. Porównują też dwa warianty kolejnych strof *Až to se mnu sekne*, zapisane w narzeczu ostrawskim i w poprawnym języku czeskim. Przy okazji zwracają uwagę na fakt, że Jaromír Nohavica w polskiej wersji swej kompozycji przedstawia czeskie stereotypy dotyczące Polaków czasami zbyt przesadnie, na przykład w odniesieniu do alkoholizmu („najlepsza rzecz to młódka / albo wódka w łapie”). Autorzy podkreślają przy tym, że w wersji polskiej, zatytułowanej *Kiedy odwalę kitę*, było praktycznie niemożliwe zinterpretowanie specyfiki regionalnej języka mówionego regionu ostrawskiego, charakteryzującego się skrótami samogłosek długich (ludowy *bon mot* głosi: „Ostravaki mají kratke zobaki”).

W kolejnych tekstach składających się na drugą część książki, dotyczącą translatoryki „paremiotwórczej” obejmującej obszar romański i słowiański, autorzy wracają do charakterystyki paremii i historii prowadzonych na ich temat badań leksykograficznych. Zwracają uwagę czytelnika, w pierwszym rzędzie odbiorcy czeskiego, na to, że w Polsce od czasów Renesansu codzienny język był przedmiotem

studiów i pojawili się już wówczas pierwsi badacze przysłów w osobach Salomona Rysińskiego (*Proverbiorum polonicorum* [1618] – praca z 1850 przysłowiami) i Grzegorza Knapskiego (*Adagia polonica* [1632] – 2000 przysłów i ich warianty). Liczne przysłowia znajdujemy też w naszej literaturze, w utworach Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Wacława Potockiego (*Moralia*), czy w *Panu Tadeuszu* Adama Mickiewicza (około 300). Samuel Bogusław Linde (*Słownik języka polskiego*) oparł się na tradycji językoznawczej XVI i XVII wieku, a Samuel Adalbert, autor *Księgi przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich* (1889–1894), zebrał i wydał obszerny materiał obejmujący 30 000 haseł z 10 000 dodatkowych wariantów. Późniejszymi godnymi wspomnienia studiami paremiograficznymi były prace autorstwa Aleksandra Brücknera, Stanisław Bystronia i Juliana Krzyżanowskiego. Ten ostatni zredagował *Nową księgę przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* (1969–1978), a jego współpracownik Stanisław Świrko przygotował w 1975 roku wersję podstawową, z 2500 hasłami, opublikowaną pt. *Na wszystko jest przysłowie*, uzupełnioną o nowe paremie przez Dobrosławę Świerczyńską (*Przysłowia są... na wszystko*, 2001). Autorami pierwszego w Polsce wielojęzycznego leksykonu są Dobrosława Świerczyńska i Andrzej Świerczyński, którzy wydali w 1995 roku tom *Przysłowia w sześciu językach*, a później jego poszerzoną o języki hiszpański i włoski wersję, *Słownik przysłów w ośmiu językach* (1998).

Sawicki i Smičeková nie zapominają też w tym kontekście o dorobku najnowszej paremiografii hiszpańskiej, przypominając m.in. książki Gregorio Dovala *Del hecho al dicho* (1995) i *Refranero temático español* (1997), a także *Diccionario de refranes, dichos y proverbios* (1998) Luisa Juncedy, *Mil refranes, mil verdades* Constantina Romero (2001), *Gran diccionario de refranes Larousse* (2001) i zredagowane przez Julię Sevilla Muñoz i Jesusa Canterę, paremiologów z Universidad Complutense de Madrid, wielojęzyczne opracowanie zatytułowane *1.001 refranes españoles con su correspondencia en ocho lenguas (alemán, árabe, francés, inglés, italiano, polaco, provenzal y ruso)* (2001). Jak piszą, szczególnie ważna była też reedycja (w roku 2000) *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana* Gustavo Correasa, zbioru tradycyjnych przysłów i porzekadeł języka kastylijskiego, pochodzącego z roku 1627.

Autorzy *Srovnávací frazeologie a paremiografie...* podkreślają, że brakowało i brakuje, zarówno na polskim, jak też na czeskim rynku wydawniczym, dwujęzycznego słownika przysłów hiszpańskich. Zastanawiając się nad sposobami ich przetwarzania, przypominają własne opracowanie, związane z tłumaczeniem przysłów hiszpańskich na języki słowiańskie i przygotowywaniem słownika polsko-słowacko-czeskiego tych paremii, dla którego, mimo podejmowanych prób, nie znaleźli dotychczas wydawcy⁴. Badacze podkreślają, że ich praca nad zbiorem przysłów hiszpańskich sięga 1996 roku, kiedy po raz pierwszy zbliżyli się do skarbicy hiszpańskich *refranes*, starając się je udostępnić słowiańskiemu użytkownikowi. Przysłowia włączone w języki słowiańskie w tym projekcie słownika są dziełem Magdaleny Pabisiak i Piotra Sawickiego (polski), Jitki Smičekovej (słowacki, czeski) i Jaroslava Reski (czeski). Ekipa ta stworzyła trzy wersje leksykalne w wymienionych językach, obejmujące 205 przysłów, a oprócz tego wiele innych powiedzeń podanych w jednym bądź w dwóch językach. Gromadzony obecnie podstawowy

4 Autorami projektu byli: Piotr Sawicki (Wrocław) i Magdalena Pabisiak (Kraków) z Polski, Ladislav Trup i Jitka Smičeková (Bratysława) ze Słowacji. Doradzali Roberto Mansberger Amorós (Madryt) i Jaroslav Reska (Ostrawa). W ramach tego międzynarodowego projektu naukowego z zakresu paremiologii porównawczej hispano-słowiańskiej, koordynowanego przez Uniwersytet Wrocławski, między 1996 i 2000 rokiem stworzono słownik tematyczny przysłów hiszpańskich i ich ekwiwalentów w językach Słowian Zachodnich (polski, słowacki, czeski) z 205 przysłowiami kastylijskimi i ich wersjami słowiańskimi. Zob.: P. Sawicki, M. Pabisiak, L. Trup, J. Smičeková (2000) *Del refranero español al refranero eslavo*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 261–295 (Estudios Hispánicos. T. 8).

corpus, stanowiący owoc bogatej wyobraźni hispanistycznej, przekracza 1000 przykładów podzielonych na 10 grup tematycznych. Komponentowi teoretycznemu towarzyszą w recenzowanej książce listy paremii hiszpańskich wraz z wersjami w odpowiednich językach słowiańskich, pojawiają się też przykłady wyjęte z ogłoszonego w Hiszpanii artykułu na temat tamtejszych przysłów odnoszących się do zwierząt, wraz z ich odpowiednikami polskimi i czeskimi⁵.

Inną szczególną cechą tej książki, nadającą jej charakteru nieco sylwicznego, jest refleksja na temat nowych paremii we współczesnym języku polskim i w polskim dyskursie politycznym. Sawicki analizuje paremie, które narodziły się w drugiej połowie XX wieku, w politycznym kontekście socjalizmu, podając m.in. przykłady z czasów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka, obejmującego rządy po zamieszkach grudniowych 1970 roku i będącego u władzy do 1980 roku. Każda dekada okresu PRL-u miała swój własny typ języka mówionego, tworzono powiedzonka odnoszące się do antykoncepcji (jak choćby „Tylko margaryna mleczna przeciw ciąży jest skuteczna”), stylu życia i polityki bieżącej. Nowe paremie opierały się często na grach językowych; w omawianym artykule pojawiają się *bon moty* stworzone przez Lecha Wałęsę, Kazimierza Górskiego, Leszka Millera, partię Samoobrona (w wydaniu niezapomnianej Renaty Beger), wreszcie przez księdza-poetę Jana Twardowskiego⁶.

Wśród nowych tworów paremiograficznych w Polsce ostatnich lat można też zauważyć emocjonalizmy związane z partią Prawo i Sprawiedliwość, powstałe już po katastrofie smoleńskiej w kwietniu 2010 roku. Wyróżnia się tu siła twórcza lidera, prezesa Jarosława Kaczyńskiego, i związanego z nim środowiska. Należy też wspomnieć, że już w 2007 roku wybitni językoznawcy polscy (Krystyna Skarżyńska, Jerzy Bralczyk, Irena Kamińska-Szmaj) zwracali uwagę na wzrastającą agresję języka debaty politycznej. W tym celu używane są emocjonalnie nacechowane skrótowce, a nazwy i nazwiska stają się pretekstem dla tworzenia nowych słów, bardziej agresywnych (np. *PiSuar* itp.). W 2010 tworzy się cały dyskurs nazywany „mową smoleńską”, charakterystyczną dla „sekty smoleńskiej” czy „Rzeczypospolitej Smoleńskiej”, a ustawiony w centrum Warszawy drewniany krzyż, pamiątka katastrofy, dzieli Polaków na dwie grupy – „patriotów, obrońców wiary” i ich przeciwników. Nawet nazwę znanej marki piwa utożsamia się, w efekcie niefortunnego skojarzenia słownego („zimny Lech”), z Lechem Kaczyńskim. Uruchamia się leksykotwórcza wyobraźnia rejestrowana przez środki masowego przekazu, a przykłady, takie jak „pisiory”, „pislamiści” czy „Polszewiki”, zostają rozpowszechnione medialnie, stając się prawdziwą bronią w tym ideologicznym, ogólnopolskim konflikcie polityczno-religijnym, nazywanym niekiedy „rażeniem krzyżem”. Nawet w odniesieniu do kota Jarosława Kaczyńskiego, Alika, tworzy się hasła typu: „Nie pozwól, by pierwsza dama sikała do kuwety”.

Ostatnią część książki stanowi napisany po polsku tekst, będący swoistym „dywanem” utkanym z przysłów przedstawiających obraz starości w paremiach (określanych we francuskim jako *sentences*, *maximes*, *proverbes* i *dictons*), pochodzących z czterech języków: dwóch romańskich (francuski i hiszpański) i dwóch słowiańskich (polski, czeski), które ilustrują wyobraźnię zbiorową w obu częściach Europy. Smičeková i Sawicki omawiają podobieństwa i różnice w sposobie wyrażania tych samych uczuć i zjawisk towarzyszących trzeciemu wiekowi, czyli „jesieni życia”. Ważne jest jednak, jak przypominają na początku autorzy, rozróżnienie paremii narodowych od tych pochodzących

5 Pojawiają się takie rozdziały-konceptualizacje jak: 1. zwierzęta / dzikie zwierzęta; 2. pszczoła, mrówka i inne owady; 3. szkodniki i insekty; 4. osioł; 5. muł; 6. ptak/ptaszek; 7. wół, byk, krowa/cielak.

6 Na stronach 61–76 podane są przykłady paremii na temat wad i zalet charakterologicznych, relacji damsko-męskich, rozrzutności płci słabej i brzydkiej oraz typowych nazw niektórych części ciała ludzkiego.

ze starożytności grecko-rzymskiej bądź herbajskiej, które zostały włączone w obieg europejskiej kultury. Badacz bowiem powinien umieć wskazać te, czasem zapomniane, zapożyczenia, a tym samym docenić formuły utworzone przed stuleciami, które karmiły wyobraźnię Europejczyków pod różnymi szerokościami geograficznymi. Struktura artykułu jest uporządkowana w bloki tematyczne, a są nimi: charakterystyka starości, przyzwyczajenia i zwyczaje starszych ludzi, ich odżywianie, picie alkoholu, śmierć i postawa wobec niej, a także – co wydaje się najbardziej nowatorskie – miłość i erotyka u ludzi w podeszłym wieku (swawole, aluzje, dowcipy i komentarze). Podkreślone również zostają stereotypy na temat życia uczuciowego kobiet u kresu życia. Mamy zatem szeroką panoramę paremii dotyczących zarówno starszego zbereźnika („viejo verde”), jak i całego spektrum dewotek („beatas”) oraz kobiet aktywnych na polu życia świątynnego (które „visten santos”).

Jak przypominają autorzy, sygnowane ich nazwiskami opracowanie jest zbiorem tekstów już wcześniej ogłoszonych na łamach czasopism filologicznych i w posympozyjalnych publikacjach zbiorowych. Nowatorstwo tych tekstów nie ulega wątpliwości i dobrze, że doczekały się one reedycji, stając się atrakcyjną wizytówką ostrawskiej Katedry Romanistyki. Atrakcyjną również poprzez odważne podjęcie tematu erotyki i ludzkiej cielesności, często wulgaryzowanej w potocznym języku; widać to choćby w ciekawej próbie przyswojenia czeskiemu czytelnikowi współczesnych paremii polskich jako egzemplifikacji zmian obyczajowych zachodzących w naszym kraju (odrębny artykuł w części pierwszej, uzupełniony obszernym dwujęzycznym suplementem „Příloha s parémiami”, powstałym przy pomocy Jaroslava Reski).

Choć teksty zamieszczone w zbiorze zostały zmodyfikowane i uzupełnione na potrzeby książki, wydaje się, że do ideału zabrakło ujednolicenia końcowej bibliografii, która nie uwzględnia całości wykorzystanych przez autorów materiałów źródłowych z zakresu frazeologii. Ponadto znaczna liczba przypisów w każdym z artykułów powoduje, że niekiedy mamy do czynienia z powtórzeniami. Kolejna uwaga, tym razem natury technicznej, dotyczyłaby jakości oprawy tomu, ponieważ już po jednym przeczytaniu z książki tej zaczynają wypadać kartki.

Mimo tych drobnych zastrzeżeń zbiór studiów Piotra Sawickiego i Jitki Smičekovej można uznać za cenny wkład we wzajemne zbliżenie środowisk hispanistycznych czeskich i polskich, a także w lepsze poznanie się hispanistów, romanistów i slawistów w dwóch bliskich sobie krajach słowiańskich. O takie zacieśnianie współpracy chodzi wszystkim tym, dla których przekraczanie granicy na Odrze i Olzie jest/ było codziennością. Mam na uwadze także to, że o ile występują różnice kulturowe między naszymi krajami, uwidocznione chociażby w paremiach, to język Don Kichota pozwala je skutecznie niwelować.

DENNIS SCHELLER-BOLTZ

Leopold-Franzens-Universität, Innsbruck, Österreich

Barbara Alicja Jańczak *Deutsch-polnische Familien: Ihre Sprachen und Familienkulturen in Deutschland und in Polen* (Sprache – Kultur – Gesellschaft, Beiträge zu einer anwendungsbezogenen Sozio- und Ethnolinguistik, Bd. 11). Frankfurt am Main u. a., 2013: Peter Lang Verlag. ISBN: 978-3-631-62525-5, 270 Seiten

Abstract

A Review of a Book by Barbara Alicja Jańczak entitled *Deutsch-polnische Familien: Ihre Sprachen und Familienkulturen in Deutschland und in Polen* (Sprache – Kultur – Gesellschaft, Beiträge zu einer anwendungsbezogenen Sozio- und Ethnolinguistik. Vol. 11). Frankfurt am Main *et al.*, 2013: Peter Lang Verlag. ISBN: 978-3-631-62525-5, 270 pages

Dennis Scheller-Boltz, a well-known and acknowledged German slavist, carries out an extensive and in-depth discussion of the monograph written by Barbara Alicja Jańczak entitled *Deutsch-polnische Familien: Ihre Sprachen und Familienkulturen in Deutschland und in Polen* [German-Polish families: languages and family cultures in Germany and Poland]. The reviewer rightly emphasizes the novelty, relevance and accuracy of the work as well as the fact that it takes a wide range of aspects into consideration, including not only linguistic but also, among others, sociological and cultural aspects of the examined matter. The reviewer draws our attention to the fact that the conclusions the author of the monograph reaches are based on reliable and up to date sources of information such as Główny Urząd Statystyczny [the Central Statistical Office of Poland] and Statistisches Bundesamt Deutschland [The Federal Statistical Office of Germany]. The form and the organization of the monograph, which in a transparent

manner – using a well-constructed, lucid tables and figures – provides the reader with the great abundance of information, are, according to the reviewer, highly commendable.

Keywords: Central Statistical Office of Poland, Statistisches Bundesamt Deutschland, family cultures in Germany and Poland.

Barbara Alicja Jańczak unternimmt in ihrer Monografie *Deutsch-polnische Familien: Ihre Sprachen und Familienkulturen in Deutschland und in Polen*, erschienen im Peter Lang Verlag im Jahre 2013, den Versuch, das Thema „Zweisprachigkeit“, genauer gesagt „Zweisprachigkeit in bilingualen Familien“ zu beleuchten. Um aussagekräftige Ergebnisse zu erzielen, lässt die Autorin in ihre Untersuchung soziologische, kulturwissenschaftliche und linguistische Aspekte einfließen. Damit greift sie eine gegenwärtig beliebte Untersuchungsmethode auf und betrachtet ein Themengebiet nicht eindimensional, sondern versucht, einen Untersuchungsgegenstand unter Einbezug verschiedener Disziplinen zu analysieren. Die Notwendigkeit und der Vorteil einer solchen interdisziplinären Herangehensweise an ein Thema liegt darin begründet, dass sie gewährleistet, ein Thema gründlich, anschaulich und verständlich auszuleuchten. Das Thema Zweisprachigkeit in bilingualen Familien isoliert und damit ausschließlich im Rahmen der Linguistik zu behandeln, führte womöglich auch zu Ergebnissen. Eine explizite kulturwissenschaftliche und soziologische Einbettung verspricht jedoch weitreichendere wissenschaftliche Erkenntnisse, da sprachliche Aspekte ihre Begründung in einem soziokulturellen Kontext finden. Um diese Tatsache weiß auch Barbara Alicja Jańczak, der es in ihrer Monografie gelingt, die Zweisprachigkeit in deutsch-polnischen Familien aus linguistischer Sicht zu beschreiben und dabei die sprachlichen Phänomene durch Hinzuziehung soziokultureller Aspekte zu begründen und illustrativ zu bereichern. Und an vielen Stellen ist es eben eigentlich auch erst der vorgeführte soziokulturelle Hintergrund, der die zahlreich beobachteten sprachlichen Aspekte verständlich und nachvollziehbar macht.

Jańczak greift in ihrer Monografie zwei derzeit für die Polonistik – allerdings auch für die gesamte Slawistik – populäre Themen auf: Bilingualismus und Familie. Damit begibt sie sich für ihre Untersuchung in einen Mikrokosmos, nämlich in den der Familie, und „behandelt aus vergleichender Perspektive die sprachlichen Verhältnisse und Familienkulturen von deutsch-polnischen Familien in Deutschland und in Polen“ (S. 11). Die Arbeit verfolgt einen interdisziplinären Ansatz: Die Autorin bewegt sich auf dem Gebiet der allgemeinen Linguistik, Soziolinguistik und Fremdsprachendidaktik/Zweisprachigkeitsdidaktik und greift ferner Themen, wie Familiensoziologie, Gesellschaftswandel und Gender Studies, auf (vgl. S. 11). Das ausgewählte Thema ist in seiner spezifischen Ausgerichtetheit aus dem Grunde „untersuchungswürdig“ (S. 11), da bislang noch keine Studie vorliegt, „die deutsch-polnische Familien aus einer vergleichenden soziolinguistischen Perspektive betrachtet“ (S. 11), weshalb Jańczak das Ziel verfolgt, „eine wichtige Forschungslücke zu füllen“ (S. 11).

Das oberste Ziel der Arbeit ist es, dies beschreibt Jańczak eingehend in der Einleitung (Kap. 1, S. 11–16), „zu erfahren, wie die sprachlichen und familiären Verhältnisse in deutsch-polnischen Familien aussehen und wie sie festgelegt werden“ (S. 15). Diesem Ziel nähert sich Jańczak durch Fokussierung dreier Teilziele: Jańczak interessiert sich zunächst für die Eheleute und analysiert ihre Kommunikationssprache und ihr Sprachverhalten zueinander unter Einbeziehung von Lokalität/Umgebung, Situation, Kontext, Konstanz/ Konsequenz sowie diversen Einflussfaktoren und hinterfragt die Argumentation für die jeweilige Sprachwahl. Ferner stellt Jańczak die Kinder ins Zentrum und untersucht staatenvergleichend und vor einem bikulturellen Hintergrund unter anderem die sprachliche

Erziehung im engsten Familienkreis und in Anwesenheit von Drittpersonen sowie Konstanz/ Konsequenz bei der Sprachwahl. Zuletzt geht Jańczak auf die gesamte Familie ein und fragt nach der Familiensprache und nach ihrer Definition (S. 15f). Die Untersuchung trägt damit empirischen Charakter.

Zum Einstieg vermittelt Jańczak in Kapitel 2 (S. 17–34) einen ausführlichen theoretischen Hintergrund und erläutert detailliert die zentralen Termini ihrer Arbeit: Bilingualität und Bikulturalität. Anhand verschiedener Definitionen und Herangehensweisen beleuchtet sie Kriterien und Formen (S. 17–21), geht auf Spracherwerbs-/ erhaltensparameter ein (S. 22–27) und widmet sich den Begriffen Kultur und – themengemäß – Familienkultur (S. 27–34). Für die Beschreibung der Familie und der Familienmodelle geht Jańczak verständlicherweise auf Gesellschafts- und Genderfragen ein, skizziert die aktuelle Stellung der Frau in der Familie und thematisiert den Wandel des geschlechtlichen Rollenverhältnisses, um auf diese Weise ein zeitgemäßes und authentisches Bild der Familie zu zeichnen.

Kapitel 3 (S. 35–49) widmet Jańczak der bilingualen/ bikulturellen Familie. Auch in diesem Kapitel stehen nicht nur (sozio)linguistische, fremdsprachen-/ zweisprachigkeitsdidaktische und soziokulturelle Aspekte im Vordergrund, sondern die Autorin berücksichtigt erneut genderspezifische Themen, wobei sie sich hier vorwiegend auf die Themen Identität und Identitätsbildung konzentriert.

Das verhältnismäßig kurz gehaltene Kapitel 4 (S. 51–55) steht unter dem Thema Demografie. Jańczak skizziert in einer für ihr Vorhaben vollkommen ausreichenden Weise die Migration und Migrationsströme in Deutschland und Polen. Dabei verdeutlicht sie zum einen gegenwärtige Tendenzen und geht zum anderen auf die Zuwanderungsprozesse innerhalb der vergangenen Jahrzehnte ein.

Das Kapitel 5 (S. 57–61) zur gegenwärtigen Familie in Deutschland und Polen ist das letzte Kapitel der Einführung, bevor sich Jańczak dann ihrer empirischen Studie widmet. Das Kapitel 5 wird wieder einmal, allerdings durchaus begründet und berechtigt, im genderspezifischen Licht betrachtet. Jańczak verdeutlicht den gegenwärtigen gesellschaftlichen Wandel in Deutschland und Polen und zeigt auf, dass sich vor allem in Polen die Rolle der Frau in der Gesellschaft und in der Familie seit einiger Zeit ändert, wobei die traditionell gegebenen patriarchalen Strukturen im Wesentlichen erhalten bleiben. Die in diesem Kapitel angeführten Informationen zur Mann-Frau-Konstellation und zum gegenwärtigen Rollenverhältnis sind dabei als ausführliche Ergänzung zu den Erläuterungen in Kapitel 2 zu sehen. Die Leserschaft erhält damit ein umfassendes Bild zu soziologischen und geschlechterspezifischen Fragen in der Gesellschaft und insbesondere in der Familienkultur.

Die Kapitel 6 bis 8 (S. 63–224) bilden das Kernstück und das zentrale Anliegen von Jańczak und sind damit folgerichtig auch am umfangreichsten. In Kapitel 6 und 7 illustriert Jańczak die methodologischen Rahmenbedingungen für ihre empirische Erhebung und charakterisiert die für ihre Umfrage herangezogenen Personen. In Kapitel 8 stellt sie dann ihre Ergebnisse dar, die im Rahmen dieser Rezension nicht präsentiert werden sollen bzw. können, da diese sehr umfangreich, teils auch sehr detailliert beschrieben und dargelegt werden. Denn ein allgemeines Fazit oder eine allgemein verbindliche, allumfassende Erkenntnis lässt sich aus der Monografie nicht ohne weiteres ableiten. Die Teilergebnisse sind nämlich nicht minder interessant und dürfen daher nicht vernachlässigt werden oder unberücksichtigt bleiben. Einer annähernd adäquaten und dabei kurzgehaltenen Wiedergabe der Ergebnisse, insbesondere der zahlreich ermittelten Teilergebnisse kann diese Rezension demgemäß nicht gerecht werden. Gesagt sei hier nur Folgendes: Der Leserschaft dieser Monografie bleiben keine Ergebnisse vorenthalten. Bis ins Detail formuliert Jańczak ihre Ergebnisse aus. Dadurch entsteht stellenweise eine hohe Komplexität an Daten und Informationen, die zu Verwirrungen führen kann.

Die gewonnenen Ergebnisse sind aus diesem Grunde mit großer Sorgfalt zu lesen. Jańczak ist sich dieser Tatsache sicherlich bewusst und unterstützt jedes Ergebnis grafisch mit Hilfe anschaulicher Tabellen und transkribierter Interviewausschnitte. An dieser Stelle gilt es überhaupt darauf hinzuweisen, dass eine große Stärke der Monografie darin besteht, dass sie zu Illustrations- und Verdeutlichungszwecken sehr viele grafische Elemente enthält, die sich auch in den vorausgehenden Kapiteln 2 bis 7 zur Untermauerung der Informationen und Daten befinden. Diese wurden zum größten Teil von Jańczak selbst in übersichtlicher, lesefreundlicher und anschaulicher Weise angefertigt, beruhen jedoch größtenteils auf der Grundlage von Grafiken oder Angaben seriöser Informationsquellen (z.B. Główny Urząd Statystyczny, Statistisches Bundesamt Deutschland). Die gewonnenen Ergebnisse aus der empirischen Studie behandelt Jańczak je nach Thema – 1) Ehepartner; Spracherwerbs-/erhaltensparameter: Zugang zur Partnersprache, Motivation, Sprachvermögen, Einstellung zur deutschen und polnischen Sprache; Herkunftsfamilie; 2) Kinder; 3) Familiensprache und Familienkultur – in separaten Kapiteln und ergänzt die Angaben durch hilfreiche Informationen, kritische Kommentare und ihr bekanntes Hintergrundwissen, was der Leserschaft dazu verhilft, die Daten besser zu interpretieren und zu verstehen.

In Kapitel 9 (S. 225–236) fasst Jańczak ihre Ergebnisse in sehr knapper Form und damit im Wesentlichen zusammen und gibt einen zweiseitigen Ausblick auf zukünftige Entwicklungen.

In Kapitel 10 (S. 237–244) findet sich die Zusammenfassung der Monografie in polnischer Sprache.

Jańczaks erkenntnisreiche und daher auf alle Fälle lesenswerte Monografie vermittelt ihrer Leserschaft sehr viele interessante, nützliche und neue Informationen, wobei insbesondere der interdisziplinär verfolgte Ansatz wesentlich dazu beiträgt, dem zentralen Thema und den ermittelten Informationen einen zusätzlichen Mehrwert zu verleihen. Die Arbeit zeichnet sich durch einen logischen und gut durchdachten Aufbau aus. Somit bleiben die Ausführungen selbst beim Querlesen oder beim Herausfiltern individuell relevanter Informationen aufgrund des konsequent verfolgten roten Fadens stets verständlich. Ihre Ergebnisse präsentiert Jańczak detailgenau. Dabei könnte stellenweise beanstandet werden, dass einige Ausführungen zu informationsüberfrachtet sind und daher verwirrend erscheinen, jedoch werden sämtliche Informationen grafisch gestützt, was sich insbesondere im Falle von komplexen Informationen positiv auszahlt.

Jańczak gelingt es mithin, ihr Ziel zu erreichen: nämlich eine Forschungslücke zu schließen. Dies für die Polonistik/ Slawistik in mehrerer Hinsicht: Zum einen gewährt die Monografie Einblicke in die Zweisprachigkeit bilingualer Familien. Zum anderen vermittelt sie neue soziolinguistische Informationen in einem bilingualen und bikulturellen Mikrokosmos. Darüber hinaus verdeutlicht Jańczak anhand des gegenwärtigen Gesellschaftswandels genderspezifische Phänomene, weshalb die Monografie auch kulturwissenschaftliche und soziologische Aspekte berührt und Veränderungen im gesellschaftlichen Leben verdeutlicht.

Die von Jańczak durchgeführte Umfrage – bestehend aus einem Fragebogen (angeführt im Anhang, S. 259–267) und einem Interview (Leitfadeninterview im Anhang auf S. 268–270) –, die das Basismaterial für ihre Auswertung und somit auch für das zentrale Anliegen ihrer primär soziolinguistisch verorteten Arbeit darstellt, ist jedoch problembehaftet, was Jańczak gleich zu Beginn einräumt und erklärt. Einige Aspekte sind dabei nachvollziehbar; andere werfen hingegen Fragen auf und könnten im Laufe der Arbeit einige Zweifel und Beanstandungen hervorrufen. Jańczak macht zunächst deutlich, dass deutsch-polnische Ehepaare nach ihrem Sprachverhalten befragt wurden,

wobei sie lediglich Paare heranzieht, „in denen Frauen Polinnen sind“ (S. 11). Diese Einschränkung rechtfertigt sie wie folgt:

Polnische Staatsbürgerinnen sind die zahlenmäßig stärkste Gruppe unter den Ausländerinnen in Deutschland, die Ehen mit deutschen Staatsbürgern eingehen. Deutsche Staatsbürger nehmen ebenfalls einen führenden, wenn auch in den Jahren 2008–2009 nicht mehr den ersten, Platz ein, wenn es um die Zahl der Eheschließungen polnischer Bürgerinnen mit Ausländern in Polen geht. Wichtig dabei ist, dass es eine riesige Diskrepanz in der Zahl der Eheschließungen deutscher Männer mit Polinnen (im Jahre 2009 – 91% in Polen und 82% in Deutschland) und deutscher Frauen mit Polen zugunsten der ersteren gibt. (S. 11f)

Warum nun aber Ehepaare, in denen die Frau deutsch und der Mann polnisch ist, gänzlich unbeachtet bleiben, bleibt trotz der Begründung von Jańczak etwas verborgen. Diese sicherlich marginal erscheinende Familienkonstellation hätte als Ergänzung vielleicht einige interessante Aspekte zum Vorschein gebracht.

Kritisch anzumerken gilt es ferner, dass an der Umfrage, also an der Beantwortung der Fragebögen und an den Interviews, ausschließlich Eheleute teilnahmen, die jeweiligen Kinder oder sonstige Personen/ Familienangehörige auf die Beantwortung der Fragen und mithin auf die seitens der Eheleute selbst vorgenommene Einschätzung der sprachlichen Situation keinen Einfluss hatten, wobei dies sicherlich einer Verifizierung oder Falsifizierung der gemachten Angaben dienlich wäre. Auch unterlagen sprachliche (Familien)Situationen seitens der Autorin keiner eigenen Beobachtung, obgleich auch dies zu einer besseren Transparenz der erhaltenen Daten und Informationen beigetragen hätte. Hier eröffnet sich nun das Problem der Eigen- und Fremdeinschätzung sowie der Extrasituativität. Denn die Beantwortung der Fragen sowohl auf dem Fragebogen als auch im Interview beruht ausschließlich auf der Selbsteinschätzung der befragten Personen, wodurch, vielleicht nicht so sehr bewusst, als vielmehr unbewusst, eine Verzerrung der Wirklichkeit erzeugt werden kann. Auch die von Jańczak zur Einteilung notwendigen Kategorisierungen „immer“, „überwiegend“ oder „gleichermaßen“ sind individuell interpretierbar und verschiedentlich auslegbar. Ferner erfolgten die Umfragen außerhalb jedweder authentischen Situation, wobei womöglich in konkreten Situationen andere Angaben erfolgt wären bzw. erfolgen müssten. Diese vielleicht etwas einschränkende Parameter gilt es bei der Lektüre der Monografie zu berücksichtigen, da sich dann auch die Ergebnisse entsprechend lesen lassen. Allerdings soll die hier vorgebrachte kritische Anmerkung den Wert des wissenschaftlichen Vorhabens und damit der vorliegenden Monografie keinesfalls schmälern. Die von Jańczak gewählte Vorgehensweise mit einer dezidierten Beschränkung des Proband(inn)enkreises ist sicherlich den Rahmenbedingungen, wie Übersichtlichkeit, Zeitplan und Themeneingrenzung, geschuldet. Wertvolle und interessante Informationen sind der Monografie dennoch zu entnehmen.

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

SUBMISSION GUIDELINES:

To make a submission send an email to ajmp.pan@gmail.com

For further details regarding stylesheet please follow the guidelines and article outline within this volume.

A submission of a paper is taken to mean an original work which has not been published elsewhere.

All submitted papers undergo a double-blind review, where neither the author nor the reviewers know each other's names. The procedure itself seeks to answer several questions:

1. How does the article contribute to a field or discipline?
2. Which elements are particularly valuable to readers?
3. How does the author's methodology fit into the study?
4. What is the quality of presented bibliographical entries?
5. Does the article qualify for publishing without any further corrections?
6. Does the article qualify for publishing with minor corrections? If so, what corrections are necessary?
7. Does the article qualify for publishing with major corrections? If so, what corrections are necessary?
8. Does the article not qualify for publishing? Please justify your opinion.
9. Other remarks.

Notes for the authors:

1. All articles should be submitted as MS Word 97/2003 *.doc file. The authors should use Times New Roman 12pt type in the main text. Long citations (over 60 words), notes and references should be made using 10pt type. If you are using a different text processor (*i.e.* OpenOffice, LibreOffice, Pages) please make sure that the text retains its formatting in MS Word.
2. Articles should fit between 20 000 and 33 000 characters including spaces and bibliography.
3. Authors are to include a 200–300 word abstract, 12pt type, 1.5 spacing, centred.
4. 1.5 spacing should be used throughout the text, excluding long citations, references and notes (single spacing).
5. The author's name and affiliation should be placed in the top left corner. Typeface Times New Roman 12pt, single spacing.
6. The article title should be made using 16pt type, centred.
7. Notes are to be placed under a regular text page.
8. Please do not use underlining and keep boldface to a minimum. Important terms can be italicized.
9. Tables and diagrams should be numbered sequentially. Their numbering along with table title should be placed under a table or diagram.
10. Diagrams and/or illustrations are to be inserted as images. Please do not use the built-in MS Word diagram drawing function. To reduce publishing costs, please use greyscale for images and diagrams.
11. Authors are obliged to secure in written form any third-party copyright permissions for re-publishing images and/or diagrams.
12. If you are not a native speaker of English, please have your contribution carefully checked by a native speaker.
13. References within the text should include a name, the year of publication and page(s), *i.e.* (Baker 2003: 24–76). For translated works use square brackets: (Stevenson [1975] 2001: 87–90). If you wish to include a newer edition, include the date of the original work: (Brown & Smith [1999] 2004: 12). The same analogies apply when creating bibliography.
14. Please double check whether only the cited works appear in bibliography and vice versa.

Publishing procedures:

1. Paper submissions: December 17, by the latest, prior to the year of publication.
2. A preliminary decision about accepting articles is made by the editorial board. The board appoints reviewers.
3. Papers are sent to reviewers. Each article undergoes a double-blind review.
4. Articles reviewed and accepted for publication are sent back to their authors to introduce any necessary changes or improvements.
5. The corrected articles undergo a second review by the editorial board.
6. Final copies are sent back to authors.
7. The volume is printed.
8. An example of selected references:

Adams, Karen L., Anne Winter (1997) "Gang Graffiti as a Discourse Genre." [In:] *Journal of Sociolinguistics*. Vol. 1/3; 337–360.

Adamska-Salaciak, Arleta ([1998] 2001) "Jan Baudouin de Courtenay's Contribution to General Linguistics." [In:] Ernst F. K. Koerner, Aleksander Szwedek (eds.) *Towards a History of Linguistics in Poland*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins; 175–208.

Adelung, Johann C. (1782) *Versuch einer Geschichte der Cultur des menschlichen Geschlechts*. Leipzig: Christian Gottlieb Hertel.

Adler, Max K. (1977) *Pidgins, Creoles and Linguas Francas*. Hamburg: H. Buske Verlag.

Aitchison, Jean (1995) "Tadpoles, Cuckoos, and Multiple Births: Language Contact and Models of Change." [In:] Jacek Fisiak (ed.) *Linguistic Change under Contact Conditions*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter; 1–13.

Bañcerowski, Jerzy (1980) "Ludwik Zabrocki as a Theorist of Language." [In:] Ludwik Zabrocki. *U podstaw struktury i rozwoju języka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; 9–27.

Boas, Franz (1930) "Anthropology." [In:] *Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York. Vol. 2; 73–110.

Bühler, Karl ([1934] 2004) [*Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena.] Translated into Polish by Jan Koźbiał. *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*. Kraków: Universitas.

Campbell, Lyle (1997) *American Indian Languages: The Historical Linguistics of Native America*. New York: Oxford University Press.

Fisiak, Jacek ([1975] 1985) *Wstęp do współczesnych teorii lingwistycznych*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Gallatin, Albert H. (1836) "Synopsis of North American Indian Languages." [In:] *Archaeologica Americana. Transactions and Collections of the American Antiquarian Society*. Vol. 2; 1–422.

ADDRESSES OF THE EDITORS:

COMMITTEE FOR PHILOLOGY POLISH ACADEMY OF SCIENCES, WROCLAW BRANCH	PHILOLOGICAL SCHOOL OF HIGHER EDUCATION IN WROCLAW PUBLISHING
Podwale 75	Sienkiewicza 32
50-449 Wrocław	50-335 Wrocław
Poland	Poland
www.wroclaw.pan.pl	www.wsf.edu.pl